TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 2 SAYI: 9 EKİM 1964 FİATI: 250 KRŞ.

GÜNÜMÜZÜN MODASI
ELBİSELİK
PANTALONLUK
SANFOR
RAHAT - PRATİK - TERLETMEZ
YIKAMAKLA ÇEKMEZ

TÜRKİYE KREDİ BANKASI

Sermayesi 20.000.000 T.L. Merkezi : İstanbul

Şubeleri:

İstanbul	İzmir	Edirne
Beyoğlu	Ankara	Samsun
Galata	Yenişehir Ankara	Konya
Kadıköy	Anafartalar Ankara	İskenderun
Osmanbey	Adana	Mersin
Hasköy	Çapa	Bursa
Beyazıt		Bakırköy

HERNEVİ BANKACILIK MUAMELÂTI - BÜTÜN YABANCI MEMLEKETLERDE MUHABİRLER

Telgraf adresleri: Umum Müdürlük: Bankorkgen - İstanbul Şubeler: Bankor

Cemal Kutay

TÜRKİYE İSTİKLÂL ve HÜRRİYET MÜCADELELERİ TARİHİ

★ — İkinci Sultan Hamid'den, Atatürk'ün ölümüne kadar geçen 63 seneyi 6400 sahifede veren büyük eser.

★ — 600 sahifelik cildler, yeşil pantazot cildli olarak yirmi, bin sahifelik sonuncu cild, kırk liradır.

★ — On cildin yekûn bedeli 220 liradır. Eser hazırdır. Ödemeli olarak birden gönderileceği gibi, bir kaç kısımda da gönderilebilir.

★ — Eserin muhtevası ve hususiyetlerini izah eden broşür isteyiniz.

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 2 SAYI: 9 EKİM 1964 FİATI: 250 KURUŞ

Sahibi, Muharriri:
CEMAL KUTAY

Yazışleri Müdürü:
MUSTAFA UNAN

İdare yeri:
Nuruosmaniye Cad. No. 78/A Tarih Yayınları.
Telefon: 22 78 10

Muhabere ve Para gönderme adresi: Posta Kutusu: 67 — İstanbul

ABONE ŞARTLARI: Yıllık 24, Altı aylık 12 lira. Dış ülkelere iki mislidir.

Bu sayı, İstanbul'da Sinan Matbaasında dizilmiş, 12,000 adet basılmıştır.

Klişeler Nuray Klişe Atelyesinde yapılmış, kapak Ersa Matbaacılık Koll. Şirketinde basılmıştır.

Aboneler için, her altı ayda bir, maliyetine, pantazot cild kapakları hazırlanmaktadır.

YAMYAMLIK

enosit Mechin, Millî Mücadele ve sonrası devri için en özlü araştırmalardan birisini yapabilmiş kalem sahipleri arasındadır. Dilimize Kaplan ve Pars Mustafa Kemal başlığıyla çevrilen eserinde aydın bir Batılı ölçüsünün bizim teşhislerimizle farkını ortaya koyar.

Bu hükümler arasında bilhassa birisi vardır ki, ümitlerimizle acılarımız arasındaki sınırı bir kaç tipik hadise'nin ışığında şekillendirir ve karanlıktan kurtarır. Bunlardan birisi şudur: Zaferden sonra, 1923 başlarında rejim kavgaları açık ve gizli devam edip gider, halkın canı ve kanı olan Millî Mücadelenin nasıl bir vatanın inşasında temel olacağının yolları araştırılırken, Halide Edib Hanım Gazi Mustafa Kemal'e sorar:

«— Sulh imzalandıktan sonra ne yapacaksınız? Artık yapacak bir şey bulamayınca çok sıkılacaksınız...»

Mustafa Kemal'in cevabı şudur:

«— Ne olacak? Birbirimizi yemekle vakit geçiririz!..»

***

Suali soran, Millî Mücadelenin destanını yazabilen Ateşten Gömlek, Türk'ün Ateşle İmtihanı eserlerinin sahibidir ve savaş boylarında elinde silâh çarpıştığı için de ilk kadın onbaşı dır: Üzerine eğilmeye değer mazisi de var: Edebiyat sahasındaki şöhretini, Yeni Turan gibi daha sonra bırakmış gözüktüğü bir başka yol' un hasretine ve mütarekeden sonra da müstakil bir devleti Amerikan himayesinin şartına bağladığı günler olmuştur amma, Millî Mücadele Ankaranın bağrında şekilleşince, gerçek yolu bulabilmenin heyecanı içinde ve biraz da daha başka düşünmüş olmanın manevî günahını ödi-

yebilmenin ruh duygusu ile bizlere nice Dua Tepe nesir şâheserleri kazandırmıştır. Böylece kıymeti bir tarafa, yabancı dil bilenlerin bile parmakla gösterildiği o günlerin Ankarasında, Halide Edib Hanım, Çankaya kadrosunun en öndeki şahsiyetleri içindedir ve zevci rahmetli Dr. Abdülhak Adnan Adıvar'ın siyasî şahsiyeti de, onu tamamlamaktadır.

Mustafa Kemal'e sulhle beraber canının sıkılacağını söyliyen işte bu Halide Hanımdır. Bu teşhisi ile de «fiilî hareket devri»nin bittiğini ve ondan sonraki devrin de daha başka insanlar istediğini mi anlatmak istemiştir? Bu sual cevabsızdır: Fakat, Mustafa Kemal'in verdiği cevab, 1923 le 1928 arasında tam bir hakikat idi: Çünkü, gerçekten 1928 de, yâni Cumhuriyet'in beşinci yılında, 1919 la 1922 sonuna kadar herşeyi beraber yapabilmiş olanlar'dan öyle bir dökün tü, öyle bir tasfiye, öyle bir ayrılış ve dağılış oldu ki, Gazi'nin iki kelimeyle sıkıştırdığı sert ve acı gerçek, aşılması imkânsız duvar halinde vatanın önünde idi: Birbirlerini yemişlerdi!...

***

Osmanlı İmparatorluğunun haşmet ve yücelme devrinden sukut ve dağılış günlerine kadar olan panoramasını hatırlayınız: Hadiselerin zorlaması veya gelecekleri düşünebilmiş, değişen zamanı ve devri kavrıyabilmiş kafa'ların beraberce giriştikleri güzel günler hasretleri adına yapılan mücadelelerin sonunda, neticeleri idrâk saadeti, ya aralarından bir veya bir kaçına, hatta çok zaman sonradan gelenlerle, dâvâya karşı olanların malı olmuştu: Çünkü mücadeleciler, birbirlerini yemişlerdir. Hem de, en kıyasıya, en sert ve insafsız tedbirlerle... Hatta çok zaman adaleti ve hakkı zorlıyarak!...

Vesaik-i Tarihiye ve Siyasiye'yi bir devrin aynası Sayan ve Tanzimatı bu mikyas içinde aydınlığa iten rahmetli Hayrettin Nedim, Tanzimat ricâlinin birbiri ardında ve karşılıklı emekleri için takındıkları tavra bakar da:

«— Hadisatı bu zaviyeden ele aldığımız zaman, Tanzimat ricâlinin kendi irade, kanaat, mefkûre ve kararlarıyla değil de, hadisatın bir araya cem'ettiği insanlar olarak görülmesi gibi hazin ve ibretâmiz manzara karşısında kalıyoruz...» der.

Ve, bu sebeple olacak, o devir tarihin önünde geçiş müddetini tamamladığı zaman, yıkıntı haline gelmiş neticelerle, onların yaratıcılarının bedenlerinde, birbirlerinin diş izlerinden gayrı hiç bir bergüzâr hatıra kalmaz!...

Cemal Kutay

Bulunan Vazife !

Devir, Sultan Aziz'in son günleri... Sadrıazam da Mütercim Rüştü Paşa... Girit'te yine isyan var. Bir tedbir olarak, asilerin başının amcası, Devlet Şûrası Mülkiye dairesine on bin çil kuruşla âza yapılmış. Rum Bey'i, bir tek kelime Türkçe bilmiyor... Bir de, nükteleri, cevablarıyla çağının içyüzüne neşter vurması karşılığı daima «açıkta» ve «sıkıntı»da olan Menas Efendi vardır...

Giritli asînin amcasının, Devlet Şûrasına âza olduğu günlerden bir gece, sadrıazam Rüştü Paşanın konağındaki sohbette, Menas Efendi diyor ki:

«— Paşa Hazretleri... Kulunuza zamanlardır münasib bir iş bulamıyorsunuz. Müsaadenizle bendeniz kendime lâyık bir iş buldum: Giritli asînin koltuğunun arkasına bana bir sandalya koyunuz. Onun Rumcasını bizimkilere Türkçeye, bizimkilerin Türkçesini ona Rumcaya tercüme edeyim. Böylelikle bir masa etrafında toplananların kalbleri başka başka çarpsa bile dillerindeki yabancılık giderilmiş olur.»

Menas Efendinin çâresi bilinmiyen dillere tercümanlık!.

Ya asla aynı düşünemiyen kalbler? Onlar, Osmanlı Devlet Şûrası masasından kalkıp, Nato, Balkan Paktı ve sairenin sandalyasına oturuverdiler!.

MAKARİOS'a TEŞEKKÜR!

★ — KAPIYI BEKLİYEN ADAM:

Sultan Hamid'in çok ince ve zeki tarafları vardı. Tahta çıkışının yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyle yapılan büyük şenliklerde, o eşi olmıyan vehmi depreşmiş, aldığı jurnallerle yeni bir suikasd korkusuna kapılarak, Tunuslu Hayrettin Paşanın ısrarına rağmen, şükran namazını Ayasofya camii yerine Yıldız Sarayının yanı başındaki Hamidiye Camiinde kılmıştı. Merasime ve şekli debdebeye pek meraklı olan Padişah, dâvetlilere ayrı yerler ayırtmış ve gelenleri selâm-ı selâmet encâm-ı şâhanesiyle lâyık-ı lûtfu keremkârına mazhar kılmıştı...

Geniş meydanda hazırlanan tribünlerde, dâvetlilerin mevki ve rütbelerine göre yerler ayrılmıştı. Ön sıralarda, İmparatorlukda ayrı unvanları ve devlet teşrifatında hususî yerleri olan dinî şahsiyetlerin de yerleri vardı. Rum, Ermeni, Süryanî Patrikleriyle Bulgar Ekzarhı, Yahudi Hahambaşısı, maiyetleriyle yer almışlardı. O günlerde Rum Patrikhanesiyle Bab-ı Âli arasında, Sultan Hamid'i endişelendiren ve makamat-ı mubarekeye ait anlaşmazlık vardı. Rusya, hiç bir ân değişmemiş Pan Slavist politikasının mesnedlerinden birisi olan Ortodoks Kilisesini yine kışkırtıyordu. Klişesini bu fıkranın içinde gördüğümüz ve kendisine BEŞİNCİ KONSTANTİN denilen ve Garbli devletlerin teşrifat dilinde adı Patriarche Eucuménique olan Patrik'in hastalığını bahane ederek Hamidiye camiindeki merasime gelmemesine Sultan Hamid içerlemiş, fakat bu duygusunu bâşkâtib Kara Tahsin Paşaya merasim akşamı şu mânâlı cümlelerle ifade etmişti:

«— Bâşkâtib Paşa... Patrik Konstantin Efendi bugünkü merasime gelmedi. Kendisinin Hamidiye camiinde pek işi yoktu. Eğer merasim Ayasofyada olsaydı açılmasını beklediği kapının hayâli ile en önde olurdu.»

Sultan Hamid, otuz üç senelik saltanatında, Patriklik makamında oturanların, dedesi İkinci Sultan Mahmud'un, Fener Patrik hanesinin kapısında astırdığı ve Yunan ayaklanmasının asıl çıban ve fesad başı olan o meşhur Grigoryos'un idamının gecesi kapanarak, hâlâ, evet hâlâ açılmamış olan kapıyı, Ayasofya salibe iade edileceği gün açmanın humması ve hasreti içinde olduklarını çok iyi biliyordu. Bu bilgi Padişaha ne gibi ciddî ve derde şifa verecek tedbirler aldırtmıştı? Elbette hiç bir şey. Çünkü Osmanlı ülkesinde ve bugün de Türkiye Cumhuriyetinde bu çıban başını koparabilmek rastgele her kudretin harcı değildi: İkinci Meşrutiyet elini süremedi, Cumhuriyet ele alamadı, bugün ise O, daha sağlam zırhlar içinde... Beşinci Konstantin'in halefleri kapalı kapı'nın açılacağı günü bekliyorlar...

★ — SADECE BEKLEME Mİ?

Bu, sadece eli kolu bağlı ve olupbitenleri kadere ve hadiselerin lütfuna bırakmış bir bekleme değil... Bu, kapalı kapı'nın açılışını bütün Hıristiyanlık âleminin tatlı rüya'sı haline getiren bir bekleme...

Mütareke devrinin hain ve alçak patriki Meletios'un halefi olan sekizinci Grigoryos'un İstanbul'un kurtuluş gecesi Yunanistan'a kaçışından sonra Patrikhanede yapılan aramada ele geçen E Klisyasteki Altia'nın KARA KİTABI'nda, Ankara'ya Yunan bayrağı dikildiği gün, bugünkü İngiltere Kraliçesi İkinci Elizabet'in kocası Edinburg Dük'ü Filip'in Babası Prens Andrea'nın riyaset edeceği büyük bir merasimle kapalı kapı açılacak ve Fatih'in İstanbul'u fethettiği gün yarıda kalmış olan Vasilevsya merasimi tamamlanacaktı. KARA KİTAB, yüz yıllarca Rum ve Yunan okullarında öğretilmiş mukaddes dualar, Etniki-Eteryaya ait

ZAFERİN İNANCASI Bilhassa Türk devletlerinin haşmet ve yüceliklerinin manevî inancaları vardı. Bu, Müslümanlıkdan önce de böyle idi. İslâmiyetten sonra Batıya akan Türk orduları, zaferlerin ardında kurulmuş devletlerin, ruh ve ülkü birliğini sağlıyan manevî başbuğlarını buldular. Yukarıki minyatür, kendisine ilk defa Sultan İklim-i Rûm denilen Yıldırım'ı Vidin muhasarasında göstermektedir. Elleri dua hâlinde açık olan meşhur Emir Buhârî'dir. Minyatür, Batı - Türkistan'da yapılmıştır. Görülüyor ki, arada bir manevî liderin bağladığı inanç birliği olunca, o günün şartları içinde bile mesafe kısalıyor ve kendi ırkının zaferi, uzak beldelerde yaşıyan ırkdaşlar için bile sevinç ve ilham oluyor. Unutmamalı ki, Emîr Buharî, Horasan Erleri manevî hareketinin Yıldırım yanında büyük ve şerefli temsilcisi idi...

bilgiler ve Megalo - İdea'nın şiir ve nesir izahlarıyla doluydu. KARA KİTAB Türk idarelerinin bütün «baskı ve zulüm»lerine rağmen, Rumluk ve Yunanlılık ruhunun havârisi olan rahiblerin, Rumluk ve Yunanlılığın dağıldığı dünya parçalarında mukaddes vazifelerini nasıl feragat ve karşı durulmaz azimle ifa ettiklerini anlatıyordu. Bunlar, dini siyasetin bâziçesi olarak kullanan ve her türlü ihaneti meşru gören kara cübbe haydutluğunun ibret verici misalleri idi.

KARA KİTAB'da geleceğin büyük Yunan - Rum devletinin hudutları içinde bütün Ege ve Türk Ak deniz, merkezi Trabzon olan Eski Puntos, Arnavudluk kıyıları, Kıbrıs, On iki Ada vardı. İstanbul, Şarkî Roma İmparatorluğunun, yâni, Hıristiyanlığı Katolik — Ortodoks olarak ikiye bölen dünya manevî hayatının taksiminin Bizans'a ait bölümünün merkezi idi. Bu değişmez ve ebedî ülkü için Ortodoks Kilisesi, dün ya politika pazarına, durmadan şahsiyet yetiştirecekti: Üzerinde dinî cübbe olan, fakat kafasında şekavetin her türlüsü, komitacılık, anarşistlik, haydutluk plânları yaşıyan, fakat bilgili, iyi hazırlanmış, bir şahsiyet olabilmenin üzerinde bütün emekleri harcanmış öncüleri...

★ — MAKARİOS KİM?

Makarios kim?. Makarios işte bu hazırlanmış, yetiştirilmiş şahsiyetlerden birisidir.

Papaz'ın hâlindeki pazarlık kabul etmez kesinliğin ruh ve beden yapısını ibretin lâboratuvarın

da tahlil etmek ve a- mak vazifesi karşısında- yız: Netice bizi yüzyıllardır kaybettiğimiz bir intibahın eşiğine götürür: İnsanlar, çetin işlere girerlerken ruhlarını yürüyecekleri yolun kudsiyetine ve meşruiyyetine inandırmak zorundadırlar. Kültür ve gaye seviyesi, nefsi fedakârlıklara zor- [illegible] mevzularda da [illegible]u feragat ve inanç duygusunun temeli DİN'dir... Kendisini telkine lâyık din adamları bulmak şartiyle...

İstanbul'un fethi manevî bir dâvâ idi: Cibalî Baba ile Akşemseddin, Panaiya ile Ebâ Eyyub Ensarî arasında, iki ayrı inancın çatışması idi.

Feth-i Mübîn'in Asıl Kadrosu

«— 1453 senesi Mart ayı ile beraber Fatih Sultan Mehmet, o geniş İslâm dünyasının dört bir tarafına, din ve ruh misyonerleri gönderdi. Onlar, Peygamberlerinin «— Konstantaniyyeyi alan en şanlı serdardır, onu fetheden ne büyük ordudur» vaadını hatırlatarak, Asya'nın, Afrika'nın içlerinden bu mücadeleye fahrî ve gönülden maneviyat şeyhleri buldular. Arkalarında ölümü saadet sayan ve inandıkları zafer için kalın duvarları çöpleşmiş gören bu inanmışlar topluluğu, Hazret-i Pâdişahın çevresini ruhların demirleşmesiyle meydana gelen aşılmaz zırh olarak sardılar. Yüzyılların en râyihedâr çiçekleriyle beslenmiş oğul arısı sürüsünün kovanlarından yeni petekler yapabilme aşkıyla ayrılan bal arıları gibi, kuru gönüllere tatlı bir ruhanî vaadın lezzetini getiren ve fedaîliği tabiileştiren Ak Şemseddinler, Kara Şemseddinler, Molla Senaîiler, Emir Buharîler, Molla Fenarîler, Ceb Aliler, Ensar Dedeler, Molla Gürânîler, Şeyh Zindanîler, Koca Türk'ün Macar Orban tarafından hazırlanmış toplarından daha müthiş, daha kudretli idi. Karadenizin İstanbul boğazı üzerindeki Ahelos kalelerinden, Likos ve Vlakerna'ya kadar uzanan, oradan Halic'i çepeçevre sararak Teodozyos surlarıyla kucaklaşan duvarları Orban'ın toplarına belki karşı koyabilirdi. Fakat Hazret-i Pâdişah'ın ruh ve imân şahsiyetleri önünde bu eskimiş duvarlar, artık eski kudretini kaybetmiş, ayrılıklar ve efsanelerle zedelenmiş maneviyatları gibi dayanıksız, çâresiz, zavallı idiler. O sadık tarihçi Kritovlos'un da dediği gibi surları aşıp yed-i ilâhiye emanet edilmiş mukaddes şehri Müslüman Türklerin eline geçirten asıl kudret de, Pâdişahın azmini ve ruhunu besliyen bu âlimler ve mürşitler idi...»

(Güstav Slomberje — İstanbul'un Muhasara ve zaptı eserinden.)

Türklüğün Anadoluya yerleşme devresi içinde zafer yürüyüşüne öncülük eden Horasan Erleri, Yeniçeriliği kuruluşunda manevî havası içine alan Hacı Bektaş'lar, Avrupa içerlerine akan fetih sellerinin önünde yürüyen manevî mürşitler, ruh ve dâva birliğinin saygı gören kudretleri idiler. Bu gerçekler, Batı'nın kafasında ve şuurunda öylecesine yerleşti ki, bugün Avrupa, Makarios'u asla garibsemiyor: Bir papazın Allahın mukaddes saydığı ve bütün semavî dinlerin kitablarında beşerin hayrına olarak emrettiği faziletleri inkâr ederek elini mâsum kanlara bulamasına şaşmıyor, hatta bir çeşit hayranlık duyuyor... Çünkü Papaz'ın sesinde Haçlı Seferlerinin öncüsü Piyer Lermit'in aks-i sedâsı var.

Başımızdan fesi atalı handiyse kırk yıl olacak, fakat, Batılı karikatürist'in fırçasında fes, hâlâ Türk işaretidir. Osmanlı İmparatorluğu tarihe karışalı neredeyse yarım yüz yılı dolduracaktır, fakat inanınız ki ölçüler, hâlâ Osmanlı İmparatorluğu üzerine gibidir: Yaşlılara sorunuz. Size:

«— Kıbrıs mı? Tam Girit gibi... İşte, Girit de böyle idi. O da böyle başlamıştı. Sizler ya Kıbrıs, ya ölüm diye bağırdınız. Biz, ölüm'e Osmanlıca'da «mevt» derdik. Biz de, Ya Girit, ya mevt dedik amma, sonunda Girit'i verdik. Çünkü O'nu sadece kendi gücümüzle alamazdık. İçimiz yana yana verdik... diyeceklerdir. Girit'te de Papaz Daimos vardı. Bir de, bugünkü Grivasa bedel daha korkunç bir komitacı: 1919 — 1922 macerasının baş tertipcisi

olan o meşhur Elefterios Venizelos... Hani bizim resmî edebiyatımızın 1927 den sonra Büyük Venizelos dediği sergerde!.

★ — MAKARİOS'a TEŞEKKÜR:

Onlar böyle... Ya bizimkiler?

Dini Dünya'dan ayırmak başkadır, yaşadığımız dünya üzerinde millî ülkü olarak ruhlar ve kalblerde yaşatacak binbir değer varken bu İslâm ülkesinin her köy ve mahallesindeki onbinlerce camiin vaaz kürsüsünde cennet-cehennem'i dudak boyasına veya gusul abdesti şartına bağlamak başka...

Millî Mücadelede DİN, zaferin temeli olan manevî kudretin ve ruh birliğinin biricik teminatı idi. O günün din adamları, büyük gerçekleri rahatça konuşabiliyorlardı. Birinci Büyük Millet Meclisi «irşad encümenleri» kurmuştu. En ücra köylerde, sert hakikatleri açıkça konuşacak yüreği pek, dâvâsı güçlü, inandığına en inandırıcı örneği kendi şahsında veren öz kişiler vardı. Millî Mücadelede Türklük, işte böyle ruh bütünlüğü içinde varlığını korudu, hatta dünyanın gidişini değiştirdi, millî kurtuluşlar devrini açtı.

Daha sonra olanlar çok hazindir: Biz, DİN'i DÜNYA'dan ayırmayı yanlış ölçüler içinde ele aldık. Daha açıkçası, bizi asıl kudretimizden yoksun bırakmak amacında olanlar ustaca ve sinsice bizi bu çıkmazın içine ittiler. Türkler, mucizeler yarattıkları devirlerde de sayıca çokluk değillerdi. Hatta vasıta ve imkânca da karşısındakilerin üstünde değillerdi. Amma ruh ve dâvâ üstünlükleri vardı. Bunlar da, manevî kudretlerin zırhı ile örülü ve örtülü idiler. Son elli yıl, DİN'i DÜNYA işlerinden ayırma iddiası içinde, halkın ruhunu bu temel örgüden mahrum etmenin facialarıyla doludur.

İzin verirseniz Makarios'a teşekkür edelim: Bizim gafletlerimize küstah ve zâlim bir şamar vurduğu için!. Millî duyguların manevî desteklere bağlandığı zaman, kötüye kullanılması halinde bile, nasıl çelikleştiğini anlattığı için!.

Onyedinci yüz yılda yaşamış hakîm ve filozof bir Türk şairi vardır: Diyarbakırlı Hâmî... Unutulmaması şart güzel mısralara sahibtir. Bir gerçeği isbat için insanın arzu ederse bütün delillerin elinde olduğunu, yeter ki gerçeğe varabilmeyi ruhunda ve kafasında samimî olarak duymasının ilk ve son şart olduğunu anlatır. Bakınız bunu ne sağlam mantıkla ifade eder:

İtimad etmez isen vur mihek-i tecrübeye
İşte levh, işte kalem, işte kütüp, işte fuhûl...

İşte O'nların Makarios'u... Haksız ve zâlim bir dâvâyı inancın hamurunda yoğurduğu zaman bir dünya parçasını safına alabilme kudreti ve işte bizim, vicdan ve mantık beraberliğine rağmen ruhda ve mâneviyatta izahcı ve tefsirci bulamadığı için sadece, yetersiz politikacının bîçare elinde heder olmuş haklarımız yanında İsrailiyata dalmış veya daldırılmış din adamlarımız!...

VUR!.. FAKAT DİNLE!..

MAKARİOS'a TEŞEKKÜR'ün Devamı

★ — «KORKAK!... AÇIK KONUŞ!.»

Otuz yıldır yazı makinesi kullanırım ve sahifelere bir daha göz atmam: Elbetteki bir kusur olan bu benimseyişi hoş görünüz: Gönülden bir fikrin beyaz kâğıt üzerine olduğu gibi dökülmesinden sonraki itina ve titizlik, beğendirme didinişini anlatır. İnancım odur ki, ifade ve üslûb mükemmelliğini sağlıyan satırlar üzerindeki emek, ilk söyleniş samimiliğini de kısıtlıyor: Belki bozuk cümle, belki kelime tekrarları, fakat gönülden ve kafadan ne kopup gelmişse değişmeden o... Ben, bu ikincisini tercih etmişimdir ve sanırım ki, bu nâçiz kalemin temsil ettiği sağlam güven de, bu temel üzerinde yükselmiştir.

Nasıl oldu, bilemiyorum, belki başlığının ilk ânda tereddüd uyandıran havası içinde, daha önceki sahifelerin konusu (Makarios'a Teşekkür) yazısına gözlerim takılınca, inanınız, kendi kendimden utandım:

HAZİN.. FAKAT GERÇEK!.. **Lütfen, yukarıdaki klişeye dikkat, hatta ibretle bakınız: Bu fesli - sarıklı grub, 1911 senesinde, Kıbrıs'ın Lefkoşe'sinde, yâni, bugün bütün Türk âlemini ve dünyayı ilgilendiren Yeşil Ada'nın ogün bugün merkezi olan Lefkoşe'deki Hürriyet Klübü yöneticilerini gösteriyor. O günlerde, yâni 53 sene önce Kıbrıs için düşünülecek hürriyet, Osmanlı Ana - Vatanı ile birleşmek olduğuna göre, başkaca tasrihe lüzum yoktu: Hürriyet deyince, 1911 de, İkinci Meşrutiyetini ilân etmiş olan Osmanlı Devleti ile, yâni 1878 de kendisini İngiltereye «emanet» etmiş olan Ana-Vatan ile birleşmek gelirdi. Çünkü 1878 de Kıbrıs'ın 211,000 nüfusundan 153,000 i Türk ve İslâmdı. Gerisi de Rum, Maltız, Yahudi ve İtalyan.**

Bu klişe, Fransız ILLUSTRATİON'da çıkmıştı. Klişenin altında Fransızca şu vardır: Les membre du Club «Hürriyet» à Lefkocha de Chypre.

Fransızlar, 1911 de bizim Lefkoşe'ye ismi ile hitab ediyorlardı. 1929 da biz, Lefkoşe'ye Rumcası ile Nikosia demeye başladık. 1911 de Kıbrıs'daki tek bayrak Türk Bayrağı idi: İngiliz mandasına rağmen... 1923 den sonra Yunan Bayrağı görünür oldu. Kıbrıs için bugüne kadar yazılan çizilen bunca yazı, bunca şiir, feryad, mersiye arasında 1878 den bugüne kadar nüfus ve emlâk istatistiklerini ortaya koymak kimin aklına geldi? Bugünkü çırpınmalarımızı, geçmiş gaflet günlerinin çukurunda ararsak masum kanların en gerçek bedeli olur...

«— Korkak!. dedim, yasaklar ve idare-i maslahat korkağı!. Gerçeği Sen de söylemiyorsun!. Demiyorsun ki, diyemiyorsun ki, siyah cübbeli kaatil keşiş'e olan kızgınlığının terkibinde bir de hayranlık var: Erişilememiş, hayır hayır, vâhimeler uğruna kaybedilmiş nâsibelerin gıbta duygusundan kopup gelen hayranlık... Hatta hased!. Sen, bu çukurun nasıl dolacağını bilebildiğin halde, konuşmuyor, konuşamıyorsun. Çünkü Sen de, kahramanlığın ucuz ve medenî cesaretin iç tedavül vesikası haline gelmiş kâğıt paradan daha feci enflâsyona maruz kaldığı bir devirde yaşadığının farkındasın. Bu bedavacı, militan, pehlivan minderi nârasının kadrosuna dahil bedbaht kalemlerden biri olarak, sağlanmış kolaylık ve rahat yaşama yolunun dışına çıkacak yürek sen

de ne gezer? Utanmadan tarihten, tarihin sesinden, ibretlerden bahsediyorsun. Bir vatan gerçeğini ortaya koymanın hükm-ü kaza olduğunu, ancak Allaha tevekkülle büyük ve aşınmaz hakikatlerin söylenebileceğini:

Fermân-ı aşka cân iledir inkiyadımız,
Hükm-ü kazâya zerre kadar yoktur inadımız,
Baş eğmeyiz edâniye dünyay-ı dûn için
Allaha'dır tevekkülümüz, itimadımız.

diyerek yerine getirdin mi? Asla!. İşte Makarios'a verdiği «ders»den dolayı teşekkür eder, amma bu ibret dersinin ortaya koyduğu gerçekleri konuşamazsın. Çünkü Sen, yaşama düzenini bir eyyâmperestlik potası içinde eritmiş devrin akışının dışına çıkabilme yürekliliğine de sahib değilsin!.»

Aşağıdaki satırlar, kanıyabilecek bir vicdan için yara olan gerçek ve doğru suçlamadan sıyrılmanın seslenişidir.

Size, çözülmez bir bilmece gibi karşımıza dikilen sert gerçeklerin bizi böylesine dertli değil, mutlu ve güleryüzlü nasıl yapabileceğini, sadece Tarih açısından, **dile getirmek istedim: Yazının başındaki «VUR... FAKAT DİNLE...» dileği üzerine basılan yaraların kefareti olabilir mi, bilemem. Bugünkü Türkiyenin ikinci bir kuvay-ı milliye ve onun fikirde ve neticede muhtevâsı olan ikinci bir misak-ı milli'ye olan ihtiyacı için bu teşhisler birer kıvılcım bile değildir.**

Şimdi lütfen izin veriniz de, bu gerçeklerin kapılarından bir bir başımızı sokalım ve gördüklerimizi cümleleştirmiye çalışalım:

★ — BİRİNCİ GERÇEK:

Bugün Batı'ya göre var olan Türkiye Cumhuriyeti «Osmanlı Türklerinin devamı»dır. Batılı Kafa'nın irsiyyet prensibleri içinde verdiği bu gerçek hüküm, sadece bizim inkârımızdadır: Rejimimizin adı, dış siyasetimiz, iç hüviyetimiz ne olursa olsun, onların hakkımızdaki hükmü değişmiyor: Biz, Avrupanın önünde asırlardır duragelmiş tek Müslüman milletiz: Kudret devrimizde Viyana kapılarına dayanmışız. Bizans'ı alarak bir devri kapamışız. Vakıa bu kapanan devir Orta — Çağ, gelen Rönesans amma, Haçlılar Seferlerinin yüreklerde babalardan evlâtlara geçen duygularıyla Batı, bu kapanma ve açılma çağı üzerindeki Türk hakkının daima karşısında kalmış. Daha sonraki mezheb kavgalarının ve Luther ruh devriminin berraklığı içinde bile, Katolik nâsıhlığını ve kalıblaşmış fikirlerini asla ve zerrece değiştirmeyen Hıristiyan Avrupa, gecikmiş kendisine gelmesinin günahını herzaman Türklüğün boynuna yüklemiş...

Sebebi de var: İslâm Medeniyeti, Türk'ün elinde gerçek değerini bulabil-

Şifasız Kin!

«— Yed-i İlâhiye emanet edilmiş mukaddes şehrin feryâdını kör Avrupa duymadı. Türk Padişahının ürperti veren silûeti, etrafındaki sarıklı münkirlerin gazabı ile Bizansın surları önünde belirince, İsa'nın ruhsuz ve kansız çocukları kendi nefsânîliklerinin içinden başlarını kaldırmadılar. Onlar, Ruh-ül Kudüs'ün en ağır cezasına yakında uğrayacaklardı. Barbar Türklerin atlıları Mukaddes Roma - Cermen İmparatorluğunun merkezine kadar dayanacaklar, her tarafı kan ve ateş içinde bırakacak, kiliselerin üzerinde Hıristiyanlığın ebedî işareti salib'i parçalıyacak, yerine Muhammedin işareti Hilâl-i takacaktı. Bu Türkler, Hıristiyanlık âleminin teslîsden ayrılan asî ruh larını tedib için gazab-ı ilâhî olarak gönderilmiş Barbarlardı. Ruh-ül Kudüs, Hıristiyanlık vahdet ve selâbet-i diniyesini kaybettikçe, bu kavmin kahredici, zâlim ve haşin eliyle onları tedib etmiye kararlı idi.»

***

Bu satırlar, Orta - Çağ'dan zamanımıza kalmadı. Hayır!... Bu satırlar, Balkan Harbi içinde, engizisyona rahmet okutacak bir barbarlıkla, masum Türkler kitle hâlinde öldürülürken neşredilen ve altında, Akademi Azalığı titri olan «ünlü» Fransız tarihçisi Güstav Şlomberje'nin **Bizans'ın Sukutu** adlı eserinden alınmıştır.

İlmin, insafın, vicdanın aydınlatamadığı bu şifasız kini bilmek, başımıza gelenlerin asıl kaynağını araştırma zamanımızı israf ettirmese bile yetmez mi?

mişti: Bu medeniyet tek başına, bütün Orta - Çağ karanlığını aydınlatıyordu. Asya'da Hind ve Çin'i kaplıyan Buda - Brahma Medeniyeti, İran'ın Zerdüşt Medeniyeti, Eski Türklerin Orta - Asya Medeniyeti, Finike, Yunan, Roma elinde değer, renk, mânâ kazandı ve onu eriten Barbar istilâsı ile dünya karanlığa gömüldü. Garb'de sönen medeniyet meş'alesini Doğu'da Müslümanlık yaktı.

Tarihte hiç bir beşer kitlesi, İslâm inkılâbı kadar ani ve uzun sıçrayış yapmadı. Bergson bu harekete: «— İnsanlığın yapabildiği en büyük irtifa» diyor.

İslâmiyetin aynı insan üzerindeki te sirini düşünmek bile akla durgunluk verir: Hemşiresini, İslâmlığı kabul ettiği için öldürmiye giden puta tapan Ömerle, Halife Ömer arasındaki fark uzun asırların dolduramıyacağı derinlikti. İslâmiyet, yalnız yeni bir din değil, yeni bir medeniyet'ti. Bu medeniyet bir asırda okyanusları birbirine birleştirdi, kavimleri birbirine kaynattı, tarihleri birbiriyle hamur yaptı. Çünkü İslâmiyet kuvvetten doğmuş bir medeniyet değil, medeniyetten doğmuş bir kuvvetti. O medeniyette Ruh ile dimağ, fazilet ile terakki, manevî kudretle maddî umran ve refah elele yürüdüler: İslâmiyetin Semerkandde, Buharada, Şamda, Bağdadda, Konya'da, Kayseri'de, İstanbulda, Kahirede, hele Endülüs'te, Tulaytılada, Kurtuba'da yarattıkları medeniyetler Orta - Çağ karanlığı içinde pırıl pırıl ışıldayan insanlığın ümidi ve övüncü idi.

Bizans'da ervâh-ı tayyibe, ervâh-ı hâbise (iyi ve kötü ruhlar) münakaşaları yapılırken Müslümanlar astronomi ilminin temelini atmışlardı. Kızıldeniz kıyısında bir derecelik kavsin mesahasından dünyanın büyüklüğünü ölçebiliyorlardı. Madenlerden ilk şifa verici ilâçları bulan Türk - Müslüman hekimlerdi. Operatörlüğün ilk icadçısı, Fizik, Fizyoloji, Kozmoğrafya'nın temel prensibcileri Müslümanlardı. Bu müsbet ilimlerin yanında, din, fıkıh, felsefe'de, insanlığın manevî şerefi olan adalet, ahlâk, fazilet sahasında yeni ufuklar açan ölmez eserlerin sahibleri Müslümanlardı. Draper «Avrupanın fikrî inkişaf tarihi»nde hem bunları teker teker, misalleriyle anlatır, hem de yana yakıla «— Hepsi Müslüman, çoğu asleri Türk...» der.

Avrupa saraylarında baca yokken, dumanlar çatı arasından çıkarken, Müslüman şehirleri parke döşeli idi. Kurtuba ve Tulaytıla geceleri bugünkü Paris kadar aydınlık iken, bu tarihten dört asır sonra Londra, karanlık bir eşkiya yatağı idi. Bu medeniyetin temelini de, yapısını da Türk kanı, Türk kahramanlığı, Türk cihângirliği temsil ediyordu: Doğudan gelen Moğol ve Batıdan gelen Haçlılar'a karşı Türkler şafakdan yapılmış selsebiller gibi kanlarını dökerek bu medeniyeti savundular. Türkler bu beşerî hizmeti yaparken, Arablar ve Acemler gibi din içinde kendi öz milliyetlerini bile düşünmediler: İbn-i Sinâlar, Fârâbî'ler, Mevlâna'lar öz Türk çocukları idiler. Her Türk iktidarı hükümrân olduğu devre, medeniyetin dam gasını vurdu: Aksak Timur'un Semerkandi bir medeniyet hârikasıydı. Hindistan'da, Delhi'de, Agram'da, Kırım'da, Mısır'da, Kuzey Suriye'de, Anadolu'da Sanat, ilim, sosyal eserler yüzyıllarca örnek oldu. Fetih'den evvel seksen bin nüfuslu bir kasaba olan Bizans'ın başşehri Konstantinopl, Fetih'den yüz yıl sonra sekiz yüz bin nüfuslu Avrupanın en büyük şehri oluverdi.

Zaferlerimiz bile, yalnız kol kuvvetimizden değil, dimağımızdan çıkan satvetti: Doğuya, Batıya akan o muhteşem orduları yürüten bilek değil, irfandı, teşkilâttı, nizamdı: Fatihin Semâniye, Kanunî'nin Süleymaniye medreseleri de bir millet olabileceğimizin cesur ve devrin en yüksek darülfünûnları idiler. Süleymaniye'nin kubbesi Muhaç'dan daha muazzam zaferdi. Yaptıkları geçit resmi on sekiz saat süren o sayısız esnaf cemiyetleri, loncalar, Kafkas dağlarına şanlı sancağı diken, Kalmuk bozkırlarına inen, Viyana kapılarına dayanan, tâç verip tâç alan orduların üzerine «millî» damgası vuruyorlardı.

Avrupaya gerçek ilmin ilk ışığını getiren ve daha sonra İkinci Silvester adıyla papalık makamına oturan Jerber isimli bir papazdır. Bu keşiş, Endülüs'te ünlü bilgin Ahmet oğlu Müslim'den müsbet bilgileri öğrendi. Daha piskopos iken Müslim'in astronomi ve kozmoğrafyaya ait iki eserini lâtinceye çevirdi ve Avrupalı gençlere Endülüs'e koşmalarını tavsiye etti: O devirde, Avrupanın dört bir yanından, Türk Başbuğu Tarik'in ülkesine koşan Hıristiyan Avrupalı gençlerin sayısı, bugün biz Cumhuriyet Türkleri de dahil, Do-

ğu ülkelerinden Avrupaya ilim ve medeniyet hasretiyle koşanların sayısının yüzlerce misli idi.

★ — İKİNCİ GERÇEK:

Peki... Sonra ne oldu?

Coğrafyamızın kırpılması, ordularımızın gerilemesi, servetimizin azalması, ekonomik ve sosyal varlığımızın düşmesi bazılarının zannı gibi ne rejim meselesi, ne şu veya bu padişahın günahı, ne de mücerred dış ve iç tesirlerin sebebi değildir. Hayır, hayır... Asıl sebeb bağlı olduğumuz ve kendisine kudret ve manâ verdiğimiz MEDENİYET SİSTEMİMİZ çürüyordu...

Rönesans'ı biz açtık, fakat onu ne görebildik, ne kucaklıyabildik: Feodal Sistem'in yıkılışının mânâsını da kavrayamadık. En büyük toplarla Bizans surlarını deldik, fakat bu topların Batı'nın elinde Derebey saltanatını yıkarak, halka doğru iniş'in sesi olduğunun farkına varmadık. Dünya denizlerinin ilk haritasını çizen Biz, kilisenin yüzünü karaya çıkaran coğrafî buluşların, Ümit Burnu yolunun, skolâstik ilmin yerine tecrübî müsbet ilmin geçmesinin yaratacağı devrimin dışında kaldık. Hat ta olduğumuz yerde durmadık: Ümmet Medeniyeti içinde durmadan geri gidiyorduk!.

Batıda Kopernik Felekiyât'ı Kozmoğrafya'ya, Lavuzaiye Es - Simyâ'yı Kimya'ya, Dekart, skolâstik tartışmaları gerçek felsefeye çevirir, bizde Semâniye ve Süleymaniye Medreselerinin ilmi bile artık değişen devirlere ve yenileşen ihtiyaçlara kâfi gelemezken, biz, Fatih ve Kanunî devrindeki o Medreselerin ilmini bile anlıyamaz hale gelmiştik: Ali Kuşcu'nun kozmoğrafyasını ilm-i nucûm (yıldızların sırrı)na çevirdik. İbn-i Sinâ'nın kimyasını muamma yaptık. Kayseri'nin Darüş-şifâ'sını zamanının en ileri tıb üniversitesi halinde geliştiren Fatih devri hekimliğini nefescilik ilkelliğine düşürdük, tecrîd ve mevâkıf gibi ölmez eserleri ekmel ve hedâya gibi kelime kitablarına değiştik.. Öyleki, yüz elli yıl sonra Semâniye ve Süleymaniye Medreselerindeki yüksek eserleri okutacak değil, anlıyacak kimse kalmamıştı!. Oysaki, Fransa Kralı Birinci Fransuva'nın son yılında tesis ettiği Kolej dö Frans, git gide, bugünün o ilimler mihrakı Sorbon Üniversitesi oldu, amma bizim Süleymaniye iskeletleşti...

Ordumuzda, idaremizde, ekonomimizde, ruhumuzda, yaratıcılığımızda, hatta fazilet ve ahlâk ölçülerimizde aynı çukur, kapanmış devirlerin ardından gitme illeti o koskoca imparatorluğu yedi, bitirdi. Bunların üzerinde teker teker durmak cildler doldurur. İşin asıl derdi, biz, değişme ve devre uyma çabasına düştükçe, Batı bize «— Hayır!. Sen benim gözüm önünde bana dünkü câhil ve zavallı yüzümü hatırlatan günahımsın.. Ben senin derlenip toparlanmana imkân vermem, veremem. Çünkü sen benim, muhtemel gafletlerime karşı uyarma ve intibah mevzuumsun...» dedi, hâlâ da diyor!.

Evet, hâlâ da diyor... Diyecek de!.

O halde? Çâreler veya sadece çâre nedir?

Şimdi izin verirseniz bu acı kaderin gerçekleri içinde gün geçtikçe hayâl olan kurtuluş'un panoramasını çizelim:

Neticeleri için yabancı imkânlar, daha doğrusu dış âlem'in müsbet menfi karar ve alâkasına ihtiyaç olan konular ve hareketlerde, hayâl kırıklığına uğramamak için, yukarıda, iki ayrı bölüme toplamaya çalıştığımız gerçekleri asla unutmıyacağız. Biz, onların gözünde hâlâ, Salib'in acısının sebebi Hilâl'iz. Bu hakikat, Orta - Çağ'ı kapamış, onlara saadet ve medeniyetlerini, hürriyet ve şahsiyetlerini kazandırmış olan Rönesans'ın açıcısı olmamıza rağmen, zerresinden kaybetmeden, haksız ve sebebsiz kin'in tuğyanı halinde devam ediyor. Bu irsî haksızlığı silebilecek olan biricik imkân da, bizim, maddede ve mânâda onların seviyesine erişebilmemiz.

Bunun da, başlıca Dört sağlam temeli olacak: Birincisi ÖZ'ümüzü terketmeden, başarısız ve adi bir taklid iptizaline düşmeden kendimize geleceğiz. Bu yolun önümüzde misilsiz bir örneği var: Japonya... Onlar da Doğu'lu ve hatta günün gerçeklerine göre cedleri Aynuş' lar bizim gibi hâlis Turanlı... Onların Batılaşma, yâni, gerçek anlamıyla çağa erişme ve medenileşme hamleleri başladığı zaman bizim kadar da şanslı değildiler. Bizim hedef için mesafemiz daha kısa ve üzerine basabileceğimiz çok sağlam medeniyetler merhaleleri var. Japonlardan alacağımız ilham, takib ettikleri SİSTEM'de.

DEĞİŞEN NE? Yukarıdaki klişeye lütfen dikkatle bakınız ve hayâlinizde, kıyafetleri değiştiriniz. Sadece yüzlerdeki hüzün, çâresiz keder, ebedî elem çizgileri kalsın. Yüzü ve bedeni tanınmıyacak kadar ağır ve zâlim bir zulme uğrayan ölüye yeni bir şekil ve kılık vermiye hiç lüzum yok: Bu, idaremizden çıkan, gayrının insaf ve adaletine terkedilmiş bütün kaybedilen vatan köşelerindeki değişmez manzaradır: Türk Avı!...

Klişe, 1908 ikinci meşrutiyetimizin ümitleri ve sevinci yürekleri doldurduğu günlerde son perdesi oynanan Girit trajedisinin binler, hayır, emin olunuz onbinlerce misalinden sadece birisidir: Girit'teki hadiseler, bugünkü Kıbrıs'ta olub bitenlerin aynı idi: Bugünkü Birleşmiş Milletlerin adı, o günlerde düvel-i hâmiye idi. Yâni himaye eden, koruyan devletler! Neyi koruyan? Asî, nankör vahşî Palikaryayı!. Kime karşı koruyan? Yüzyıllarca, en geniş müsamaha, insaf, adalet duygularıyla oralarda hukuk nizamını, vicdan ve emek hürriyetini tesis etmiş, yaşatmış olan Türk'ten!. Tek suçu, Türk ve Müslüman olmaktan gayrı bir şey olmıyan masum insanlardan...

Şehidin çevresindeki insanların sadece kılıklarını değiştiriniz: 1909 tarihini 1964 yapınız. Girit yerine Kıbrıs'ı koyunuz ve lütfen «medenî dünya»ya soruruz: «— Değişen ne?...»

3

Önce, içinde olduğumuz hazin ve feci durumu millete anlatabilmenin yeterliğine sahib olacağız. Hangi MİLLET'e? Hatta, günün şartları ve millet terkibi yapan unsurlar önünde ne ölçüde bir millet olabileceğimizin cesur ve riyâsız izahını yapacak, eksiklerimizin tamamlama şartlarını bilecek, sonra aynı mukayeseyi DEVLETimiz, VATANımıza uzatacak, nihayet, üzerinde yaşadığımız tarihî kervan yollarının BEKÇİSİ olmaktan çıkarak SAHİBİ olabilmenin şartlarını yüreğimiz titremeden önümüze koyacağız.

Göreceğiz ki bu çetin yolun ilk şartı da, dört tarafı dost olmıyan çevrelerle örtülü bulunan Türklüğü sayıda büyük millet yapabilecek çokluğa eriştirmektir: Görüyorsunuz ki ilk temel şart bile, bugün, devletimizin yürüdüğü yol'

un tam aksi istikamettedir: Bugün Türkiye 770,000 kilometre karedir. Otuz mil yonuz. İsrail 20,000 kilometre karedir. İki buçuk milyon insan yaşıyor. Onlar dün ÇÖL'dü. Biz ise, her tabakası ayrı büyük bir medeniyete şehadet eden bâkir nimetlere basıyoruz: YÜZ MİLYON olacağız! Yâni, Moskofların sınırları içindeki esir Ana - Vatan Türklüğü sayısını Sovyetler Birliğinden çıkardıktan sonra geri kalan insan sayısına erişebilecek rakam...

Ve, bugünkü gibi, ekmeğini yabancı ununda yuğuran, Çöl'ün seyyar televizyona sahib olduğu bir devirde, yarısından çoğu elektriği, motörü tanımıyan iptidaî bir yığın değil, yaşanılan çağın bütün nimetlerini, kendi ilmi ve tekniği ile yapabilen bir yüz milyon. Unutmayınız: 1853 de Japonya'da, hasta insan vücuduna neşter vurabilmek için eşref saat beklenirdi: Aynı Japonya 1904 de, kendi tezgâhlarında, kendi teknisyenlerinin yaptığı donanma ile Moskof devini dize getirdi. Önce şu en hazin efsane olan ASRI YILA SIĞDIRDIK masalını, bir hasret ifadesi olarak SIĞDIRACAĞIZ, VEYA DÜNYA YÜZÜNDE SON MÜSTAKİL TÜRK DEVLETİNİN MEZARINI KAZACAĞIZ'a çevireceğiz. Bunun da misali var: Balfur Beyannamesinden sonra dünya siyonist teşkilâtı, Necef Çölü'nün bugünkü İsrail'in en mamur köşesini teşkil eden kum yığınları için Sultan Hamid'e sekiz milyon altın satış bedeli teklif etti. Sultan Hamid, ecdadımın kanla fethet tiği bu toprakları satamam cevabını verirken, malûm tecessüsü içinde alınmak istenen bölgenin tetkini de yaptırdı. Varılan netice hayret verici idi: 1963 de dünyaya narenciye mahsulleri satan ve üzerinde en ileri endüstri tesisleri yükselen bu kum deryasına, 1897 de verilen Osmanlı hükmü, insan yaşamaz idi. Baş kâtib Kara Tahsin Paşanın hatıratında bu cevabın Sultan Hamid'i nasıl meraklandırdığı uzun uzun anlatılır... Ebül-Huda Efendinin sihir ve efsununu, idare-i maslahat sayan kafa'nın hayreti ile bugünkü İsrail mucizesi arasında yetmiş yıl bile yok!. İşte bu ders bize, kökü bizim bugünkü hazin akibetimizden kurtulmamak için asırlardır elinden geleni yapmış olan Yahudilikten dahi gelmiş olsa, gözümüzü açacağız ve sadece hayran olarak değil, ayaklanan haysiyet şuurumuza dayanarak, daha mükemmelini başarmıya ahdedeceğiz.

Önce, bugünkü sınırlarr içinde bu ülkede, türten kaç ocak varsa, hepsinin kapısını çalacağız: İçindekilerin anlıyabildikleri dil, kafalarına ve vicdanlarına yerleşecek üslûb ile bütün bu sert gerçekleri anlatacağız:

«— Gerçek kurtuluş hem çetin, hem uzun vâdeli.. Oysaki zamanın ibresi durmadan aleyhimize çalışıyor. Vakit kıt... Bir havariler ve fedailer kadrosu halinde çetin dâvaya sarılmak gerek. Başka çâre de yok. İşte bütün bir nesli bu yolda vakfeden, hatta bu derin çukura malzeme yapan şartlar... Millî Mücadeleyi başarmış olan Baban, daha yorgun ve daha ümitsizdi. Şartları daha kötü idi. İmkânları daha kıttı. Bütün bu yokluklar içinde var olan'ın ne olduğunu hatırla. Çevren ibret misalleriyle dolu... En buhranlı ânlarında hayâl kırıklıklarının esas sebeblerini bünye değiştiriyor mu? Hastalık senin gerçekleri görememen için maharetle hafızana ve şuuruna yapılmış galat aşılarında... Kendi terkibini, özünü, temel yapını bil. Bu idrâk, seni ondan mahrum ederek bu hâle getirmiş olanların dayanağı olduğu kadar senin başlıca illetin. Sen kendi mazini ve öz kaynaklarını bile gayrının kasıdlı adesesi ile görmekte devam ettikçe, teşhis hatasından kimi suçlamıya hakkın kalır?»

Diyebilecek miyiz bunları?

Ve, bu söyliyebilme cesareti'nin ardından, bizi dünyanın son müstakil Türk Devleti'nin vatandaşları yapabilmiş olan binbir ibreti tarih'in sahifelerinden çıkarıp, gidilecek yolun ışığı sayma şuurunun temeli, onun, oğlunun, belki torununun Erkenekon'una...

***

Neylersiniz ki elinizdeki bir «Tarih Dergisi»dir: Tarihi konuşturmıya çabalıyan mütevazı bir dergicilik... Bunlar ki, meşrû bir devletin, miletine anlatacağı gerçekler... Türkiyede birgün bu gerçekler ya konuşulacak veya — Tanrı saklasın, fakat akibetlerin en hazini...— cihan içindeki son müstakil Türk devleti de hatıra olacaktır. Çünkü yaşadığımız şu çağda istiklâlin tarifi bile değişmiştir. El âlemin lütfettiği silâhları, atıfet hâlindeki ekmeklerin doldurduğu midelere teslim edebilmek ve sonra da avunmak, ne fazilettir, ne de vatan sevgisi...

Hepsi yenilebilir ve bütün bu görü-

DEKOR ve SONRASI

Bu yazımızın klişelerini, yakın maziden alarak tamamlayalım: Yukarıdaki klişede gördüğünüz mini mini yavruları takdim eden İkinci Meşrutiyetin tanınmış mecmuası Şehbâl, Girit'i Yunanistana vermemek için yapılan mitingler, nümâyişler, konferanslar, yürüyüşler ve saire dolayısiyle, bu heyecanın yaş, baş, ırk ve hatta din farkı olmadan bütün Osmanlıları nasıl sardığını isbat için bu klişeyi neşrederek diyor ki:

«— İşte, asker kıyafetindeki bu mini mini Osmanlı yavruları da, babaları ve ağabeyleri gibi, ya Girit, ya mevt (yâni ölüm...) ahdi ile tezahüratâ iştirâk etmişlerdir. Bu levha-ı ibretin bil'umum Osmanlıların haysiyet-i milliyesinin nasıl galeyan halinde olduğunu isbat sadedinde bir levha-ı müessire olacağına kaniiz.»

Hayâl!... Hangi müessir levha? Hadiselere tesir eden, zamanlardır devam eden Yunan hazırlığı ve onu gizli açık destekliyen düşman dünya idi. Nitekim de öyle oldu: Ya Girit, Ya Ölüm diye bağıranlar, Girit'in gerçekte elden çıkması üzerinden yarım asır geçtiğini unutmuş idiler. Nitekim Girit, onbinlerce masum Türk ve Müslümanın boşuna akıtılan kanının bedeli olarak gitti. Dâvâ hangi kudretin sahib olma şansını temsil ettiğini bilebilmek ve onu kaybetmemiş olmaktır...

nürdeki menfiliklerden bu büyük milletin geçmişine lâyık bir şeref devrinin çağa erişme faslı başlıyabilir. Fakat bütün bunların temeli **hakikatleri görebilmekle** mümkündür: İthal malı olmıyan, kasıdlarla renk ve çehre değiştirmemiş, öz ve arı hakikatlerle... Piyer Lermit'inkinden daha müteassıb ve kan lı, fakat ona göre zamanın şartlarına mükemmel sahib bir Ortodoks Papazı Makarios'a bile teşekkürü vazife sayıyoruz: Bu gerçeklere dokunabilme imkânı verdiği için... Evet, eğer böylece bir isbat olmasa, daha açıkçası gafletimizin bedeli böylece mâsum kan sell haline gelmemiş bulunsa, şu Anayasa, şu Parlâmento, şu Hürriyet Kanunları, şu Demokrasi İnkılâbı, şu, bu, o, hayâl kanunlar veya nazari müesseseler arasında böylecesine bir açıklama mümkün mü olurdu?

Yapmacık masuniyetlerin örtüsüne sarılmış gerçek yaraya neşter vurabilme kimin haddine idi?

Ulu Tanrım!. Sen bize gerçek idrâk yolunun âmentüsünü nasib et. Âmin...

TAHSİSAT-I MESTURE (ÖRTÜLÜ ÖDENEK)

★ — GELENİN DİKKATİ:

Her yeni iktidar, kendinden bir önceki için iyi niyetli değildir: Politikanın değişmez kurallarından olan bu fenayı ve iyiye kullanılmamışı bulub çıkarma emeği, bilhassa halkın merak ve alâkasını çekmiş konular üzerinde toplanır. Bunlar arasında da, eski terimi ile tahsisatı mestûre, yeni deyimi ile örtülü ödenek olan açıklanmamış devlet harcamaları başta gelir.

Gelenin dikkati, eğer ortada bulabilirse gitmiş olana ait bu tip vesikaların üzerinedir: İkinci Meşrutiyette de, Millî Mücadelede de, Cumhuriyette de, bu masrafların vesikaya bağlanıp bağlanmaması münakaşa edilmiştir: Birinci Büyük Millet Meclisinde Maliye Vekili Hasan Fehmi Beyle, Eskişehir mebusu Abdullah Azmi Efendi arasında bu konuda sert münakaşalar olmuştu. Meclis, Hasan Fehmi Beyin tezini kabul etmiş, tahsisat-ı mestûre'nin kendi özel bünyesi içinde g i z l i l i k olduğunu kabul etmis, Abdullah Azmi Efendinin Bütçe ve Maliye encümenlerinden kurulu müşterek bir komisyonun her yıl yapılmış masrafları kontrol etmesi teklifini reddetmiştir. Dahiliye Vekilini, yetmiş üç lira kırk kuruşluk yazı takımı aldı diye israfla ittiham ve istizaha çeken o kılı kırk yaran Birinci Millet Meclisi de, Tahsisat-ı Mestûre'nin başta Başvekil olarak vicdanlara ve ahlâka emanet edilmesini karar altına almıştı.

★ — TEDBİRLİ - TEDBİRSİZ İKTİDARLAR:

Fakat bazı iktidarlar tedbirli, bazıları da tedbirsizdir.

Halk Partisi tedbirli bir iktidardı... Yüz milyonları aşan tahsisat-ı mestûreye ait hiç bir ip ucu bırakmadan gitti. Demokrat Parti ise, tedbirsiz bir iktidardı... Harcamaları selefinin yolu olmasına rağmen, bakkal defteri misali evrak-ı müsbite bıraktı!.

Çeşitli kabinelerde Nafia Vekili, Dahiliye Vekili, CHP. Meclis Grub Vekili, nihayet CHP. Genel Sekreteri olan rahmetli Hilmi Uran, çok temiz, dürüst, açık yürekli bir insandı: Hatıratında, Tahsisat-ı Mestûreye dair ibretli açıklamalar vardır. Hasta ve parasız iken, Fransada tedavisinin bile örtülü ödenekle yapıldığını anlatır.

İttihad ve Terakki de, Demokrat Parti gibi, kendisini ebediyen iktidarda kalabilmenin inancı ve şartları içinde sayarak, örtülü ödenek harcamalarını vesikalara bağlamış ve bunları bir malmüdürü intizamı ile kendisinin ayıbını ortaya koyma hasretiyle yanıp tutuşan halefine teslim edivermiştir... Bunlardan sadece 1918 yılına, yâni, İttihad ve Terakkinin iktidardan düşüş yılının dokuz ayına ait olanlar dört milyon lira idi. O zaman, bir banknot bir altın olduğu için yüz elli milyona yakın bir para...

1918 senesinin ilk dokuz ayında bu paranın nasıl ve nerelere verilmiş olması da ibretle incelenmiye değer.

★ HARCAMALARDAN BİR KAÇI:

1918 yılında örtülü ödenekten İstanbulda Bakırköyünde Veliefendi çayırında bazı bostanlar istimlâk edilmiş, Sipahî Ocağına 10,820 altın verilmiş, Ordu Kumandanlıkları 151,000 altın almış, Cemal Paşa 5,000 altın almış, Kırım'da Rusya aleyhine ayaklanma için Teşkilât-ı Mahsusa 151,000 altın harcamış, yabancı devlet büyüklerine verilen çeşidli ziyafetler için 70,773 altın ödenmiş, Yemen'deki mücadelelere 355,000 altın ayrılmış, Teşkilât-ı Mahsusa'nın Trablus - Garb, Tunus, Cezair, Mısır, Hindistan ve Asyay-ı Vusta (Yâni Türk Ana - Vatanı) teşkilâtına 782 bin altın ödenmiş, Yeni Mecmua'nın neşri için Ziya Gökalp Beye 5,000 altın verilmiş, şühedâ ailelerine Hilâl-i Ahmere, Müdafaa-ı Milliyeye 438,716, Kudüs Rum Patrikliğine 10,000, İttihad ve Terakki Merkez-i umumisine 160,000, bütçede tahsisat olmadığı için kıdem farkını alamıyan bazı vali ve paşalara maaş farkı olarak 103,000, İran mücahidi Salâr-ül Devleye 12 bin, rütbesi büyük bazı esirler için 17 bin, Ordu ve Donanma Pazarına 19 bin 998, ismi ifşa edilemiyecek bazı zevata da yekûn olarak 364,000 altın verilmiştir.

Görülüyor ki, aradan yıllar geçince, ilk ortaya atıldığı zaman heyecan, hatta hiddet uyandıran «gizli harcamalar» ın çoğunun içyüzünde, resmî bütçeye bağlanılmış ödemelerden hiç de esaslı farklar yok!.

Hepsi, o ândaki hislerin ölçüsü meselesi!...

CUMHURİYET'in İlânında Millî Mücadele Liderleri Arasında Görüş Farkları

Ve

27, 28, 29 EKİM 1923 GÜN VE GECELERİ

Zafer yürüyüşünün başında, pek sevdiği İzmir'e girme, Mustafa Kemal'in hususî hayatında da büyük bir değişme yapmıştı: Aydın, asîl, değerli bir Türk kızı ile tanıştı ve onunla hayatını birleştirdi. Mutlu ve devamlı olabilmesi için çok sebepler olan bu evliliğin bozuluşunun bambaşka içyüzü vardır ve ayrılışı dışardakiler hazırlamışlardır. Yukarıda ki klişede, Türkiyenin ilk Reis-i Cumhuru Gazi Müşir Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini, hayatı boyunca devam edecek bu yüce makama seçilişi günlerinde refikası Lâtife Mustafa Kemal Hanımefendi ile görüyoruz.

(26 Ekim 1923 Cuma akşamı olup bitenler için kendisi «— **Tatbiki için münasip zamanı beklediğim hadise...**» der. Zamanını beklediği bu **hadise** CUMHURİYET'in ilânı idi. Çünkü Mustafa Kemal'e göre Cumhuriyetin ilânı, Millî Mücadele ile başlıyan **halk idaresine** sadece vuzuh verecekti, o kadar!...)

★ — **ALİ FETHİ BEY KABİNESİ İSTİFA EDİYOR:**

Mektep ve meslek hayatının ilk günlerinden başlıyarak devam edegelmiş dostluk, hatta kader birliği yakınlığının rahatlığı içinde olarak Ali Fethi Bey, Gazi Mustafa Kemal Paşaya «son söz» ünü söyledi:

«— Artık çekilme günü geldi...»

Bu cümle; 27 Ekim 1923 Cuma günü akşam yemeğinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşanın Çankaya'daki köşkünde söyleniyordu. Söyliyen de, 13 Ağustos 1923 denberi Başvekil olan Ali Fethi Beydi. Hüseyin Rauf Orbay, Lozan sulh anlaşmasının esasları üzerindeki görüş ayrılığı son damlası olan süregelmiş ihtilâfların zoruyla Başvekâletten istifa etmiş, aynı kabinede Dahiliye Vekili olan Ali Fethi Bey, Dahiliye Vekilliğini de muhafaza ederek BAŞVEKİL olmuştu. Birinci Büyük Millet Meclisi kendi kendisini feshetmiş, İkinci Meclis Halk Fırkası namzedleriyle seçilmişti. Sadece bir tek MÜSTAKİL MEBUS vardı: Gümüşhane mebusu Zeki Bey!. Böylecesine, TEK FIRKA kadrosu olarak kurulmakla beraber, İkinci Meclis, bilhassa ilk çalışma yılında, kendisinden önceki Birinci Büyük Millet Meclisinin dünya parlâmentolar tarihinde eşsiz olan o muhteşem havası içinde yürümek istemiş, fakat hâdiseler buna imkân vermeyince, daha doğru ve açıkçası, başta Cumhuriyetin ilânı olarak temel meselelerin halli

için bu havanın devamı başlıca engel olarak belirince, tedbirler alınmış, Meclis ikiye bölünmüş, bazı mebuslar Halk Fırkasından istifaya zorlanmış, onların bir araya gelmesi ve bir muhalefet fırkası teşkilleri için önce imkânlar hazırlanmış, nihayet kısa zaman sonra, yine önceden hazırlanmış veya hazırlattırılmış hâdiselerin yarattığı şartlar içinde bu muhalefet fırkası kanun zoru kullanılarak kapatılmış, 1950 ye kadar sürmüş olan TEK ŞEF, TEK PARTİ sistemine girilmiştir. Bu safha içinde de bulunduğumuz Ekim 1964 ayında, kırk birinci yıl dönümünü kutladığımız Cumhuriyet olarak bir çok temel hadiseler, Millî Mücadele Liderleri arasındaki «görüş farkları»nın kuvvetle ortaya çıkmasına sebep olmuş, olaylar, fikirlerden şahsi durumlara atlamış, çetin buhran yıllarını omuz omuza beraberce atlatmış ve geçirmiş olanlardan çoğu, hayata gözlerini dargın olarak kapamışlardır.

Mustafa Kemal Paşa, eski dostu Ali Fethi Beyin Başvekâletten kesin olarak istifa kararını zaten beklemekte olmanın tabiiliği içinde şu suali sormuştu:

«— Hükûmetin istifasının mucib sebebini nasıl izah edeceksiniz?»

Ve, sualine cevab beklemeden, vaziyeti vekiller heyetinin tamamen iştirâki ile müzakere etmek üzere, ertesi sabah yine Çankaya'da yapılacak toplantıda istifa sebeplerinin «beraberce» ele alınmasını muvafık buldu. Bu tarz, Fethi Beyi de tatmin ediyordu. Çünkü, zamanlardır Büyük Millet Meclisinde hükûmetin durumu gün geçtikçe nâzikleşiyor, devamlı münakaşalar ve tenkidler teferruata kadar iniyor, aralarında Lozan'ın şartlarından kopup gelen bir huzursuzluk, başarılı bir iktidarın temel şartı olan istikrarı yok ediyordu. O günün kanunî mevzuatına göre vekilleri teker teker Büyük Millet Meclisi kendi âzası arasından seçiyordu. Fethi Bey, Meclisteki tenkidlere karşı dikkatini sadece Başvekillikte toplayabilmek için 24 Ekim 1923 de, yâni, başında olduğu kabinenin istifa kararını Mustafa Kemal Paşaya bildirmesinden üç gün önce Dahiliye vekilliğinden çekilmiş, Halk Fırkası grubu bu makama, Erzincan mebusu Sabit Beyi (rahmetli Sabit Sağıroğlu)nu namzed olarak seçmişti. O gün, çok dikkate değer bir çekilme daha olmuş, Ali Fuad Paşa (Sayın Cebesoy) da, aslında Büyük Millet Meclisi Riyaseti olan «ikinci reislik»den istifa ediyordu. Rauf Bey den sonra Ali Fuad Paşanın da istifası acaba sadece bir tesadüf mü idi, yoksa, fikirler ve prensipler üzerinde beliren ayrılıkların her ân sarihleşen ifadesi mi?

★ — KABİNE KURULAMIYOR:

Ertesi gün, yâni, 27 Ekim 1923 Cumartesi günü saat 11 de Çankaya'da toplanan Vekiller Heyeti, kısa bir müzakereden sonra, aşağıdaki tezkereyi Meclis Reisi sıfatiyle Mustafa Kemal Paşaya takdim ederek istifa etti:

Riyaset-i Celileye

Türkiye devletinin karşısında bulunan dahilî ve haricî mühim ve müşkil vazifeleri kolaylıkla halledebilmesi için gayet kuvvetli ve Meclisin mutlak güvenine sahib bir vekiller heyetine kat'î ihtiyaç bulunduğu kanaatindeyiz. Bu sebeple, Yüksek Meclisin her suretle itimad ve müzaheretine dayanan bir kabinenin kuruluşuna hizmet etmek maksadiyle istifa ettiğimizi kemali hürmetle arzeyleriz, efendim.»

Fakat Mustafa Kemal Paşa da, Ali Fethi Bey de, bu istifa sebebine rağmen aranılan ve özlenilen **«kuvvetli ve meclisin mutlak müzaheretine sahib»** hükûmetin kurulamıyacağını, o günün şartları ve havası içinde buhranın **daha derin ve daha başka sebepler'e** dayandığını çok iyi biliyorlardı. Mustafa Kemal buhranın sebebini şöyle anlatır:

«— Yeni intihabda Fırkamız namına mebusları temin edilmiş olan bir takımları da heyeti vekile aleyhindeki cereyanları körükliyerek kendi maksadlarına göre istifade zeminleri hazırlamıya çalışıyorlardı. Muhalefete geçecekleri hissolunan mebusların maksadları, heyeti umumiyeyi iğfal ederek hükûmete ve meclise karşı nâfiz bir vaziyet almak olduğu istidlâl ediliyordu. Yeni Meclis ilk devresinde, bu grubun tesirine kapıldı. Fenalık, hükûmet teşkilinin Meclisin intihabıyla olmasında idi. Bu hakikatı çoktan görmüştüm. Ben Mecliste gizli ve muhalif bir grubu keşfettikten, Meclisin çalışmasında hissiyatın hâkimiyetini gördükten ve hükûmetin muntazam çalışmasının her gün esassız bir takım sebeplerle zedelendiğine şâhit olduktan sonra, tatbiki için

Cumhuriyetin ilânı günü, hiç birisi Ankara'da olmıyan Millî Mücadele Liderlerinden bir grub: Soldan saga: Refet Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Hüseyin Rauf Bey, altta yuvarlak cerceve içinde Dr. Adnan Bey. Cumhuriyetin ilânından beş gün önce, 24 Ekim 1923 Çarşamba günü, Meclis Reisi Ali Fuad Paşa da istifa edecek, Ankaradan ayrılacaktır. Halk Fırkası umumî heyeti kendisini, istifa eden Ali Fethi Bey yerine Başvekil namzedi seçecek, fakat bu karar Meclisin açık oturumuna gelemeden, Teşkilât-ı Esasiyedeki «tadiller» kabul ve Cumhuriyet ilân edilecektir.

(Hiçbirisi, asla Cumhuriyetin KARŞISINDA değillerdi. Hepsi, sağlam temellere dayalı, şahıs ve zümre hâkimiyetlerine boyun eğmiyecek, gerçek bir halk idaresinin teminatçı müesseselerine sahib hakikî bir HALK İDARESİ istiyorlardı. Bu arzularını Cumhuriyetin ilânından sonra zamana terketme yerine, önceden ele alınması fikrinde idiler. Parlâmentoyu tek parti elinde bırakmamak için, bir yıl sonra TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASını kurdular. Bu siyasi hareketin programı, bugün için bile, **yenilikler ve hususiyetler** taşır.)

münasib zaman beklediğim bir fikrin tatbik ânının geldiğine hükmetmiştim. Bunu itiraf edeyim...»

★ — **İKİ AYRI TEMEL GERÇEK:**

Mustafa Kemal Paşanın bu teşhisi ve kendi tâbiriyle «**itiraf**»ının dayandığı iki temel vardır ki, bunların cevabında, Cumhuriyetin ilân şeklinin iç örgüsü ve bu şeklin üzerinde Millî Mücadele Liderleri arasındaki görüş farklarının, hatta derinlemesine genişlemiş ayrılığın izahı yatar...

Birinci sual şudur: Mustafa Kemal Paşanın «— **Halk Fırkası namına mebus seçtirildikleri halde, gizli bir muhalefete sapmış olan mebuslar...**» kimlerdir?

İkinci sual şudur: **«Mustafa Kemal Paşanın tatbiki için münasib fırsat gözlediği fikri...»** neydi?

Mustafa Kemal, İkinci Büyük Millet Meclisinde, Fethi Bey hükûmetinin istifasına sebeb olan tenkidler ile, Lozan sulhünün esaslarına karşı huzursuzluğu temsil etmiş olanları **«— Meclisi iğfale çalışan ihtirâs sahibi hizib...»** olarak vasıflandırır. O günlerde ne Kâzım Karabekir Paşa, ne Refet Paşa, ne Rauf Bey, Ankarada değillerdi: Rauf Bey, Lozan'dan dönen İsmet Paşayı karşılamak istememiş, Mustafa Kemal Paşa ile arasındaki oldukça sert bir münakaşadan sonra Başvekillikten istifa ederek 13 Ağustos 1923 de seçim bölgesi olan Sıvas'a hareket etmiş, Eylül ayı ortasında İstanbula gelmişti. Ali Fuad Paşa, Meclis Riyasetinden istifa ederek İkinci Ordu Müfettişliği ile meslek hayatına dönmüştü. Kâzım Karabekir Paşa da Birinci Ordu Müfettişi idi. Refet Paşa rahatsızdı ve İstanbulda Kalamış'da dinleniyordu. Ali Fethi Beyin istifasıyla Halk Fırkası grubunda ve bilhassa Mustafa Kemal'in bahsettiği **ihtiras sahibleri** arasında yeni hükûmetin hazırlıkları başlamıştı. Mustafa Kemal Paşa, bu safhayı şöyle anlatır:

«— Kabinenin istifası gerçekleştiği ândan itibaren, Mebuslar, Meclis odalarında, evlerinde, grub grub toplanarak yeni vekiller heyeti listeleri hazırlamıya başladılar. Bu hâl Ekim ayının yirmi sekizinci günü geç vakte kadar devam etti. Hiç bir grub, bütün Meclisin kabul edebileceği ve millet efkârında tam bir iyi kabul görebilecek isimlere sahib bir liste hazırlayamıyordu. Bilhassa vekâletlere namzedler düşünülürken, o kadar çok arzulu taliblerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, her hangi birinin diğerlerine tercihi suretiyle tesbit olunacak listeyi kabul ettirmekteki müşkilât liste tertib etmekle meşgul olanları yeis ve endişeye düşürdü.»

Mustafa Kemal Paşa, bu liste tertib etmekte olanların kimler olduğunu hadiseyi muhtelif sebeplerle uzun uzun izah etmiş olmasına rağmen açıklamamıştır. Daha sonra, Cumhuriyetin ilk teşkilâtlı muhalefet hareketi olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında yer alan ve zamanının en mükemmel hatiblerinden birisi olarak tanınan Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, bu ihtirâs sahibi olarak vasıflandırılan mebusların şahsiyetleri için şunları söylemiştir:

«— Malûmdur ki, İkinci Büyük Millet Meclisine seçilmiş olanlar, Halk Fırkası namzedleri idiler. Ben de bunlardan birisiyim. Rauf Bey hadisesinden sonra Halk Fırkası içinde barınabilmek imkânsız hale gelince istifa edenler oldu ve bunlar, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdular. Dikkatdeğer olan nokta şudur ki, fikir ve kanaatlerine uyarak muhalefet saflarına geçmiş, kanunî hüviyet ve manasıyla bir muhalefet fırkası kurmuş olanlar arasında, Gazi'nin kendilerinden «ihtirâs sahibi» olarak bahsettiği kimselerin bulunmasına imkân yoktur: Çünkü Ali Fethi Beyin istifasıyla Cumhuriyetin ilânı arasında, ancak yirmi dört saatlik bir zaman vardır. Ki, bu tarihte Terakkiperver Fırkayı teşkil edenlerden Karabekir, Ali Fuad, Refet Paşalarla Rauf

Cumhuriyetin Tâ kendisi!..

Mustafa Kemal, Saltanatın ilgasının Mecliste kanunlaşması müzakerelerinde uzun bir beyanatta bulundu. Bu, daha önce hazırlanmış bir konuşma idi ve mevzuun çetinliğini rahatça yenebilme bahsinde de aydın bir ilim ve din adamı olan rahmetli Adliye Vekili müderris Seyyit Beyin yardımını gördü.

Hilâfet ve **Saltanat** arasındaki mânâ ve mahiyet farklarını Seyyit Bey, İslâmda **DÖRT HALİFE** devrinin hâdiseleri ile izah ettiği zaman, Mustafa Kemal şu cevabı vermişti:

«— Cumhuriyetin tâ kendisi...»

Fakat dikkata değer olan taraf şudur: Ne Mustafa Kemal, ne de Afyon mebusu Şükrü Hocanın **«İslâmda Hilâfet»** risâlesine o mükemmel cevabını verirken Seyyit Bey, **Meşveret** tâbirini kullandılar, CUMHURİYET demediler.

Cumhuriyetin ilânı sırasında, hatta ikinci yıl dönümünde, daha sonra yeni devrin temeli olmuş «inkılâb»ların nasıl telâkki edildiğini gösteren tipik bir karikatür!... Zümrüd Anka'da çıkan klişenin başlığı «— Genç Cumhuriyet ve ham fikirler»dir. **Ham olan fikirler de, Kadınların mebusluğu ve Lâtin Harfleri'dir. Karikatürün altında şu sual soruluyor: «— Çocuğa olmamış meyve verilir mi?»** (Hemen hemen, bütün devrimler için düşünülen aynı idi: Yazı, fırça, söz ve hareketle, bu gerçek durmadan ortaya konuluyordu. Aradan kırk yılı aşan zaman geçti, temel devrimlerin yaşı çeyrek yüz yılı aştı. Ortadaki neticeler, gerçek ve tarafsız hükümler için en değerli malzemedir...)

Bey Ankarada değillerdi. Hatta ben bile yoktum. Kaldı ki, yeni kabinedeki vekâletle namzed intihab etme hakkı olan Fırka Meclis Grubu İdare Heyetini teşkil eden zevatın isimleri hatırlanacak olursa, bu ağır ittihamın muhatablarının kimler olabileceği anlaşılır.

Hayrete değer taraf, bu kadro içinde kısa zaman sonra vekillik makamlarına çıkmış, ve ömürlerinin sonuna kadar mebuslukta kalmış olanlar bulunmasıdır. Gazi'nin, hükûmet buhranını tatbiki için münasib bir zaman beklediğini **ifade ettiği esas fikrine gelince, bunun bizzat ve bizatihî CUMHURİYET olduğunda hiç şüphe yoktur.»**

★ — **NİÇİN VE NEDEN?**

Millî Mücadelenin temel vesikası olan AMASYA PROTOKOLU üç kişi tarafından hazırlanmıştı: Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuad Paşa, Hüseyin Rauf Bey. Bu protokol'ün, fiilen tatbiki için en müsaid olan muhitin ve oradaki o güne göre en mükemmel ve teşkilâtlı askerî kuvvetin kumandanı olarak başında olan da Kâzım Karabekir Paşa idi: Nitekim, kısa zaman sonra toplanan Erzurum kongresi bu gerçeği isbat etti: Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal'i tevkif için İstanbul'dan gelenleri yüzgeri etti, hatta onlar içinde daha sonra Millî Mücadelenin safına kattıkları da oldu. Bu dayanışma ve beraberlik, ufak tefek arızalara, basit ve teferruatta görüş ayrılıklarına rağmen, zafere kadar devam etti: Mustafa Kemal, Karabekir, Ali Fuad, Hüseyin Rauf DÖRTLÜSÜ, zafere kadar birbirlerine dayanmakta devam ettiler: Kadro genişlemiş, yeni isimler ve şahsiyetler girmişti. Bir HİYERARŞİ kavgası, KIDEM ÇEKİŞMESİ kaçınılmaz hâl almışa benziyordu. Muhakkak olan şu idi ki, bir REJİM MESELESİ üzerinde, Millî Mücadele liderlerinin de söyliyecekleri sözler, ileri sürecekleri fikirler, müdafaasını yapacakları tezler vardı ve bunlar, iç örgüsü ne olursa olsun, bütün Millet Meclislerinde tesir yapabilecek, neticelere ayrı istikametler verebilecekti.

Mustafa Kemal'in, NEDEN ve NİÇİN bu çapta bir hadiseyi, Millî Mücadele arkadaşlarına danışmadığı ve kabine Buhranını, bizzat kendi tâbiri ile: «— **Tatbiki için münasib zaman beklediği...»** esas fikir ve gayesinin, yâni CUMHURİYET'in ilânına «beklenen fırsat» yaptığını çok iyi anlatır: Muhakkak olan şudur ki, eğer Millî Mücadele liderleri, yine bir masa başına otururak ve yine, zaferin kazanılması, yâni millî misakın temeli olan kurtuluşun ger-

çekleştirilmesindeki himmet ve emeklerinin ölçüsü içinde memleketin rejim dâvâsını ele almış olsalardı, CUMHURİYET FİKRİ şüphesiz ki yine üstün gelecekti, fakat bu CUMHURİYET tâbiri içinde MİLLİ HÂKİMİYET müesseselerinin devam ve bekası, bilhassa Birinci Büyük Millet Meclisinin iç bünyesini teşkil eden Halkçılık ve Köycülük umdeleri, Anadolu steblerinin bağrında yükselen yeni devlete, emeklerinde daha radikal bir hüviyet vermiye çalışacak, öte yandan da, manevî sahada bazı müesseselerin muhafazası gibi cereyan alacaktı. O güne kadar çeşitli sebeplerle **«nabız yoklamaları»** yapmış olan Mustafa Kemal için ise, daha ilk ânda, tâvizler yolu denilebilecek tarz elbette makbul değildi. Millî Mücadele'nin Cumhuriyetin ilânından sonra ayrı bir siyasi fırkada toplanmış olan Liderleri ise, Partilerine, Halk Fırkasından çok önce CUMHURİYET adını aldılar: Halk Fırkası, sadece Halk Fırkası iken, Terakkiperver Fırkanın adı, TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI idi!... Muhalefeti teşkil eden bu şahsiyetler içinde hiç birisi, bir politika oyunu yapa bilme için benimsemedikleri bir rejimin **bizzat kendisinde ve isminde** değil de, **tatbikatında ve müesseselerinde** olduğunu gösterdi. Böyle olacağını, kendisine hâs zekâ ve kudretiyle takdir eden Mustafa Kemal ise, **«— Cumhuriyeti yarın ilân edeceğiz...»** kararını, **«Nasıl bir Cumhuriyet?»** sualini sormadan benimseyebilecek olan arkadaşları ile başarmayı tercih etti. O günün nâzik şartları içinde başka nasıl çıkar yol bulabilirdi?

★ — **BİR SAAT MÜSAADE:**

Halbuki bir gece önce Çankaya'da, Cumhuriyetin ilânını Anayasa'daki değişiklikle kabul eden tadiller hazırlanmıştı: O gece yemekte, Kemalettin Sami Paşa **(Berlin Büyükelçisi iken vefat eden)**, Halit Paşa **(Ali Çetinkaya'nın Mecliste öldürdüğü kumandan)**, Rize mebusu Fuad **(Atatürk'ün son akrabası Hava Kurumu Başkanı Fuad Bulca merhum)**, Afyonkarahisar mebusu Ruşen Eşref **(rahmetli Atina Büyükelçisi Ünaydın)** ile, Hariciye Vekili İsmet Paşa **(sayın İnönü)**, Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa **(Sayın Özalp)** ve Başvekil Ali Fethi Bey **(rahmetli Okyar)** vardı. Yemekte Mustafa Kemal: **«— Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz...»** demiş, Teşkilât-ı Esasiyede gerekli değişiklikleri de, İsmet Paşa ile beraber sabah saatlerine kadar çalışarak hazırlamışlardır. 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye kanununun birinci maddesinin sonuna şu fıkra ekleniyordu: **«— Türkiye Devletinin şekl-i hükûmeti Cumhuriyettir.»** Değiştirilen diğer dört madde, devletin şeklinin Cumhuriyet olmasının tatbikatına aitti.

Çankaya'daki o tarihî gecenin kararından «bazı»larının haberi olduğunda şüphe yoktur: Bu «bazıları» arasında, bugüne kadar isimleri çeşidli hatıra ve vesikalarda bahsedilenlerden başkaları da vardı. Fakat asıl bilmesi icab eder gibi gözüken «bazı»larının da haberi yoktu. Kendilerine verilen kararı tefsirden kaçınanlar da çıkmıştı. Ali Fethi Bey kabinesinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak ve o günün Teşkilât-ı Esasiyesine göre kabine âzası içinde yer alan Müşir Fevzi Paşa **(rahmetli Mareşal Çakmak)** kararı Büyük Millet Meclisinin verebileceği mütalâasında bulunmuştu.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü, Halk Fırkası Grubu, Grub İdare Heyeti Reisi Ali Fethi Beyin başkanlığında saat onda toplanmış, yeni kabine üzerinde uzun ve çetin müzakerelere başlanmıştı. Grub İdare Heyeti bir **«namzedler listesi»** hazırlamıştı. Umumî Heyete verilen bu listede Başvekilliğe Ali Fuad Paşa getiriliyordu. Listede, İktisad Vekâletine namzed olarak gösterilen Mahmud Celâl Bey **(Bayar)** söz almış, o günün şartları içinde vekiller heyetinin öneminden bahsetmişti: **«— Bu listede görülenler çekilenlerden kuvvetli değillerdir. Bizden refah ve ıslâhat isteyen bir millet var. Kabinenin bünyesi üzerinde titizlikle durmak lâzımdır. Meselâ ben kendimi İktisad vekâletine lâyık göremiyorum.»** demişti. Öğleden sonra geç vakitlere kadar süren müzakereler çok hararetlenmiş, nihayet buhranın vekillerin seçim şeklinden, hatta seçime belirli bir isim konulamamasından ileri geldiği söylenilmişti. Reis Fethi Bey, dört buçuk saat süren müzakerelerin sonunda görüşmelerin yeterliği önergesini oya koyarak kabul edilmiş ve Kemalettin Sami Paşanın verdiği takrire göre, genel başkan olan Gazi Mus-

Nerede, Kimde, Ne için ?

Bu sahifelerdeki yazımız, Cumhuriyetin ilânına tekaddüm eden üç gün ve üç gece içinde «bir çok hadiseler»in cereyan ettiğini ortaya koyar.

28/29 Ekim 1923 gecesi, Teşkilât-ı Esasiye kanununa, devletin şeklinin Cumhuriyet olduğunu ekliyen birinci madde ile, yeniden tedvin edilen iki ve tadil edilen üç maddeye ait müsveddeler, Mustafa Kemal'in el yazısı idi.

Bu hazırlanan metin, Teşkilât-ı Esasiye Encümeninde hiç bir değişikliğe uğramadan umumî heyete sevkedilmiştir. Bu metinin kimin tarafından temize çekilmiş olduğu mühim değildir. Bir çok gerçeklere ışık tutacak olan İLK MÜSVEDDE neredediir?

Millî Mücadelenin, BÜYÜK NUTUK'da bahis mevzuu edilen vesikalarının aslı, Atatürk'ün ölümünden sonra Ziraat Bankası kasalarında muhafaza edilmektedir. Cumhuriyetimizin ilânına ait bu bâkir ve temeli teşkil eden vesikanın aslı Ziraat Bankasındaki kasalarda değildir.

Acaba neredediir, kimdedir ve ne için?

****

tafa Kemal'in buhrana çâre bulması kararlaşmıştı. Böylelikle bir Parlâmento hayatında ender olan kararlardan birisi veriliyor, üzerindeki yazife, fiilen yasama ve yürütme kuvvetlerini birleştiren bir şahsiyete, kendisinin de muhatab olduğu bir buhranı halletmek ödevi veriliyordu...

Mustafa Kemal, Çankayada kararın kendisine tebliğini bekliyordu. Toplantı salonuna girince hemen kürsüye çıkmış:

«— Bana bir saat müsaade ediniz. Bulacağım hal tarzını arzederim.» demişti.

★ — **DAHA SONRAKİ HADİSELER**

Bundan ötesi malûmdur: Mustafa Kemal, istediği bir saatlık zamanı doldurmadan, tekrar kürsüye çıktı ve kusurun, noksan olan devlet şeklinde olduğunu söyliyerek, devletin şekil ve mahiyetini tesbit edecek şekilde Teşkilât-ı Esasiyenin bazı maddelerinin «tavzih»i zaruretini anlattı. Sadece bu tipik dakika içinde bile, Mustafa Kemal'i, karakteristik çizgileriyle bulmak mümkündür: Teşkilât-ı Esasiyeyi temelinden değiştiren hadise için **tesis** demedi, hatta **tedvin** demedi, hatta **tâdil** demedi, sadece **tavzih** dedi... Ve, CUMHURİYET tâbirini kullanmadı, bir gece önce hazırlanmış metni, kâtib mevkiinde olan Ruşen Eşref Beye uzattı, kürsüden indi...

Daha sonraki hâdiseler, bilhassa İstanbulda cereyan etti: İstanbul matbuatından büyük kısmı ve aydın çevreler, Millî Mücadele Liderler kadrosunun «karar» ve «netice» üzerindeki fikirlerini öğrenebilme merak ve hatta kaygısı içinde idiler: Onlar, Cumhuriyetin ruh ve mânâ olarak tamamen safında idiler. Bu intibakın izahında da, rejimin adı ne olursa olsun, Millî Mücadelenin temeli olan millî hâkimiyet prensibinin sarsıntısız, tasallutsuz, arızâsız devamı vardı.

Cumhuriyetin ilânından sonra Millî Mücadele Liderleri, iki ayrı kampa bölünmüş oldukları halde bunu da başarmaya çalıştılar: 1924 de, yâni Cumhuriyetin birinci yılı içinde ilk muhalefet partisini kurdular ve Cumhuriyetin temel prensibi olan mürakabe ve Demokratik yollardan vatan işlerini daha iyi sonuçlara iletecek hürriyet sistemine girmeyi denediler. Acaba Cumhuriyetin ilânının şekli ve tarihi beraberce tesbit edilmiş olsaydı On'lar, Halk Fırkasından ayrılmıyacaklar mıydı? Ayrı bir siyasî partinin çatısı altında toplanmıyacaklar mıydı?

Rauf Bey, Başvekillikten istifa edip Sıvas'a giderken Mustafa Kemal Paşaya:

«— Size rica ederim: Devlet Reisliği makamını kuvvetlendiriniz...» demişti. Bu istek, daha sonra fiilen gerçekleşti: Mustafa Kemal'in devlet reisliği nasıl bir Lider'liktir, bilinir... Fakat O'ndan sonraki hadiseler, Rauf Beyin isteğinin bazı müessese ve hatta an'anelere dayanması zaruretini öylece ortaya koydu ki, Cumhuriyetimizin kırk birinci yıldönümünde bile **halledilmemiş mesele'dir.**

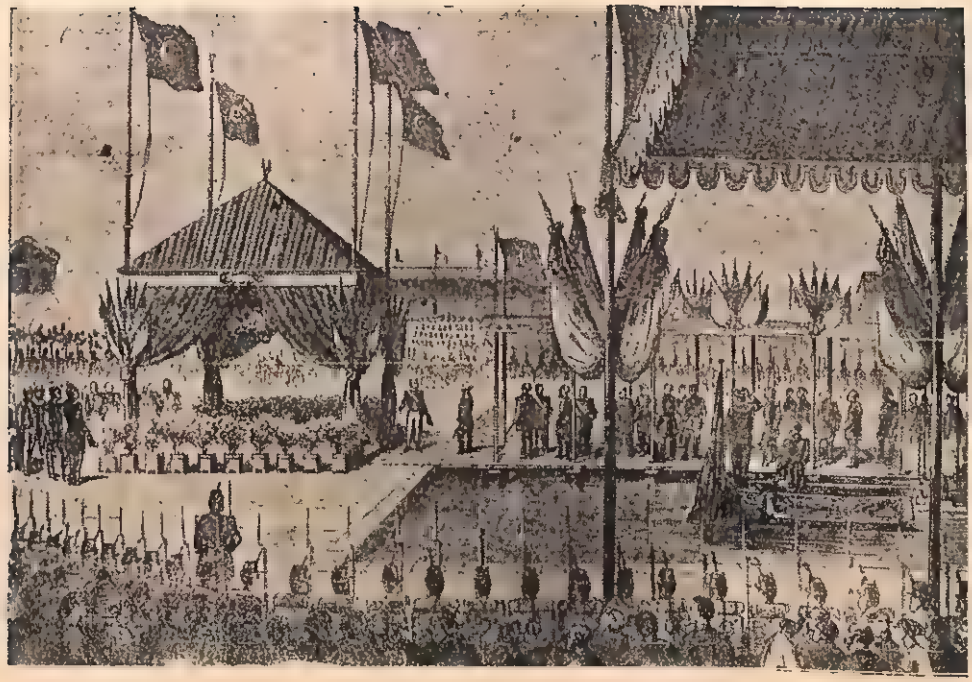

BATIYI DA GÖRMÜŞTÜ ! **Bu sahifelerdeki hadiselerin oluşundan beş yıl önce Sultan Aziz, Fransa'nın ikinci imparatorluk devrinin kurucusu Üçüncü Napolyon'un misafiri olarak Fransaya gitmiş, Milletlerarası 1867 Paris sergisini şeref dâvetlisi olarak açmış, oradan İngiltere'ye geçmiş, Anglo - Sakson Demokrasisini tanımıştı. Bu tarihte Avrupa, buhar devrinin nimetleri ve sosyal hayatın oluşu içinde idi. Aşağıdaki ibretli hadiseyi lütfen bu dünya dekorunu hatırlıyarak okuyunuz. Yukarıdaki klişede Sultan Aziz, Pariste, Lyon Garında, yanında Fransa İmparatoru Üçüncü Napolyonla beraber görülüyor.**

İlk Aydın Sarıklılar Ayaklanması

Ve, Mithat Paşanın Doksan Yedi Günlük Birinci Sadareti

★ — **İSTANBUL YERİNDEN OYNUYOR:**

Tarih 14 Temmuz 1872... İstanbul'un sıcak günlerinden birisi... Aralarında sarıklı olanların çoğunluğu teşkil ettiği binleri aşan kalabalık, Galata rıhtımını doldurmuş. Bu, o günlerin havası içinde İstanbul'un alışamadığı bir manzaradır. Beyrut'tan gelecek Fransız Pake kumpanyasının St. Rebul vapurunu bekliyorlar. Geminin gelişinde üç saatlik gecikme, karşılayıcıların gittikçe artmasına yol açıyor. Zaptiyeler, yabancı sefaret kavasları kalabalığın içine girmiş, bir şeyler öğrenmiye çalışıyorlar.

Onbinleri aşan karşılayıcıların umumî manzarasına bakıp geçen meraklıların ilk suali şu oluyor:

«— Talebe-i Ülûm ne ister? Bir hacetleri olsa gerek!...»

Talebe-i Ülûm, bugünün karşılığı ile **«Yüksek Tahsil Gençliği»**dir. 1931 Üniversite değişimine kadar adı (Darülfünûn = **Bilimler evi**) olan Üniversitenin Hukuk, Tıb, Edebiyat, Mimarî, Fen gibi çeşidli dallarındaki Fakültelerin adı MEDRESE idi. Bütün müsbet ve nakli ilimleri verenler de Medreselerdi ve bunlara gidenlere de, genel olarak, **Talebe-i Ülûm** denilirdi.

1872 senesinin 12 Temmuz Perşembe gününde Galata rıhtımının sığdıramadığı bu kalabalık, Bağdad Valisi Mithat Paşanın İstanbul'a dönmesini bekliyordu. Bu bekleyişin sebebleri derin ve büyüktü: Mithat Paşa, artık bir kuvvet olan ve ne istediğini bilen **YENİ OSMANLILAR**'ın tabii Lider'i sayılıyordu. Havsalanın güç alacağı kadar mükemmel bir idareci, kelimenin mutlak manasıyla mükemmel bir devlet adamı, hürriyetçi, liberal, medeni cesaret sahibi, dış siyasette belirli fikirleri olan, teşkilâtçı, azınlıklar tarafından da sevilen ve sayılan, Batı âleminde şöhreti yerleşmiş, İmparatorluğumuzun yaşamasını kendi siyasetleri bakımından faydalı bulan devletlerce İmparatorluğumuzun güçlükleri yenebilmesi için şahsına ümid bağlanılan ve bilhassa şöhreti halkın vicdanında müsbet eserler halinde yerleşmiş bir insandı. Tuna valiliği zamanında bugünkü bütün Bulgaristanı, Makedonyanın ilâvesiyle kapsıyan o buhranlı ve karışık beldede öyle bir ekonomi, tarım ve bayındırlık ıslahatı yapmış, sükûn ve asayişi öylecesine sağlamıştı ki, Rusya, Mithat Paşa Tuna valiliğinde daha bir müddet kalırsa, ne Bulgaristan, ne Karadağ ve Sırbistanda, hatta ne de Yunanistanda Osmanlı devleti aleyhine bir hareket olamıyacağını anlamış, o günlerin sadrıazamı olan ve Rusyaya olan yakınlığı dolayısıyle kendisine NEDİMOF denilen Mahmut Nedim Paşaya, İstanbuldaki sefiri o meşhur general İğnatyef vasıtasıyla tesir yaptırarak, hatta Sultan Abdülazizi açıkça tehdid ederek Mithat Paşayı Tuna vilâyetinden kaldırtmışlar, Bağdad'a göndermişlerdi. Mithat Paşa, üç yıllık Bağdad valiliğinde de ayni himmetleri göstermiş, İran ile aramızdaki Şii'lerin mukaddes makamları meselesini halletmiş, İran Şahı Ahmet Kacar kendisini, İran'ın iç işlerini düzeltmeye dâvet etmiş, **Saltanat-ül Devle'lik** teklif etmişti. Linc Şirketinin idare Meclisi âzası olan ve daha sonra İngiltere Hariciye Nazırlığına gelen Austen Çemberlayn'in babası Morris Çemberlayn Mithat Paşa için: **«— Dünya yüzündeki bütün devlet adamlarının kendisinden alacağı dersler olan kafası fesli bir büyük Avrupalı»** demişti.

Sadrıazam Mahmut Nedim Paşa, Mithat Paşayı İstanbul'da fazla bırak-

****

MANZUM MEKTUPLAR

Mithat Paşanın Tuna Valiliği ile İstanbul'dan uzaklaştırılması, Yeni Osmanlıların dağılmalarına sebep olmuştu. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi Paris'e çekildiler... Orada, efendi ve asil bir hâmi - dost vardı: Mustafa Fazıl Paşa...

Mustafa Fazıl Paşa, misafirlerine, Avrupa'yı tanıtmak istedi ve onörlerini zedelememek için de, bu tetkik seyahatini, intibalarıyla kendisinin lütfen aydınlatılması ricasiyle yaptı. Ziya Paşa da bu münasebetle İtalyaya gitti, üç ay kadar bu sanat, şiir, güzellik beldesini dolaştı. O meşhur Şark - Garp mukayesesi, işte bu seyahatin Cenova'daki intibaıdır:

Diyar-ı Küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm,
Dolaştım mülk-ü İslâmı bütün viraneler gördüm,
Bulundum ben dahi dar-üş şifay-ı Bâb-ı Âlide
Eflâtun'u beğenmez, anda çok divâneler gördüm
Huzur-u kûşe-i meyhaneyi ben görmedim, gitti
Ne Meclisler, ne sehpâlar ne işrethaneler gördüm
Cihan namındaki bir maktel-i âma yolum düştü:
Hükûmet derler ânda bir nice sâlhaneler gördüm.

Çok garip ve hazin bir müşterek tecelli oldu: Yeni Osmanlılardan hiç birisi, altmış yaşını dolduramadan göçtü.., Kalblerinde, vatanın yarasını böylece derinden duyan insanları, bu yara kanayıp dururken dertlerinden çökmemeleri mümkün müydü?

mamak kararında idi. Paşanın böylece şehri yerinden oynatırcasına karşılanışı, müstebit ve mağrur Sultan Abdülâzizi de telâşlandırmış, hatta hiddetlendirmişti. Saray içinde de Mithat Paşanın sadrıazamlığını istiyenler yok değildi. Bunlar, devletin uçuruma itildiğini gören namuslu ve dürüst vatanseverlerdi. Buna karşılık, başta Valde Pertevniyâl Sultan olarak kuvvetli bir grub, Mahmut Nedim Paşanın rüşvetleri ve devlet hazinesini tamtakır haline getiren altınlarının câzibesiyle Sadrıazamı tutuyorlardı. Dolmabahçe Sarayının kafesleri kaldırılmış, geniş pencerelerinden uğultu halinde karşılayıcıların nümâyişlerini duyan Padişah dayanamamış, çok güvendiği Başmabeyincisi Hafız Mehmet Beyle, Bâşkâtibi Atıf Beyi **tebdil olarak,** yâni kıyafetlerini değiştirmiş şekilde, halkın ve nümâyişçilerin içine salmıştı. Pehlivan yapılı hünkâr öğle uykusundan ikindiden sonra kalkmış ve vazifelerinden dönen Hafız Mehmet ve Atıf Beylerin huzuruna kabullerini irade etmişti.

★ — HALK PAŞADAN MEDED UMAR:

Sultan Abdülâziz, huzurunda hakikatler konuşulabilmesi imkânını zamanlardır kaldırmış, babası Sultan Mahmud'un saltanatının ilk zamanlarındaki şiddete ve istibdada dönmüştü. Memlekette, Sultan Abdülmecid'in Reşit, Âli, Fuad, Mithat Paşalarla elele vererek gerçekleştirdiği TANZİMAT'tan hemen hemen eser kalmamıştı. Daha bir hafta evvel, keyfi bir irade ile, devrinin en mükemmel kumandanı olan ve Üçüncü Napolyon'un kendisine Fransada vazife teklif ettiği serasker Hüseyin Avni Paşa, eski Sadrıazam Şirvani Rüştü Paşa, sabık Başmabeyinci Emin Bey İstanbuldan sürülmüşler, İmparatorluğun en uzak köşelerine gönderilmişlerdi. Halbuki Tanzimat Fermanı, mahkeme kararı olmadan hiç kimseye ceza verilemiyeceğini açıkça ifade ediyordu. İsraf almış yürümüştü. Mısır Hidiv'i İsmail Paşa, Hidiviyet'i oğluna alabilmek için Sultan Azizi Rüşvete alıştırmıştı. Yabancı şirketler imtiyazlar alabilmek için ya sadrıazam Mahmut Nedim Paşaya veya doğrudan doğruya Valde Pertevniyâl Sultana rüşvet veriyorlardı. Pariste, Mustafa Fazıl Paşanın yarattığı imkânlarla harekete geçen Yeni Osmanlılar, başlarında şair Ziya Bey (Paşa), Namık Kemal, Ali Suavi, Agâh, Kaya zade Reşad, Menapir zade Nuri, Tahsin Hoca, Kadri Hoca,

★★

İBRET GAZETESİ VE

Mahmut Nedim Paşa, Padişahtan aldığı emirle Namık Kemal'i Gelibolu'ya sürgün mutasarrıf olarak göndermekle, Vatan şairine ne muhteşem bir dostluk yaptığının elbet farkında değildi. Zulüm ve istibdadın, tedbirlerinde çok zaman yanılması olmasa, hürriyet nasıl nefes alabilir? Namık Kemal Gelibolu'dan Mithat Paşaya şöyle yazıyordu:

«— Adalet beşerin namus ve haysiyetidir. Nefes aldıkça büyür. Büyüdükçe hayatı uzar. Ebediyeti, İlâhî kudreti yapan Cenabıhak, insanlara ezelî nasibe olarak da adaleti bahşetti. Zulüm ise, beli kırılmış yılan gibi çırpına çırpına teneffüs edebiliyor. Her çırpındıkça ve her nefes aldıkça hayatı azalıyor.»

⁂

Ebüzziya Tevfik Bey, Gelibolu'da ancak on beş gün kaldı; İstanbulda, mühim hâdiseler oluyordu. Namık Kemal, bu vefakâr dostuna İstanbula dönmesini söyledi. Yalnız kalma bahasına... Çünkü İstanbulda ona daha çok ihtiyaç olduğunu sezinliyordu.

Mithat Paşanın Sadrâzamlığı ile beraber, İbret Gazetesi yine çıkmıya başlamıştı. Fakat Namık Kemal'in başında bulunduğu gibi değil... Ne hazin tesadüf ki, Ebüzziya Tevfik Bey, yine bir Avusturya bandralı vapurla İstanbul rıhtımına ayak bastığı gün, Mithat Paşa Sadrâzamlığı bırakıyor, Tavşantaşındaki konağına çekiliyordu... Abdülaziz, bilhassa annesi Pertevniyal Sultan, harici istikraz selâhiyeti istiyen ve böylelikle tam istiklâle adım atan Hidiv İsmail. Paşaya mukavemet eden Sadrâzamı, Hidiv'in altınlarının câzibesine feda etmişlerdi... Yavuz'un kahramanlıkları serisi ve kanla alındığı o verimli diyâr, günlük hırslar uğruna büsbütün elden çıkmıştı.

Ebüzziya, Mithat Paşayı konağında, hayretini ayağa kaldıran bir meşga-

Şirvanî zade Ahmet Hülusî Hoca, Ebüzziya Tevfik Beyler olarak durmadan çalışıyorlar, memleketi uyarmıya gayret ediyorlardı. Bu didinmeler sonunda, İmparatorluğun başlıca merkezlerinde aydın kafalar, vatanın sürüklendiği uçurumun illetlerini ve sebeplerini kavramışlardı. Sultan Azizde bile, endişeler belirmişti. Hafız Mehmet Beyle Atıf Bey, kendilerinin de sürülmesi bahasına artık, bütün hakikatleri söyleme kararında idiler. Sabahtanberi gördükleri manzaranın tesiri altında bulunuyorlardı. Talebe-i Ülûm, Mithat Paşayı omuzlar üzerine almış, Topkapı dışındaki mütevazı çiftlik evine götürmüşlerdi. Şehirde nümâyişler devam ediyordu. Medreselerde sıralar tersine çevrilmişti. Ortada hiç bir ciddî ve tek sebeb yokken, Mithat Paşanın mağdur bir hâlde evine dönmesi, dolan bardağı taşıran son damla olmuştu.

Sultan Aziz, huzurunda hürmetle el bağlamış Başmabeyinci ve Başkâtibine dikkatle bakıyordu. İkisi de, en sadık ve güvenilir bendeleri idi. Dik sesi ile irade etti:

«— Sizden gerçek olanı isterim. Kavlinde hilâfın olursa tahkikinden aciz değiliz. Bak, iyi düşünüp olanı izah edesiniz.»

Hafız Mehmet Bey iki adım ilerledi, baş eğdi:

«— Şevketlû, mehabetlû, kudretlû Padişahım. Bunca yıldır nân-ü nimetinle perverde oluruz. Saye-i merhametvâyei şehriyârilerinde hiç bir dünya nimetine ihtirasımız yoktur. Velinimetimiz uğruna can ve baş fedâsına peymânımız vardır. Mithat Paşa kulun bugün için, derdimend halkın meded umduğu kişi olmuştur. Halk, Mahmut Nedim Paşa kulunun Moskofluğun elinde bâzice olduğunu, durmayub istikraz ile cism-i devleti boğazına kadar düyûna garkettiğini, Serasker Hüseyin Avni gibi velinimetime sadık bir değerli Paşayı ve saireyi sürdüğünü, bu revş ile kurb-u hümâyunda işe yarar âdem bırakmayub der-ü devleti dilediği gibi eline alub Moskofluya peşkeş çekmek kararında olduğunu söyler. Tekye, zevâya, kahvehâne, hatta dağ başında dahi bu gerçekler söyleşilir. Velinimetim... Bu baş senin için nefes alır. Bir sadık kulunum. Gerçeği istedin, işte söyledim.»

Sultan Aziz'in gazabından sakalları titriyordu. Huzurunda hiç kimse böylecesine konuşmamıştı. Atıf Beye döndü:

«— Sen söyle Atıf...» dedi. Bâşkâtib Hafız Mehmet Beyin cesaretli çıkışının havasına kapılmıştı:

«— Padişahım... Rüşvetle, irtişâ ile

****

TASHİHCİ SADRAZAM

le karşısında buldu: Hürriyetin muhterem babası, İbret gazetesinin provalarını önüne almış, tashih yapıyordu. Ebüzziyayı, her zamanki samimi, aydın, itimad telkin eden ve daima ümit ve müsamaha dolu çehresiyle karşıladı:

«— Görüyorsun ya... Şimdilik ibret musahhihliği yapıyorum...» Ve, gülerek ilâve etti:

«— Gelibolu mutasarrıfı Namık Kemal Mehmet Beyin hataları, İbret sermuharriri şair Namık Kemal'in hatalarından daha fazla...»

Ebüzziya, Yeni Osmanlılar Tarihinde, Mithat Paşanın kırmızı kalemle provaların üzerinden yaptığı tashihleri neden saklamadığına teessüf eder durur. Gerçekten de bu hâdise, Taif Şehidinin o günden bu güne en değerli mânevi mirası olacaktı: Matbuatı anlamak için... Ve, matbuatın icabında, makam-ı sadaret-i uzmâda aradığı ve özlediği gerçekleri bulamıyanlar, daha vefakâr ve kadirbilir dost olduğunu kendinden sonrakilere anlatmak için...

***

Fakat, bir memlekette her zaman umumî efkâr vardır: Namık Kemal başında olduğu müddetçe, satış rekoru yapan İbret, O'nun canlı, heyecanlı, ateşli hüviyeti Gelibolu ufuklarına çekilince, hem baskı nefasetini, sahifelerin tanzim zevkini kaybetti. Hem de sürümünü... İşte, fikir adamının nasibesi budur: O koskoca hüviyeti ve şahsiyeti ile, Büyük Mithat Paşa, İbret sütunlarında Namık Kemal'in yerini dolduramamıştı. Bu erişememek, Mithat Paşa için de, Gelibolu sürgünü kadar şerefti. Çünkü onlar, birbirlerini tamamladıkları öz ve katıksız bir dâvanın öncüleri idiler. Ölüm bile o sert o haşin çehresiyle onları birbirlerinden ayıramadı.

Gelibolu'dan hürriyeti hasretlendiren mutasarrıfla, mutasarrıfının gazetesinde musahhihlik yapan, bu emek içinde daha asîl idiler...

memleket harâb oldu denir. Kimsede istikabele ümid kalmamıştır. Mithat Paşa kuluna Sadrıazamın teklif ettiği Edirne valiliği onu da İstanbul'dan aşırmanın hilesi olduğu anlatılır. İşte başım işte canım... Talebe-i Ülûm arasında öyleleri vardır ki, halka mevizeler irâd ederler ki, kulun dahi hayret ve istiğrabda kalmışımdır. Söz ayağa düşmüşdür.»

Sultan Azizin gazabından gözlerinin akı kızarmıştı. Bunlar, en sadık bendeleri idiler. Zamanlardır olup bitenler, Padişahda da hadiselerin vehameti için bir iç duygu yaratmamış değildi. Eliyle onlara ruhsat verdi. Bâşkâtib huzurundan çıkarken, hâs odanın ardındaki kalın kırmızı kadife perde aralandı ve bütün olub bitenlerin Saray içindeki baş sorumlusu valde Pertevniyâl Sultan celâlli oğlunun yanına girdi.

★ — ARZ-I NİYAZ KALFANIN MEKTUBU:

Bunlar olub biterken Mithat Paşa, Topkapı surları dışındaki mütevazı evinin misafir odasında, Namık Kemal, Ziya, Ebüzziya Tevfik, Ali Suavi Beylerle vatanın kaderinin tek mevzu olan sohbeti içindeydi. Paşa Edirne Valiliğine gitmemek arzusundaydı. Gecenin ilerlemiş saatleri gelip çatmıştı. Evde olanların hepsi, misafir odalarında yatmıya alışmışlardı. Onlar, bu evin aile ferdleri gibi idiler. Bu bir avuç insan, bütün hayatlarını, aynı gaye için birleştirmenin rahatlığı içinde idiler ve belki kendileri de, vatanın kaderine yaptıkları tesirin farkında değillerdi.

Bu sırada, Mithat Paşanın sadık ve fedakâr ağası Arif Ağa içeri girdi, Paşaya kapalı bir zarf uzattı: Bir atlı, selâmlık kapısına gelmiş, bunu vermiş, hızla uzaklaşmış gitmişti. Paşa zarfı merakla açtı, göz attı, rengi sarardı ve Namık Kemal'e uzattı:

«— Mirîm Kemal Bey... Lütfen okur musunuz?» dedi.

Maruz-u bendeleridir,

Mahmut Nedim Paşa bir ayâr-ı bedhâhtır. Hakkında zerre teveccühü yoktur. Edirne vilâyetine gitmekten kat'a tevakki etmeyiniz. Eğerçi gitmezseniz Padişah nezinde sizi ihanetle ittiham edecektir. Sizin için hayır odur ki, Şevketlû Efendimizi ziyaretle arz-ı şükran edesiniz. Böylelikle hain-i din-ü devlet olan Mahmut Nedimof'un sukutu mümkün olur. Padişahımıza mülk-ü milletin hâl-i perîşânisini açıkça anlatınız. Bu vesâyamız, hem şahsınızın hem devletin nef'inedir. Millet size rapt-ı ümid eylemiştir. İllâ Siz bilirsiniz.»

Hepsi birbirlerine hayretle bakmışlardı: Bu satırların sahibi, şüphesiz kl, olub bitenleri yakından öğrenebilen, belki hadiselerin içinde olan birisi idi. Nitekim aradan bir müddet geçecek, Hüseyin Avni Paşa yine Serasker olarak İstanbula dönünce, Mithat Paşaya mektubun sahibinin kim olduğunu açık lıyacaktı: Bu, Paşa'nın kendisi ile yakın münasebeti olan ve Saray'ın en gözde kadınlarından, Sultan Aziz'in en güvendiği Hazinedar Arz-ı Niyâz Kalfa idi. Hüseyin Avni Paşa Ispartaya sürülürken kendisine:

«— Devletin ve benim kurtuluşum için Mithat Paşanın sadarete gelmesi şarttır. İllâ başka çâre yoktur» demişti. Arz-ı Niyâz Kalfa da, Sadrıazam Mahmut Nedim Paşanın Sultan Aziz'e, Mithat Paşanın Edirne valiliğine gitmiyeceğini ve İstanbulda, Talebe-i Ülûm hareketini devam ettirmek için kalacağını söylediğini duyunca, Mithat Paşayı ikaz etmiş, Mahmut Nedim Paşayı altından kalkamıyacağı güç bir vaziyete sokmayı denemişti.

Nitekim hadiseler, Osmanlı Sarayına her devirde güzel ve zeki kadınların hâkim olduğunu bir daha isbat edecekti.

★ — MİTHAT PAŞA SULTAN AZİZ'in HUZURUNDA:

Mektubun okunması tamamlandığı zaman dinliyenler hayretle birbirlerinin yüzlerine baka kalmışlardı. Mithat Paşa dedi ki:

«— Sebebi ne olursa olsun bu bir ikazdır ve gerçeğe benzer. Padişaha vaziyeti izahda elbet faide vardır. Ne buyurulur?»

Namık Kemal bedbindi... Bu satırların samimî bir ikaz da olsa, nümâyişler karşısında geriliyen Sultan Aziz'in, en yakın imkân ve fırsatta en şiddetli hareketlere başvuracağını söyledi. Vatan Şairinin despotlar ve müstebitler hakkında sağlam fikirleri vardı:

«— Göreceksiniz... Kendisiyle görüştükten sonra belki zat-ı devletlerini sadrıazam yapacaktır. Fakat hiç bir cid

Osmanlı İmparatorluğunun son yarım yüz yılında, aydın sarıklıların, avâre, israfçı, kanun ve bilim dışı bir istibdad hareketine karşı ilk şuurlu ayaklanışı. Gayesi, bir hürriyet ve adalet düzenini temsil ettiği tarihî gerçek olan büyük bir adamı iktidara getirmekti. Hareket muvaffak oldu, fakat tasfiyesi şart müesseseler ve zihniyet yerinde olduğu için ömürsüz ve verimsiz kaldı.
(Mithat Paşanın karşısında olan zorluklar, kendinden önce ve sonraki bütün medeniyet mücadelecilerinin önüne çıktı.)

dî ıslâhatınıza ve hakperest icraatınıza imkân vermiyecektir.»

Ali Suavi aksi kanaatı müdafaa ediyordu:

«— Böyle olduğu takdirde mahiyeti daha iyi nümâyan olur. Sukutu da kat'i ve eshel hale gelir.»

Konuşmalar sabaha kadar sürdü. Hürriyet kadrosu nihayet şu kararı almıştı: Mithat Paşa, Edirne valiliğini kabul etmiş olarak Padişaha teşekküre gidecek, ancak bu vesile ile kendisine memleketin perişân hâlini anlatacaktı. Sarayda, başta Hafız Mehmet Bey olarak bir grub, onlarla aynı düşüncede idi. Ertesi sabah Sultan Aziz'e Hafız Mehmet Bey, Mithat Paşanın arz-ı şükran için huzura kabulünü niyâz ettiğini söyleyince, kendisini tutamamış:

«— Bunda hafî bir sır var. Sadrıazam Edirneye gitmez, istiğna eder, gizli işler peşindedir diye Mithatı şekvâ eyler. Kendisi gelir arz-ı şükran eder. Allah, Allah... Bu ne hâl? Şaştım kal-

Sadrıazam Mahmut Nedim Paşa
(Halk, aşırı Rus politikası sebebiyle kendisine NEDİMOF derdi. O Sadrıazam oluncaya kadar Sultan Aziz, Tanzimat hükümlerine bağlı idi. Padişahı sadece rüşvete değil, vezirlerini ayağına baktıracak kadar gurur hadsizliğine sürükledi ve önce tahtından, sonra canından etti.)

dım. Var, al, getir... Sırrı çözelim...» demişti.

Mithat Paşa huzura girdiği zaman Sultan Aziz, elindeki küçük makasla, beş on teli ağarmış olan sakalını düzetliyordu. Dirsek yeri sıvanmış gecelik entarisinden kolunu uzatıp Paşaya iltifat etti:

«— Şöyle buyur Paşa... Nasılsın bakalım? Nice yıllar çehreni göremedik. Nâ mizâç olduğun söylenir. Amma sapasağlamsın. Zaten yaşın kaç? Âli Paşa methini eder dururdu. Tuna'da büyük himmetin oldu. Bağdadı da ihyâ eylemişsin. Ne için Edirneye gitmezsin. Bana açık söyle. Tekeffüle lüzum yok. Kim var orada? Tiz kahve getirsinler. Tiryâki misin? Hoş kahve münebbihtir.»

Mithat Paşa herşeyi göze almıştı. Vakûr, temkinli, asîl hâli ile Sultan Azizin üzerindeki tesirini anlamıyor değildi: Padişah kendisine bir başka türlü bakıyordu. Paşa, elindeki altın zarflı kahve fincanını, sedef sehpânın üzerine bıraktı ve senelerdir ruhuna ve kafasına hâkim vatan dertlerinin bir bir izahına girişti.

★ — «MÜHR-Ü HÜMAYUNU ONA VERMEK Mİ? MAAZALLAH SALTANATA İŞTİRAK EDER!...»

Sultan Aziz'in gözleri hayretten açılmıştı...

Neler dinliyordu?

Bu dinlediklerinin çoğunu asla bilmiyordu. Bilemezdi... Mithat Paşa yirmi beş yılı aşan vatan emektarlığının nasibe ve neticelerini mağrur hünkârın önüne bir bir koyuyordu. Kırmızı kadife perde yine oynuyordu: Valde Pertevniyal Sultan yine orada idi.

Ve, ertesi sabah erkenden, Mahmut Nedim Paşadan alınan mühr-ü hümâyun, Mithat Paşaya veriliyor, elli iki yaşındaki büyük Devlet Adamı'nın ilk sadrıazamlığı başlıyordu...

Sultan Aziz'in ruhî bir hâlet içinde verdiği karara karşı, annesi Pertevniyal Valde Sultan köpürmüş, celâllı oğlunun yanına bir hafta giememek bahasına ona şunları söylemişti:

«— Mühr-ü Hümâyununu ona vermek mi? Alimallâh Mithat hukuk-u saltanat-ı seniyyene iştirâk eder. Beraber Padişahlık edersiniz. Bâri menkuhası da gelse de odamızda müşterek olsa... Öyle bir âdem için sadık Mahmut Nedimi fedâ etmek niye? Dört softa sokaklarda bağrışır diye böyle tedbir olur mu? Eh... Kısa eyyam sonra zararın kendin görürsün.»

Ve, celâllı oğlunun akları kızıllaşıp açılan gözlerle bakarak tavanları sarsan: **«— Saltanatta şerik miyiz? Valdem isen hürmete lâyık ol...»** feryadını duymamış olmak istercesine, hışımla yürüyüb gitmişti.

★ — 79 GÜNLÜK SADRIAZAMLIK:

Valde Sultan haklı idi... Başta kendisi olarak, Sultan Aziz'in çevresini saranlar, Mithat Paşanın düşmesi için herşeyi yaptılar: İlk darbe, Mısır Hidivi İsmail Paşadan geldi: Hidivin kızı Tevhide Hanımla Sultan Aziz'in evlendirilmesi meselesi maharetle tazelendi. O günlerde İstanbula, Emirgândaki mâlikânesinde yazı geçirmiye gelmiş olan İsmail Paşa, **«— Atlas keseler içinde yüz bin altını, mehd-i ulyâ kethüdalığına...»** takdim etti. Valde Sultan bu paralarla oğluna, yarıda kalmış Fer'iye sarayını tamamlatmak için hazineden para vermiyen Mithat Paşaya kar-

şı nümâyiş olarak harcattı. Öte yandan Mithat Paşa, üç ay evvel on milyon altını yüzde kırk üç faizle alan Mahmut Paşanın felâket haline getirdiği devlet hazinesini, perişan olan sınır boylarını, kızışmış olan Karadağ isyanını bastırmak için didiniyordu. Çevresine toplanan gerçek kıymetler, İmparatorluğun bütün namus ve fazilet erbabı onun muvaffak olması için elinden geleni yapıyordu. Daha bir ay sonunda öyle neticeler alınmıştı ki, istikbal için haklı bir ümid içinde idiler.

Fakat bu, yüzyıllardır alışılmış olan bir sömürme ve menfaat nizamının temelinden bozulması demekti: Şimdi muhalefet, gizli açık karşı koyma, sadece Saray'dan değil, Bab-ı Âli'den, vezirlerden iyâlet beylerinden geliyordu.

Fakat asıl anlaşmazlık, Mısır Hidivi İsmail Paşanın istediği selâhiyet fermanından doğdu: Eğer Sultan Aziz bu fermanı verirse, Mısır fiilen elden gidiyordu. Mithat Paşanın yüreği kan ağlıyordu. Yavuz Selim'in çöller aşarak elde ettiği **Hıtta-ı Cesime-i Mısrıyye**, bir milyon altına satılıyordu!. Bunu yapamıyacağını Sultan Aziz'e cesaretle söylediği ânda huzurundan çıkarken, Valide Sultan içeri girmiş, oğlunun gazabını ayaklandırmıştı:

«— Bak arslanım... İsmail kuluna verdiğin söz nice oldu? Ona ben muktedir değilim, beni vezir Mithat idare eder, aslında Padişah odur demen gerekirdi. Sen mukaddemde böyle değildin. Cennetmekân Baban nice vezir başlarını eski sarayın senk-i ibretinde teşhir ederek icray-ı saltanat eylerdi. Var sen Mithata devri saltanat eyle de, evrak-ı havadis okuyarak demgüzâr ol...»

Anası, oğlunun mizâcını çok iyi biliyordu: O söyledikçe, Sultan Aziz'in gözlerini kan ve kin bürüyordu. Gazab başlamıştı. Gürledi:

«— Varın Hafız Mehmed'i çağırın...»

Bu akibeti bekliyen Mithat Paşa konağında idi. Dudaklarında, vatanın solan ümidlerinin acısı, Sadaret Makamının resmî belgesi olan mühr-ü hümâyun'u kırmızı kadife kesesi içinde Başmabeyinciye teslim etti.

Osmanlı ülkesinde ilk sarıklı aydınlar ayaklanmasının getirdiği bu ümid

İkinci Sadrıazamlığının ilk günlerinde Mithat Paşa, hususi kâtiblerinden A.Kılıcyan Efendiyle.

(Sınırları içinde çeşidli ırk, din ve milliyetlerin kaynaştığı bir imparatorluğun Başvekili olduğunu biliyordu. Çok cesaretli, ilme ve bilhassa ekonomik ve sosyal terkibe dayanan bir hamle yaptı: Bugünkü bütün Bulgaristanla Makedonyayı içine alan TUNA vilâyetiyle, bugünkü bütün IRAK olan BAĞDAD vilâyetindeki tecrübeleri başarıya ulaşınca, dış düşmanlar; temsil ettiği hürriyet ve adalet fikri dolayısıyle de içerdeki şer kuvvetleri ayaklandı, önce vatandan attılar, sonra hunharca canına kıydılar.
Bir MEDENİYET ŞEHİDİ idi: Ne ilk'ti, ne de görülüyor ki son...)

sedareti, yetmiş dokuz gün sürmüştü... Padişahın mührü, yine Mahmut Nedim Paşaya gidiyordu: Tarih, 17 teşrinievvel (Ekim) 1872 idi. Dört yıl geçecek, yine benzer bir ayaklanma ile Sultan Aziz tahttan indirilecekti: Fakat bu ikinci hareket vatanı, şifasız dertlerin eşiğinde bulacaktı

GÜMÜŞ VEYA ALTIN'DAN VİCDAN !..

★ — EVİNE ÇEKİLEN MÜCADELECİ:

Yakından tanıyanlar bilirler ki, Tevfik Fikret'in en mutlu yılları, kendisinin Mekteb-i Sultanî **dediği Galatasaray Lisesi Müdürlüğünde geçen hizmet devresidir: O, mektebin bildiğimiz anlamda «müdürü» değildi: Hatta yine bildiğimiz tecellileri içinde hiç de «müdürlük» yapmadı: Şair, başında olduğu yıllarda Galatasarayın ruhu ve düşünen kafası oldu. Hasretini çektiği fazilet ve meziyetleri kendisinden sonrakilere vedia halinde teslim edebilmenin heyecan ve hasreti içinde çırpındı.**

Fakat, bir karikatürünün klişesini bu fıkranın içinde gördüğümüz Maarif Nazırı Emrullah Efendi ile anlaşmazlığa düşünce, küstü ve kendi tâbiriyle «aşiyân = yuva» dediği Rumelihisarındaki evi ne çekildi.

Meşhur «Tubâ ağacı nazariyesi»nin sahibi olan Emrullah Efendi ile Tevfik Fikret arasındaki anlaşmazlık sebebleri, gerçekten ibret vericidir. Kendisine «âllame» dedirtecek kadar bilgi, hak ve hürriyet için çocuk yaşında sürgünlere gidecek kadar medenî cesaret sahibi olan bir Maarif Nazırı ile Tevfik Fikret'in nasıl anlaşmazlık sebebleri olabilirdi? Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Bey iken mektebi jurnal eden iki öğretmeni «— vicdan ve ahlâk erbabının bulunduğu yere bu ayaklar bir daha basamaz...» **diyebilen Fikret, yine iki öğretmene** kıstel-yevm (maaş kesimi) **yapılmasına isyan etti. «— Herhangi taraftan gelirse gelsin haksız kararların tatbik edildiği yerdeki havayı teneffüs edemem» diyor ve «— Bun**

dan sonra idare-i maslahata agâh bir müdür tâyinini nezareti celileye suret-i kat'iyyede tavsiyeye şâyân görürüm» diyordu. Verdiği nasihat de her zaman hatırlanmıya değerdi: «— Her kararı lâyuhti sanan bedenlerin havasında haysiyet yoktur. Mes'uliyetten mahrum olursa tavk-ı esaret adaletin cesedi üzerinde sayha atar.»

Ve, evine çekildi: Haksızlığa, kuvvet karşısında iki büklümlüğe, nemelâzımcılığa karşı en içli hicranlarını, en ağır ittihamlarını bu devreden sonra haykırdı:

Beşerin böyle dalâletleri var:
Putunu kendi yapar, kendi tapar...

⁂

Yok, yok benim aksay-ı muradım
Karşımda ne bir debdebe görmek, ne de gülgûn
Pür hande-i pür gamze-i ikbâl
Ey hırs-ı zer, amâl-i müzehher senin olsun!
Ancak şudur aksay-ı muradım:
Bir gölge kadar HÜR yaşasaydım!...

★ — GÂVURCUKLARIMA DOKUNMA!...

TANİN gazetesini, Hüseyin Cahid ve Hüseyin Kâzım Kadri ile beraber kurmuştu. Daha ilk sayıda neşredilen bir lâhza-ı teehhür'de Hüseyin Cahid'in bir mısraı «sansür» etmesine sinirlenmiş, gazeteye uğramaz olmuştu. Emrullah Efendi ile arasında mücadele başlayınca, TANİN'de neşredilmek üzere bir mektub gönderdi: Bu, batarya ile ateşti... Hüseyin Cahid mektubu neşredemeyince ona, ebediyen selâm sabahı kesen o meşhur vedaını iletti «— Hakkın lisanı acıdır Cahit. TANİN'in sütunlarını şartlar hakka açık ve kapalı tutmakla artık sen de o dili acı bulmıya başlamışsın. Bana verdiğin adâb ve sükûnet dersine azîm teşekkürler... Yalnız heyecanın ve telâşında, gâvurcuklarıma dokunma gayreti sırıtıyor.»

Ve, artık, bilhassa politikaya girmiş insanların yapısını ne güzel anlatıyordu:

Varsa hatta beşerde bir vicdan
Ya gümüştendir o, ya altından.

⁂

Tevfik Fikret, bu teşhisinin sadece kendi devrinne ait olduğu tesellisi ile gözlerini kapadı. O günler ki, herşeye rağmen, mesela bizzat kendisi, bir ÜMİT idi.

Ya bugünleri görseydi?

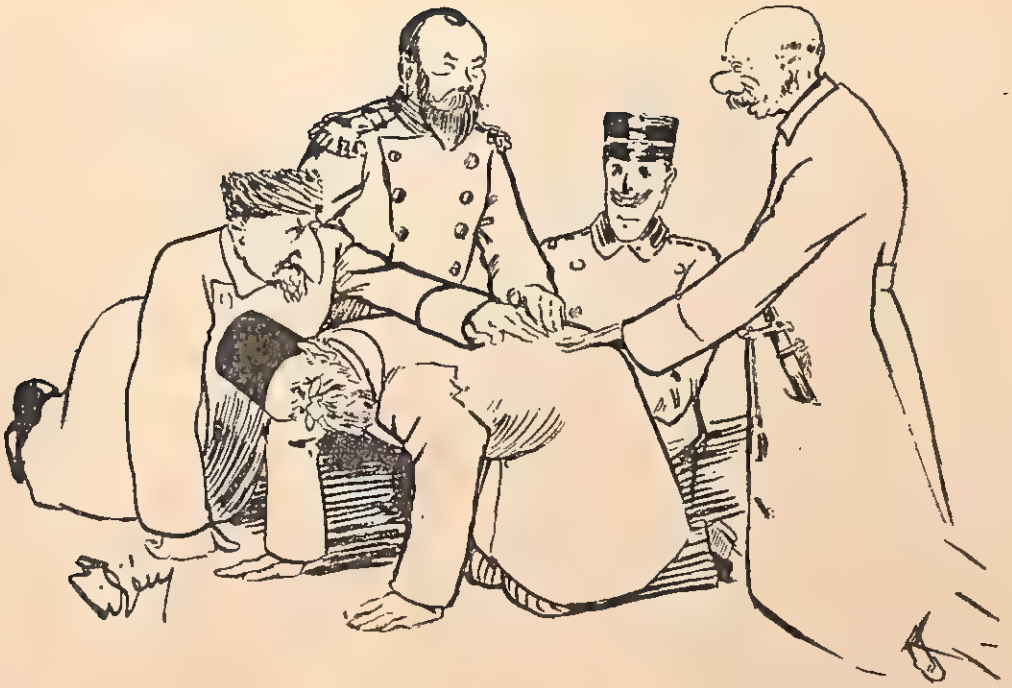

EL EL ÜSTÜNDE KİMİN ELİ VAR

Balkan Harbi başladığı günlerde, Avrupanın, bize karşı tâkib ettiği siyaseti bu nefis karikatürüyle anlatan üstad Cem'in ruhu şâd olsun... Sırtına eller konan, Osmanlı Sadrıazamı Gazi Ahmet Muhtar Paşadır. Sırtındaki eller de Bulgar, Rus, Sırb, Karadağ, Yunan elleri... Sadrıazama soruyorlar: «— El el üstünde kimin eli var?» Gazi Ahmet Muhtar Paşa: «— Falânın eli...» diyor, bilemedin diye vuruyorlar, «filânın eli» diyor, bilemedin diye yine vuruyorlar. Üstad Cem sesleniyor:

«— Tahammülü çoktur, kaldır vur, indir vur!...»

Batı'nın Türklüğe karşı en nâzik ve buhranlı günlerindeki ebedî politikası ki, kendi öz varlıklarımız yeterli olmadıkça acı gerçek her zaman karşımızda olacak: Son misali de Kıbrıs!...

ELLİ İKİ YIL ÖNCE

17 EKİM 1912 DE:

Slav Haçlı Seferi : BALKAN HARBİ

★ — ACI HAKİKAT KAPIYI ÇALIYOR:

Daha 1912 senesinin baharında, Osmanlı Türk Devletinin yeni bir felâketin eşiğinde olduğunu görenler vardı. Bunların arasında, yakın günlere kadar devletin kaderini elinde tutan İttihad ve Terakki ileri gelenleri, Saltanat devrinden İkinci Meşrutiyete geçen yaşlı devlet adamları, muhalifler, çeşidli ve çoğu haksız sebeplerle memleketi terke zorlanmış olanlar bulunuyordu. Bu seferki tehlike, 1912 den elli yıl öncesine kadar ülkemizden birer parça olan **Balkan Hükûmetlerinden** geliyordu: On Sekizin

ci Yüz Yılın ikinci yarısında, bilhassa Moskofluğun körüklediği Pan-Slavizm cereyanı ve Ortodoks Kilisesinin önderliği ile başlıyan kımıldama, 1877 - 1878 Türk - Rus muharebesinden sonra tamamen şekillenmiş, Karadağ, Sırb, Bulgar müstakil devletleri, daha önce ayrı bir devlet haline gelen Yunanistanla beraber, her gün genişliyerek müttehid bir blok halinde önümüze dikilmişlerdi. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu Bosna - Hersek'i elimizden almıştı. İtalya Trablus - Garb'i hayâsızca işgal etmişti. Yunanlılar, feci katliamlar ve zorbalıklardan sonra Girit'i tamamen ele geçirmişlerdi. İkinci Meşrutiyet, beklenen huzuru getirememiş, iç siyaset kavgaları, Parti çekişmeleri, ihanet yolunda birbiriyle yarışan azınlık fesadları ile, hâlâ dünyanın en büyük devletlerinden birisi olan Osmanlı İmparatorluğunun zedelenmiş yapısı çatırdıyordu.

1912 yılı Mayısının 26 sında, Londra sefiri Tevfik Paşadan Bab-ı Âliye gelen mahrem bir şifre, yakınlaşan facianın ilk ciddî işareti oldu: İngiltere Hariciye Nezaretinden **sızan haberlere göre,** Sırbistanla Bulgaristan arasında, Makedonya'nın bölüşülmesi üzerinde tam bir anlaşmıya varılmıştı. Londra, Petersburg'un, yâni Rusya'nın aracılığı ve öncülüğü ile yapılmış olan bu birleşmeyi kendi Akdeniz ve Balkan siyasetine aykırı bulduğu içindir ki, Osmanlı devletini ikaz ediyordu. Tevfik Paşanın İngiliz Hariciye Nazırı Sör Edvard Grey'le yaptığı görüşmeden sonra ilettiği haberlerin asıl üzüntülü tarafı, anlaşmaya Karadağ'ın ve onu takiben de Yunanistanın katılması için Çarın bütün sefirlerine verdiği kesin emirdi: Çarlık Rusyası, Deli Petro'nun vasiyetinin ikinci bölümünü yerine getirmenin arifesinde idi: Slavlığın büyük rüyâsını gerçekleştirmek, Beyaz Ayı'nın ayaklarını sıcak suda yıkaması olan İstanbul'u ihyâ edilmiş ve başına bir Romanof Prensi olan Bizans Kartalının başşehri yapmak!.

★ — BİR ASKERÎ İHTİLALLE SAİT PAŞA DÜŞÜYOR:

Kapıyı çalan tehlike karşısında Bab-ı Âli ne yapıyordu?

Bu sualin cevabını, kıymetli bir kumardan olduğu kadar, değerli bir fikir adamı olan Mahmut Muhtar Paşadan dinliyelim:

Balkan Savaşı başlarken zaferden o kadar emindik ki, karşımıza çıkacak haçlı Slav ordularının yekûnu üzerinde bile fikrimiz yoktu. Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı Nâzım Paşa, yukarıki karikatürde tren gişe memuru olarak gösterilen İngiltere sefirine diyor ki:

«— Sofya, Belgrad, Çetine ve Atina'da şöyle bir dolaşacağım. Bilet istiyorum.»

«— Yalnız mısınız?»

«— Hayır!. Şimdilik yedi, sekiz yüz bin kişi...»

Halbuki, gerçekte bu sayıyı düşmanlarımız çıkardılar ve biz, yarısı başı bozuk, ancak üçyüz binde kalabildik.

(Moral yüksekliği güzel şeydir: Fakat arkasında hazin ve tehlikeli hayâl kırıklıkları getirmemek şartiyle!...)

«— Sait Paşa hükûmeti, İttihad ve Terakkinin son ümidi idi. Sultan Hamide yedi defa Sadrıazamlık yapmış olan Sait Paşa, Meşrutiyeti hakkiyle hâkim kılacak bir iktidarın içinde elbette ye-

Dokuz Ayın Blânçosu

Elinizdeki mecmuanın altıncı sayısında abone sayısı, içlerinde tek bir resmî'si olmadan 9432 idi. Yedinci sayı, ağustos - ocak devresi için 13 lira ödemeli gönderildi: 773 adedi «kabul edilmiyor» ve 2323 adedi de «**postada bekleme müddeti bitti**» kaydıyle geri geldi.

Kalan abone sayısı ile elinizdeki mecmua yaşıyamaz.

Çünkü, umumî dağıtım servisine girecek malî kudreti olmadığı için yurdun dört bucağındaki satış vitrinlerinde gözükemez. Bu sebeble sadece «abone» ye dayanma zorundadır. Daha sonra da gazete ve mecmuaların temel geliri olan ilân verilmemektedir.

Hangi siyasî parti veya hareketi temsil ederse etsin, hiç bir iktidar, vatandaşın hafızasını gerçek tarihin malzemesiyle inşa edecek emeğe dost değildir: Bu sebeble tarafsız bir tarih mecmuasını alâkaya lâyık görmekden gayrı, istisnasız bütün yayınlara tanınmış hakkı ondan esirger : Elinizdeki mecmuaya, «— **Bir tek imza tarafından hazırlanıyor..**» garabetiyle ilân vermemişlerdir... Evet!. Bu tarih meçhulleri ülkesinde, bu kalemlerin ve fikirlerin atalet yarışına girişikleri :

Sal kişti-î fümûrunu bahr-ı tevekküle

Aç bâdibân-ı himmeti, yan gel de zevke bak,

ülkesinde, elinizdeki mecmuayı «**bir kalem sahibi**» yazabilmiş ve bu emek âmme vicdanında itibar ve iltifat görmüş diye kanunların teminatında olan bir hakkı vermemişlerdir. Başkası bulunmadığı için bir ibret vesikası olan bu sebep, elbetteki söylenemiyenin maskesidir: Gerçek sebeb, Türkiyede tarih ve hafıza şuurunu hakim kuvvetlerin istediği terkibde yapacak sürüngen emeklere hayat hakkı, ötekilere sesini kısmak kaderinin devam ettiğidir: Anayasa ve anayasa mahkemesi nazariyelerine, demokratik müessese isimlerinin geçit resmine rağmen!..

★ — **TEK ÜMİT :**

Geride kalan tek ümid **nedir?**

Sizlerin bu hizmeti devam himmetiniz!.

Elinizde dokuzuncu sayısı olan bu eserde maddî manevî «**iki unsur**» u lûtfen mantığınızın önüne çıkarınız:

a)— Bu hacımda başka bir mecmuayı İKİ liraya alabiliyor musunuz?

b)— Elinizdekini bugüne kadar çıkmış olan **tarih masalları**'nın hangisi ile

10 kuruşluk Posta pulu yapıştırınız.

CEMAL KUTAY
Müellif - Muharrir
Posta Kutusu : 67

İSTANBUL

Gideceği yer :

10 kuruşluk Posta pulu yapıştırınız.

CEMAL KUTAY
Müellif - Muharrir
Posta Kutusu : 67

İSTANBUL

Gideceği yer :

mukayese edebilirsiniz?

Hiç bir beğenme ve benimseme afakî değildir: Bir tecellisi, neticesi, zahmeti, hatta mükellefiyeti olmak lâzımdır. Bugün «İKİ LİRA» en ucuzundan iki paket sigara, bir kadeh rakı, bir sinema seansı, ikinci sınıf lokantada bir etli sebze bedelidir. Bitmiyen çilesinin dertleri tarihsizlikten kopup gelen bir ülkede minnetsiz bir tarih sesinin devamı, böylecesine mütevazi bir fedakârlık karşılığı olunca, ortada, onu yaşatmak veya sesini kısmak tercihi bir ferdin kararı olabilir mi, davanın şahsî cephesi kalır mı? Nihayet bu emek yarıda kalırsa vebâli hepimizin olmaz mı?

★ — **KALKIN EY EHL-İ VATAN :**

Bu sahifenin altında iki yeni abonelik «**taleb fişi**» bulacaksınız.

Yarı yoldan ayrılanlardan boşalan yerlerin doldurulma himmeti sizlerden gelecektir... Elinizde dokuz sayı var: Bu dokuz aylık tarih geçidi vicdanınızda, insafınızda, şuur ve mantığınızda bir delâletin hakkını elde etmişse zahmetten kaçınmayınız: Dost kervanımız içinde Sizin gibi düşünen, vatan ve dünya gerçeklerine kalbini ve kafasını açabilecek elbette «**iki tarih cesuru**» vardır. Onları arayınız, bulunuz, nazarî telkinlerle değil, elinizdeki mecmuaları isbat hücceti olarak gösteriniz, hatta okumalarına imkân veriniz ve neticede kaderbirliği safımıza katılabileceklerse, emeğinizi, fişlere adreslerini yazdırıp bize göndermelerine kadar devam ve tamamlayınız...

Çünkü görünen o dur ki, **doğru tarih**'in rahatsız ettiği kuvvetler dişlerini göstermiye başlamışlardır: Bunlar dışarda ve içerdedirler. Topraklarımızın ve milletimizin dertleri ve çilesi olmıya devam yolundadırlar. Ayrıldıklarımızın sonuncu gurubu da şunlardır : Gerçeklere aykırı da olsa, devirlerin telkini ile kafa ve şuurlarına yerleşmiş efsaneleri silip atmayı külfet, hatta verâsızlık sayanlar... Biz, hakikatlerden korkup onu donmuş inançların kılıfına sarmak ve böylece avunmak hazin itiyadı içindeyiz.

İşte, bütün bu sebebler bir arada elinizdeki mecmuayı tehdid ediyor...

Bu engeli beraber aşacağız: Her birinizden «**ikişer yeni abone**» istiyorum. Eğer benim çabam, hizmetim, cehdim Sizler için bu külfete değmiyorsa, izninizi istiyeceğim ve emanetinizi Size iade edeceğim: Tarafsız, minnetsiz, hür ve sadece hakikatlerin emrindeki **Tarihin Seslenişi**'ne yeni bir lâyık kalem ve kafa bulmanız emanetinizi... «— **Vur bre ha, kır bre ha..**» kasidecileriyle «— **Putlarınıza saygı...**» mersiyecileri sırada beklemektedirler!...

Kararı, mutlak vicdan rahatı ile Sizlere bırakıyor; hürmet, teşekkür ve kalbî dualarımı iletiyorum.

CEMAL KUTAY

«TARİH KONUŞUYOR» Mecmuasına abone oluyorum.

İsim :

Adres :

«TARİH KONUŞUYOR» Mecmuasına abone oluyorum.

İsim :

Adres :

ri olmaması icab eden eski devrin şahsiyeti idi. Ordu dizine kadar siyasetin içine saplanmıştı. İttihad ve Terakki'nin kadrosu içine sızan ordu mensupları askerlikle alâkalarını kesmemişlerdi. Muhalefet teşkilâtlanmamıştı. Aralarına ekalliyete mensub ve sadakat dereceleri şüpheli birçok kimseler katışmıştı. Mebusan Meclisinde şahsî entrikalar, şahsî hisler memleket işlerinin yürütülmesine mâni oluyordu. Hazine boştu ve harici borçlar devleti eziyordu. En ciddî mevzular ayağa düşmüştü. İstismar edilen hürriyet havası, evvelâ sokak mitingleri, nümâyişlerle herşeyi çığırından çıkarmış, daha sonra sert idare-i örfiyeler ise bu dizginleri serbest bırakılmış hayatı nizâm altına sokmak isteyince şikâyetler ayyuka çıkmıştı. Aklı başındaki sefirlerin ikazları Hariciye Nezaretinde masa üzerlerinde uyuyordu. Tam bir Meşrutiyet Padişahı olmıya kararlı Sultan Reşad ise, hadiselere müdahale etmiyor veya edemiyordu. İşte bu sırada, Ordu'nun bazı mensuplarının yaptığı Halâskâr Zabitan Grub Hareketi olmuş, artık sadrıazamlığının tadı kalmadığını anlıyan Sait Paşa da bu tazyiki fırsat bilerek istifa etmiş, yerine, babamın sadrıazamlığı altında ve benim de Bahriye Nazırı olarak aralarında bulunduğum nazırlarının büyük kısmı sabık sadrıazamlardan mürekkeb olduğu için kendisine matbuat ve meclisin (Büyük Kabine) ismini verdiği pederim Gazi Müşir Ahmet Muhtar Paşanın riyaseti altındaki hükûmet memleketin idare mes'uliyetini üzerine almıştı. Fakat bir taraftan Trablus-Garb harbinin acı neticeleri, diğer taraftan artık emrivâki haline geldiğini daha sonra birden ve çok ânî anladığımız Balkan Harbinin dertleri içinde bu hükûmet de, itiraf etmek lâzımdır ki hiç bir şeyde muvaffak olamadı. Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili Nazım Paşa ile Ben, bütün uğraşmalarımıza rağmen Orduyu siyasetten ayıramayınca, pederime, sivil bir zatın hükûmeti teşkili için Padişahı iknâ etmesini rica ve tavsiye ettim. Birçoklarının kanaatı hilâfına, hakikat odur ki, Kâmil Paşayı makam-ı sadarete getiren asıl unsur, bizzat babamın Padişah Sultan Reşad'a istirham ve niyâzıdır.

Fakat daha sonra görüldü ki, Kâmil Paşayı da makamından düşüren, yine askerî bir hareket oldu: Bab-ı Âli Baskınını hazırlıyanlar vakıa ittihadcılardı. Fakat, Nazım Paşayı vuran Yakub Cemil Bey bir zabitti, baskını yapanların cümlesi askerdi ve başlarında da, yakın istikbalin Başkumandan ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa bulunuyordu.»

★ — 7 Ekim 1912: MÜNASEBETLER KESİLİYOR:

Bab-ı Âli, Tevfik Paşanın bu sarih ve tehlikenin kapıya geldiğini açıkça anlatan ikazından sonra, İngilterenin ve Fransanın aracılığını istedi: Balkan Devletlerinin anlaşmazlık bahanesi yaptıkları sebeb, Makedonya'da garanti edilmiş olan ıslâhatın başarılmasında, Sırblıların ve Bulgarların da vazifelendirilmeleri idi. İttihad ve Terakki iktidarı, devletin haysiyetine çok ağır gelen bu teklifi reddetmiş, buna mukabil ıslâhatı kendisi yapmak istemiş, Sultan Hamid'in otuz sene aralarındaki uçurumu daima muhafaza edebildiği, hatta cidden üstâdâne sebeblerle derinliğini arttırdığı Bulgar - Rum kiliselerinin arasındaki çukuru, çıkardığı bu kanunla kapamak istemişti. Hatta, devlet hazinesinden yeni yapılacak kiliseler için tahsisat bile vermişti!... Selânikte, mecburî ikamete mahkûm edilen Sultan Hamid, bu kanunun kabulünü öğrendiği zaman, muhafazasına memur Binbaşı Ali Fethi Beye (rahmetli Başvekil Ali Fethi Okyar) şöyle dertlenmişti:

«— Eyvahlar olsun... Göreceksiniz ki yakında birleşecekler ve üzerimize çullanacaklardır. Kendilerinin yapamadıkları bir işi bize yaptırdılar!.»

İttihad ve Terakkinin ikinci büyük ve affedilmez hâtâsı Arnavudluk siyasetinde olmuştu: Silâhları toplanan Müslüman Arnavudlara, Karadağın beslediği Hıristiyan Arnavudlar taarruza başlamışlardı. Hükûmet, Balkanlı devletlerin fırsat aramalarına yeni bir bahane vermemek için Müslüman Arnavudları tazyike devam etmiş, bu hâl ise Rumelinde biricik dayanak olan bu ülkede yer yer ayaklanmalara sebeb olmuştu. Sait Paşa hükûmetinin son günlerinde, sayısı otuzu bulan Arnavud mebuslarla, onlara katılan muhalefet hatipleri kabinenin bu politikasını yumruklaşmıya varan asabi hava içinde tenkid etmişlerdi.

Nihayet, Balkanlıların o âna kadar

gizli tutmıya muvaffak oldukları anlaşmaları 7 Ekim 1912 Pazar günü açıklanmış ve Sırbistanla Bulgaristanın Bab-ı Âliye verdikleri yirmi dört saatlik ültimatom müddetinin sona ermesi beklenmeden, Sırb - Bulgar orduları aynı ânda hududu aşarak taarruza başlamışlardı. Yunanistan da, kendi gemilerine ambargo konulması ve ültimatomu nun yedi saat geç kabul edilmesi sebebiyle harbin içinde olduğunu bildirmişti. Karadağ, zaten, 7 Ekim 1912 den itibaren fiilen harb halinde idi.

Bu haksız ve kararlı taarruz hareketi, memlekette derin bir heyecan uyandırmıştı. Ne yazık ki, halkın bu duygusunu başarılı bir yola sevkedebilecek çapta kudretli bir şahsiyet yoktu. Hisler, siyasi sebeblerle öylece bölünmüştü ki, vatanın karşısında bulunduğu bu misli görülmemiş facia önünde, kendilerinin vaktiyle dinlenilmemiş olduğunu söyliyen siyasetçiler, hadiselerden bir çeşid rahatlık duymanın âfâkî ve hazin havasına kapılmışlar, bir köşeye çekilmişlerdi. Başkumandanlığı eline alan Nazım Paşa, selefi Mahmut Şevket Paşaya karşı dostluk hisleri beslemiyor, bu sebeble onun binbir emekle hazırlattığı müdafaa plânlarını tatbik etmek istemiyordu. Rumelinin Şarkını müdafaa edecek olan Müşir Abdullah Paşa, daha ilk gün, **bir Bulgar taarruzunu durdurmanın imkânsızlığını** söyliyecek kadar zaferden ümitsizdi. Rumelinin Garbini savunacak Ali Rıza Paşa ise, hatıratında şöyle diyordu: «— **Bu şartlar içinde zafer bir mucize idi. Mucize ise lâyık olanlara Allahın lütfudur.**» Avlonya Ordusu kumandanlığı kendisine teklif edilen Mahmut Şevket Paşa: «— **Milletin ve tarihin hükmünden korkarım.**» demişti. Savaş, siyasî münasebetlerin kesildiği tarih olan 7 Ekimden on gün sonra, 17 Ekimde, iki tarafın birbirine resmen harb ilân etmesiyle başlamıştı. Dört yıldan beri kendilerini, Türklüğü **Asyaya sürmek'le** vazifeli sayan Balkanlı müttefiklerin mecmu kuvveti, 240,000 Bulgar, 140,000 Sırp, 100,000 Yunan, 50,000 Karadağlı olmak üzere 530,000 idi. Buna mukabil kuvvetlerimiz, Trakya'da 150.000, Makedonyada 90.000, Arnavudlukta 20.000 olmak üzere 260.000 idi. Balkanlılar, sadece sayı olarak değil, malzeme, stratejik noktaları ellerinde bulundurmak, harb plânlarını en mükemmel ellerde hazırlamış olmak ve bu arada, asıl kuvvetleri olan dahilî birlikleri ve savaşı kazanarak, yüzyıllardır nesillerin vicdanlarına ve dimağlarına yerleştirilmiş emelleri gerçekleştirmenin heyecan ve ruh birliği içinde idiler. Abdullah Paşanın da hatıralarında söylediği üzere, Balkan harbinde bizi yere seren «— **kendi içimizde, kendimizin yarattığımız düşmanlardı. Bunlar, nefsânîlik vazifesini siyasete fedâ eden asker, ordusunu dahi ikiye bölen fırkacılık, halkın ruhunu saran ümidsizlik ve nizâm şuurunu kaybetmiş devlet**»ti... Abdullah Paşa, hicranla sorar: «— **Bunlar mevcut iken mağlûbiyet için başkaca düşmana ihtiyaç var mıdır? Kırklarelini işgal ederek Edirne'yi muhasara ve Lüleburgaz önlerine bir ânda iniveren düşman kuvvetleri bile, nail oldukları bu ucuz ve beklemedikleri netice karşısında bizim kadar hayrette idiler.** Çenab-ı Hak

Hastanın Başucunda

Stefan Lozan, Fransa'nın ünlü kalemlerinden birisi olarak, Balkan Harbini adım adım takip etti ve Maten Gazetesindeki yazı serisinin başlığını şöyle seçti «Hastanın Başucunda».

O günlerde «Bey» ve «Miralay» rütbesinde olan Cemal Paşa ile bir görüşmesinin sonucunda şu hükme varır:

«— Ben, Jön Türklerin şahsında büyük ümitler beslediği bir kaç zabitten birisi olan zata, hadise lerin içinde olanları hayret ve dehşete düşüren vak'aların hakikî örgüsünü sorduğum zaman bana şu cevabı verdi:

«— 1870 - 1871 Alman - Fransız harbinde Siz bu suali bir Fransız zabitine sorsa idiniz, Size ne cevap verebilirdi?»

Evet!... Türkler de bizim kadar gafil avlanmışlardı amma, onları bu gaflet çukuruna düşüren, karşılarında ne bir Bismark, ne de, nesillerini Paris kapıları için hazırlamış azimli bir millet vardı.»

*
**

Evet!... Bir Bismark yoktu amma, on binlerce Ortodoks Papazı ile Slav kini, Bizans Megalo - İdeası vardı. Bugün de değişen ne?

Balkan Harbi başladığı zaman, Gazi Ahmet Muhtar Paşanın BÜYÜK KABİNEsinde Hariciye Nazırı Gabriel Noradungyan Efendi.
(Mütarekede, Paristeki Müstakil Ermenistan komitesinde Bogos Nobar Paşa'ya muavinlik etmişti!.)

böyle bir felâketi bu millet-i masumeye bir daha göstermesin ve gelecek nesiller bu misli görülmemiş felâket ve gafletten daima intibah ve irşâd dersi alsın. Ancak o zamandır ki, feveran etmiş kin ve gayızların zebunu olmuş yüzbinlerce Türk ve Müslüman masum sivil halkın heder edilmiş kanı bir netice-i milliyyenin husulünde faidebahş olur. Şu elemnâk dakika içinde yegâne teselli budur.»

★ **SLAV HAÇLILAR SEFERİNİN SONU:**

Balkan Harbi, 7 Ekim 1912 den 14 Mart 1914 de kadar çeşidli safhalar göstererek devam etti: Birinci ve İkinci Balkan Seferleri olarak başlıca iki ayrı bölüme ayrılan bu hazin çatışma sonunda, bütün Rumeliyi kaybettik.

Balkan Savaşında asıl intibah ve uyarma olayları, dünyanın, masum Türk halkına karşı inanılmaz vahşetle, Orta - Çağ engizisyonlarının kaydetmediği işkence ve cinayetlere, topyekûn öldürmelere karşı takındığı katı yüreklilik, ilgisizlik, hatta bir nevi sadist ve zâlim zevke ait binbir hadise ile doludur. Bunun en tipiklerinden birisi, ON İKİ ADA üzerinde cereyan etti: Barış konuşmaları, Londrada Sen-Ceymis Sarayında cereyan ederken İngiliz Hariciye Nazırı Sör Edvard Grey, Hariciye Nazırı Rıfat Paşaya:

«— Bu Adaları sizden alamayız. Çünkü bu adalar elinizde olmadıkça, Anadolu topraklarının müdafaası imkânsızlaşır. Edirneyi alabiliriz. Edirneyi kaybettikten sonra İstanbulun müdafaasını beynelmilel bir garantiye bağlama talebinde bulunabilirsiniz amma, bu adalar elinizden çıkarsa Anadolunun sahilleri için böyle bir vaziyet de ihdas edilemiyeceğine göre istiklâliniz ve müdafaanız mümkün olmaz...» demişti. Bu teminat üzerine de, Bab-ı Âli, bizim şimdi ON İKİ ADA dediğimiz ve o zamanki adı Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyetimizin kaderini, yine o zamanki tâbirle kendilerine **düvel-i muazzama = azametli, büyük devletler** dediğimiz İngiltere, Fransa, Almanya, Rusyaya bırakmıştık. Aralarında binbir ayrılık ve hatta hayat sahası düşmanlığı olan bu devletler, **Türk'e karşı** bir karar ve hak mevzuu olunca, elbette bu hakkı karşımızdakilere bırakmayı tercih ettiler, bize ON İKİ ADA'dan sadece İmroz, Bozcada ve cenubdaki o küçücük Meis adasını verdiler, geri kalanlarını da Yunanlılara bahşettiler. Üstelik bu kararı veren komisyona: **«— Bu adalar Sizin elinizden alındığı zaman, Anadolunun müdafaası mümkün olamaz!...»** diyen İngiltere Hariciye Nazırı Sör Edvard Grey başkanlık ediyordu!

Balkan Harbinin üzerinden bu ay, tam elli iki yıl geçti. Şimdi karşımızda bir KIBRIS MESELESİ var... Onu da ele alanlar ve istikamet vermek isteyenler, aynı BÜYÜK DEVLETLER!... Müşir Abdullah Paşanın adetâ bir vasiyet olan hatıratının son cümlelerini hatırlamakta fayda var mı?

Elbette var... Fakat başımızı ibretle, hatta hayıflanarak sallamaktan başka neye yarar diyeceksiniz.

Enver Paşa, Birinci Dünya Harbine giriş sebeblerini anlatırken **«— Balkan Harbinin yarattığı ruhî çöküntüden kurtulabilmeyi...»** de gösterir. Ne acı!. Son yüz yıldaki bütün kayıpları tartan terazilerin boş kefesinde, sadece, böyle afaki teselllilerden bir kaç tutam var. Buna karşılık kaybedilenler de koskoca vatan parçaları!.

YETERLİK DUYGUSU

Sakarya'da yüzgeri edilen Yunan ordusunda bir de Hanedân Mümessili **vardı: Dördüncü Yunan Kolordusu kumandanlığı unvanı da olan Prens Andrea!. Bugünkü İngiliz Kraliçesi İkinci Elizabeth'in kocası olan Prens Filip'in babası olan zat!. Yunanlılar, mağlûbiyetlerinden sonra kabaran kinleri içinde kumandanlarını asarlarken, O'nu da idama mahkûm etmişlerdi ve ağabeysi Lord Lui Muntbattın of Burma'nın İngiltere adına yaptığı sert bir müdahale sonunda son dakikada canını kurtarabilmişti.**

İşte, bu Prens Andrea'nın ibretle okunmıya değer hatıralarında şöyle cümleler vardır:

«— Eldeki maddî ölçülerin tamamen lehimize olmasına rağmen bozgunumuzun asıl sebebi mânevidir: Türk saflarından üzerimize Yeniçeri kıyafetindeki cengâverlerin saldırdığı inancı vardı. Cedlerinin harb ve fütuhat melodilerini aynen onların armonileri içinde gür sesleriyle haykıran hayali tayfların üzerimize saldırdığı duygusu öylece yerleşmişti ki, bu efsanenin korkusunu yüreklerden atmak mümkün olamıyordu: **(Erkân-ı Harb Kaymakamı Mehmet Nihat tercümesi, sahife 39.)**

***

Ne efsanesi? Bu, tam bir hakikatin ifadesi idi: Bu mehter takımı, ecdadın savaş kıyafetlerine tam bir intibak içinde, Millî Mücadelenin ilk zafer müdafaasını kurmak şerefini tarihin kendisine bahşettiği genç mülâzım Halil Nuri' nin (emekli albay sabık Niğde mebusu sayın Halil Nuri Yurdakul) **himmetlerinden birisi idi: Sadece müstevlinin kalbine korku değil, bezgin ve yorgun Türk ruhuna da ümid ve tarihin bağrından kopup gelen ve zaferlerin ana teminatı olan** yeterlik duygusunu **da aşılıyordu.**

Yukarıdaki klişe, o günlerin unutulmaz hatırasıdır... O, ölüm - kalım buhranı, yoklukların her çeşid darlığı içinde böylesine tam ve mükemmel bir kadroyu, maddede ve manâda böylesine noksansız bir eser nasıl ortaya konulmuştu? Millî Mücadele mucizesi, bu sualin cevabı içindedir...

Talât Paşa ve "SARAY„a "DAMAD„ olan DOSTLAR'ı...

★ — «BU İŞİ KİM YAPTI?»

Talât Paşa ile, Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât-ı Mahsusa müessis ve Reisi Eşref Bey, yakın dost idiler. Binbir tecrübeden geçen bu sağlam dostluk ikisi arasında çetin anlaşmazlıklar olduğu zamanlarda bile sarsılmamıştı: Eşref Bey, Balkan Harbinin en acı ve ümitsiz günlerinde ardına bir avuç serdengeçti katıp Garbî Trakya'yı Bulgarlardan kurtarıp orada müstakil bir devlet kurduğu günlerde, Edirnede Talât Paşa ile arasında çok ağır bir münakaşa olmuş, İttihad ve Terakki'inin komitacı Dahiliye Nazırı eski arkadaşına:

«— Seni asarlarken darağacının altında acıyan dost bulamıyacaksın...» diye haykırmış, Eşref Bey de: **«— Gaflet ve korkaklığınızla yüzbinlerce Türk ve Müslümanı düşman kucak ve bıçağına vermeden daha kötü dar ağacı olur?»** demişti. Bu sahne, makam odasında cereyan eden Edirne Valisi Hacı Adil Bey **(daha sonra Dahiliye Nazırı olan)** araya girmiş, Eşref Bey hışımla odadan çıkmış ve Garbî Trakya'da kurdukları **«müstakil devlet»**in sınırlarına geçtikten sonra, Talât Beye şu haberi göndermişti:

«— Osmanlı pasaportunu hâmil olarak gelebilir. Hudud karakoluna böylece emir verilmiştir!.»

Talât Bey bunu anlatırken güler:

«— Bulgarın yapmadığını bu deli bana yapmıya kalkışmıştı... Bunların elinden neler çektim, neler...» derdi. **(Hacı Adil Beyin, rahmetli Kemalettin Şükrüye anlattığı hatıralardan. İkdam, 1925, Eylül.)**

İşte, aralarında böyle bir mazi olan Talât Paşa, Eşref Beye, Enver Paşa Naciye Sultanla evlenme kararı verdiği gün sormuştu:

«— Bu işi kim yaptı?»

Eşref Bey de, çok yakın dostu, kader ve fikir arkadaşı, Enver'in böyle bir

Talât Paşa, Balkan Harbinin en karanlık günlerinde, İttihad ve Terakki iktidardan düştüğü devre içinde «nefer = er» olarak savaşa katılmak istemiş, tahsil durumu, mazisi ve mevkii icabı, o günün mevzuatına göre mülâzım-ı sânî (asteğmen) **olarak orduda vazife almıştı. Birinci Dünya Harbi içinde, Dahiliye Nazırı ve daha sonra sadrıazam olarak da, klişesini yukarıda gördüğümüz üniforması ile gözüktüğü olurdu.**

(Kâşki o bozgun savaşları olmasaydı da sahibi oldukları iyi niyetlerle ve gerçek kılıkları içinde vatana hizmet edebilselerdi...)

izdivacını asla istememişti. Şöyle anlatır:

«— Arkadaşları içinde Enver kadar şahsî ahlâk ve fazilet sahibi bir başkası yoktu. Bir genç kız kadar mahcuptu. Yüzüne dikkatle kim bakarsa baksın, kızarırdı. Orduya genç bir erkânıharb yüzbaşısı olarak katıldığı günlerde, Makedonya'da eşkiya takibinde iken bir Bulgar kızı ona âşık olmuş, çadırına kadar gelmişti. Enver çadırın kapısı önünde sabahladı. Kendisi gibi çok kapalı ve çekingen olan arkadaşı Cafer Tayyara (rahmetli general Cafer Tayyar Eğilmez) demişti ki: «— O Bulgar, ben Türk... Yarın yuvasını kurarken hayatında ve kalbinde bir leke kalmış olmasın. Bunu düşündüm ve kaçtım.» Bu hikâye yayılmış, dağlarda insan yüzü görmeden geçmiş hasret günleri içinde kendi arzusuyla ayağına kadar gelmiş olan sevgiliye, böyle bir duygu ile bekçilik etmiş olmaya, Enverden gayrısında olsa kimsenin inanmasına imkân olmıyan masal gibi dinlenmişti.

Enver'in bir Sultan'la neden evlenme kararı vermiş olduğunun muhtelif sebepleri olsa gerektir. Hususî işlerini sadece kendisi halletmenin muhafazakâr ve an'aneperest itiyatları içinde idi. Ben ki, bu kadar yakını idim ve dedesi, babası ve çocukluğunda kendisi, Hanedân-ı Âl-i Osman'ın alâka, muhabbet ve himayesine mazhar olmuş bir ailenin çocuğu idim, babam, Sultan Aziz ve Sultan Hamid'in Kuşçubaşısı idi, kendim, Kuleli ve Harbiyeyi, Hânedân çocuklarına mahsus sınıf-ı mahsûs'da okumuştum. Bu sebeple benim, kendisinin bir Sultan'la olan evlenmesinden mânen memnuniyet duyacağımı tahmin etmesi için bir çok sebepler vardı. Fakat nedense bilmem, daha teşebbüs halinde iken bana da bahsetmedi. Fakat mevzu ciddîleşince vaziyeti anlattı ve fikrimi sordu: Beklediği ve umduğunun aksine olarak müsbet nokta-i nazar ileri sürmedim. Bu pek müsbet olmıyan düşüncenin başlıca sebebi, Saray Hayatını ve bu görünüşün ardındaki hadiseleri bilmemden, Enveri de çok iyi tanımamdan ileri geliyordu. Beni sükûnla dinledi ve çok iyi hatırlıyorum sadece: «— Mukadderat... Allah sonunu hayretsin...» demişti. Talât Paşa bana: «— Bu işi kim yaptı?» derken, Sarayda, bilhassa şehzadeler arasındaki çok yakın dostlarım olmasından doğan bir şüphe ile benden bazı şeyler umduğunu bekler hâli vardı. Hakikati dinleyince şaşırmış: «— Allah, Allah... Enver'in bu taraklarda bezi yok amma bu azizliği kim yapsa gerek?» demiş, sonra ciddî ciddî ilâve etmişti:

«— Bu çığır hoşuma gitmiyor. Saray'a giren her damad, biraz da «kurban» demektir. Biz Ordu'yu siyasetin dışında tutmıya böylece dikkat eder ve bu yolda sıkıntı çekerken, şöhret sahibi genç zabitlerimiz Sultanların kocası olmıya devam ederlerse, onların fikirleri başka kanallardan üzerimize çullanır.»

Talât daha o günlerde, yakın istikbalde sadrıazam olarak memleketin başına geçeceğini düşünür ve böyle bir zamanda muayyen membalardan gelecek tazyiklere karşı vaziyetini kuvvetli bulundurmayı hesaplardı. Zaten hayatında, kadın tesirinin resmî vazifeler ve devlet meseleleri üzerine müessir olmasını hiç bir zaman arzulamamıştı. Ortada bir de Hafız Hakkı misali vardı.»

Temenni

Sultan Reşad'ın Başmabeyincisi Lütfi Simavî Bey, Padişahın hediyeleri ile beraber, Karadağ Kral iğının merkezi Çetine'ye gitti ve Kral Nikola tarafından pek dostça karşılandı. Karadağ Kralı, ikinci kızını İtalya kralına vermişti. Üçüncü kızını bir Osmanlı şehzadesi ile evlendirebileceğini eski dostu olan Lutfi Simavî Beye ihsas etti. Başmabeyinci bunu, Sultan Reşad'a söyledi. O da, İttihatçı liderler arasında en çok sevip itimad ettiği, o zaman daha «Bey» ve Dahiliye Nazırı olan Talât Paşaya bahsetti.

Talât Paşa, yine pek samimî olduğu Lutfi Simavî Beye dedi ki:

«— Birader Şeyhülislâma sordum, olur diyor. Şehzadelere Dünya Saraylarından mümkün olduğu kadar çok prenses bulalım da akrabalık yüzü suyu hürmetine başımızı bu kadar ağrıtmazlar. Fakat rica ederim, el birliği ile şu Sultanların bir çaresine bakalım. Saraya yakışıklı zabit sokamaz olduk. Bu gidişle Hanedanla Ordu akraba olacak...»

★ — MAAŞALLAH... BİR MEBUSAN MECLİSİ DE SARAY-I HÜMAYUNDA KURULMUŞ...»

«— Hafız Hakkı Bey meselesi şuydu: Hafız İsmail Hakkı Bey, Enver Beyin sınıfından, değerli bir erkânıharb zabiti idi. İttihad ve Terakkiye ilk girenler arasında bulunuyordu. Meşrutiyetten sonra ismi sık söylenmekte olan genç zabitlerin arasında idi. Enver Berlin'e Ataşamiliter olarak giderken o da, Viyanaya gönderilmişti. Hafız Hakkı ile, şehzade Necmeddin Efendinin kızını almıştı. Böylelikle damâd-ı hazret-i şehriyârî olmuştu. Bundan sonra Damad Hakkı Bey olarak anılmaya başlandı. Kendisinin Balkan Harbi dolayısiyle neşrettiği bir eser ve muhtelif meslekî mevzularla memleket meseleleri üzerinde değerli tetkikleri ve fikirleri vardı. Süratle terfi etti. Birinci Dünya Harbinde Ordu Kumandanı olarak hizmet gördü. Hatırımda kaldığına göre Sarıkamış taarruzuna tekaddüm eden günlerde, Erzurum'da, tifüse yakalanarak genç yaşında hayata vedâ etti. Terbiyeli, nâzik, efendi bir arkadaşımızdı.

Hafız Hakkı Paşa, Damad-ı Hazret-i şehriyârî olmanın kolaylığı ve verdiği imkân içinde, Sultan Reşad'a bir muhtıra vermiş, memlekette başarılmasını lüzumlu gördüğü işleri uzun uzun anlatmış ve ilk ânda garibsenen bazı teklifler ileri sürmüştü. Bunlar arasında siyasî fırkaların memleket işlerine olan müdahale şekillerinin müsbet neticeler vermediğinden ve hükûmetin, Parlâmento münakaşaları sebebiyle rahat ve istikrarlı çalışamadığından dertleniliyordu.

Devlet maliyesini düzeltmek için yapılan teklifler arasında, başta Padişahın tahsisat-ı şâhanesi olarak, bütün memur aylıklarının üçte birinin bir yıl müddetle kesilmesi, devletin bütün harcamalarında yapılacak bu tasarrufla Ordu'nun derhal kuvvetlendirilmesi, donanmanın takviyesi isteniliyordu. Muhtırada dolayısiyle Ordu ıslahatına da temas ediliyordu. Sultan Reşad bu muhtırayı, Baş Mabeyincisi Lütfi Simavî Beye vermiş, o da, gerek muhtevâ, gerek üslûb bakımından pek beğendiği bu muhtıradan Talât Paşaya bahsetmiş ve Padişaha bu lâyihanın hükûmete tevdiinin münasib olacağını telkin ederek, Mabeyn-i Hümâyun Bâşkitabeti vasıtasıyla muhtıra Bab-ı Âliye gönderilmişti. Talât Paşanın, garibsenebilecek bir tarafı, böyle ikazların ancak hükûmete yapılması, aksi halde pek hoşlanmaması idi. Nitekim Hafız Hakkı Beyin, Damadı Hazret-i Şehriyârî olarak, kendisinin de «damad» olarak bağlı bulunduğu Hanedânın en büyük makamı olan makam-ı saltanata verdiği bu lâyiha hoşuna gitmemiş, açıkça olmasa bile pek rahat konuşabileceği yerlerde bu duygusunu açıklamış:

«— Maaşallah... Bir Meclis-i Mebûsan da Saray-ı Hümâyunda kuralım!» demişti.

İkinci Meşrutiyetin ilânı hadise ve hareketleri içinden başlıyarak, İmparatorluğumuzun çöküşüne kadar adı ön planda daima anılmış ve şahsiyetinin tesiri hissedilmiş olan Enver Paşa'nın, henüz kahraman-ı hürriyet binbaşı Enver Bey olduğu günlerde.
(Tarihin vazifesi, olayların içinden kişilerin günah ve sevablarını ayırabilmektir. Bu himmeti kî, hâkim olan politika çok zaman reddeder!.)

★ — SAYILARININ ARTMASI İÇİN.

Talât Paşa, yakın bildiği, şahsiyetleri Saray içinde değerlenebilecek ve ne sebeble olursa olsun devlet işlerine Saray mahfillerini vasıta yaparak müdahale edebilecek, hatta bu kanaldan ma-

kam ve unvan alabilecek arkadaşlarının Hanedân arasına girmemesine elinden geldiği kadar çalıştı. Zaman zaman, Enver Paşa ile arasında bir görüş ayrılığı olduğu zaman, başını kendisine pek yakışan o filozof ve babacan haliyle sallar: «— **Ah bu çocuk, ah bu çocuk.... Saraya damad olduktan sonra nasıl da değişti»** derdi. Halbuki Enver Paşanın Naciye Sultanla evlenmesinden sonraki vaziyeti hiç de söylenildiği kadar değişmemişti.

O günlerde bir şayia daha dolaşmıştı: İttihad ve Terakki içinde bir grub, Enver Paşanın karşısına, her bakımdan daha üstün bir kıymet çıkarmak hazırlığında idiler. Buna neden ihtiyaç hissettiler, bilinmiyor... Fakat, aralarında, bir zamanlar İttihad ve Terakkinin Umumî Kâtibliği ve İzzet Paşanın intikal kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmış olan Ali Fethi Beyin bulunduğu bu grub, Anafartalar zaferinden sonra şöhreti bütün imparatorluğun hududlarına yayılmış olan Mustafa Kemal'i bir Sultan la evlendirmek istedikleri şayiası dolaştı. Mustafa Kemal için beğenilen Sultan, o tarihte Yusuf İzzettin Efendinin intiharı ile Veliahd olan Vahidüddin Efendinin kızı ve Sultanlar arasında güzelliği ve zarafeti ile olduğu kadar bilgisi ve kültürü ile tanınan Sabiha Sultandı.

Eşref Beyin anlattığına göre, Talât Paşa, bu arzuyu duyduğu zaman bütün imkânlarıyla muhalefet etmişti. Berlindeki son günlerinde hatıralarını verdiği Dr. Nazım'ın yeğeni rahmetli Hamit Ortaç Beye anlattıklarında, Enver Paşaya ait bir konu üzerinde şöyle demektedir:

«— Mes'elenin böyle olduğunu, bir cephesi de Damad-ı Hazret-i Şehriyârî olan Envere anlatmak pek güçtü...»

Talât Paşanın bu duygusunun bilinmiyen sebepleri var mıydı? İç yüzüyle anlatılmamış bir temel duygunun ardında tahminler ve şayialar geçit resmi yaparlar...

(Tarih: 7) (Basın: 16755 -A- 10323)

İnançlar Yoluyla İktidar Mücadelesi: 8

TARİKATLERİN KURULUŞ NİZAMLARI

Ruhların tarikat kurallarına göre "pişirilmesi,,nin tatbik kadrosu

Kafalara, ülküsü belirli bir yön vererek kendi iç düzenine bağlı bir sosyal nizam kurma arzusu, hemen hemen, bütün tarikatlerin müşterek tarafıdır. Bu sonuca varabilmek için her birisi kendi gayesine varabilmenin şartlarını eksiksiz olarak tesbit etmiş, zamanla da bunu geliştirerek ve birbirlerinin tesiri altında kalarak, ana hatları bakımından bir ve müşterek nizama sahib olmuştur. Bunların içinde pek azı, gayrının himmetine ve lütfuna boyun eğmiştir. Bizimkiler, Batı'da, bilhassa Katoliklerin inançlar yoluyla iktidar savaşı yapan tarikatlerinden farklı olarak zor ve tazyike başvurmuşlar, tam tersine, kendileri ham sofuluğun ve kaba taassubun baskısına maruz kalmışlardır. Bu tazyik onları da ana gayelerinden uzaklaştırmış ve aslında müsamaha, fikir ve vicdan hürriyeti, hoşgörürlük, dinî inançların ahlâk ve fazilet kapıları zedelenmiştir.

★ — **BAŞ TERBİYECİLER:**

İnsan ruhunun belirli inançlar içinde pişirilmesi, diğer bir deyimle «erimesi»ni sağlıyacak olan emekleri hazırlıyan ve genç gönülleri bu inanç potasının içinde düzenliyen ÖNCÜ'ler vardır. Her tarikatte bunlar, yol göstericiler, mürebbiler, mürşitlerdir. Hemen hemen bütün tarikatlerde isimleri ve himmetleri aynı olan bu **ruh pişiriciliği**'ni iç cephesiyle görebilmek için bir tek tarikati misal olarak alacağız: Mevlevîliği!.

Mevlevî dergâhları iki kısımdır: Biri **Âsitâne — Matbah (mutfak)** olub tarikate giren dervişlere Mevlevî terbiyesi burada verilir. Burada **matbah**, lûgat anlamıyla, «pişirilen yer» demektir: **Ruh**'un pişirildiği yer. Derviş burada pişer. Diğeri **zâviye**dir ki dervişi terbiye edecek matbah'dan mahrum olub Asitânede terbiye gören dervişlerin oturmalarına mahsus hânikah'tır. Asitânede Çelebi Efendi başta olmak üzere ser tarik **(yâni baş yol gösterici)**, ser tâbbah **(yâni baş pişirici)**, türbedâr adıyla bir topluluk, hatta denilebilir ki, tarikatin subay kadrosu bulunurdu. Çelebi Efendilik bütün mevlevihânenin adâb ve erkânının düzeninde yürütmesini sağlıyan makamdır. Mevlevihânelerde bu makamı temsil edenler **postnişîn**'ler yâni **«postta oturanlar»dır**. Ser tarik ise, **(yâni baş yol gösterici)** yalnız Konya mevlevihânesi şeyhidir ki, Mevlânanın hayatında bu vazifeyi Hüsamettin Çelebi ifa ettiği için bu makama aynı zamanda **Hüsamettin Çelebi Makamı** da denilmektedir. Bütün tarikatlerde muayyen makamları ilk olarak kim ifa etmişse, onun adına yâdedilmesi tercih ediliyor.

Bir çok tarikatlerde Postnişinlik, babadan evlâda geçmektedir. Osmanlı Saltanatı, Tarikatlere sımsıkı bağlı idi: Anadolunun bağrında, özü TÜRK olan bir iktidarın sarsıntısız devamı için

halkın maneviyâtının ve ruh birliğinin sağlanmasını şart görmüş olan ve dünya işlerini olduğu nisbette din işlerini de nefsinde toplamış merkeziyetçi hükümranlık için halkın manevî yapısını inşa eden müesseselere alâkasız durabilmek elbette mümkün değildi. Bu sebeple başlıca Tarikatlerin kadroları ve çalışma şekilleri bir nizam altına alınmış ve nesebi belli ailelerin eline bırakılmıştır. Bu, Katolik Tarikatlerinin çok üstünde, daha ince, daha duygulu, daha asîl daha beşerî, daha müsamahalı ve hatta DÜNYA DİNİ'ne doğru gidişin fikriyatını yapabilecek ciddî himmet idi. Bir çok tarikatlerin başlıca makamlarının Babalardan evlâdlara geçerken nasıl vasıflar ihtiva etmesi gerektiği uzun araştırma konuları olmuş, irade-i seniyyelere bağlanmıştır. Konya Mevlevihânesi Postnişînliğinin son mümessili olan Adil Çelebiden evvel bu makam, babası Arif Çelebi, ondan önce de Hacı Eyyub Çelebi, büyük dedeleri Said Handem Çelebi ve öncesi de bu ailenin ilim ve irfanıyla temyiz etmiş, asabeden olan evlâdı inha ve irade-i seniyyenin iktiranıyla bu makama geçebilmişlerdir. Çelebi Efendilere MOLLA HÜNKÂR OĞULLARI denilirdi. Hünkâr Mevlâna'nın ve Osmanlı İmparatorlarının lâkabıdır: Dikkat edilirse görülür ki, Mevlânanın soyu, Osmanlı Hanedânının soyu ile beraber HÜNKÂR unvanını almaktadırlar. Bu benzeyiş, iki ayrı temel varlığın, ruh ile dünyanın iktidar taksiminin ifadesi idi.

★ — **MAKAMLAR ve SAHİBLERİ:**

Sertabbâh, yâni yetiştirme emeklerinin başı olan zat, ilk kademe dervişlerini tarikat bilgilerine sahib olmasını sağlardı. Talib, yâni tarikata girme kararında olan, Sertâbbah Dede'nin önünde çilekeşliği kabul ettikten sonra Kazancı Dedeye teslim edilir ve tarikat erkân ve adâbını öğrenmiye başlardı. Tarikatın bu bölümündeki yetiştiriciler, Kazancı Dede, İçeri Meydancısı ve Bulaşıkcılar idiler. Kazancı Dede, çilesini doldurmuş dede olub, sertâbbah'ın yardımcılığını yapardı. Sertâbbah Dedenin Çelebi Efendilerin emriyle tâvin olunması usuldendi. Türbedar, Mevlevî Ta-

---

Bu sütunlardaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, tarikatlere intisab edebilmenin çetin şartları vardı ve tâlib'e de C A N denilirdi. Bir tekye veya zaviyeye, o tarikate girebilme arzusuyla gelen tâlib, eğer, Şeyh Efendinin ikaz ve irşâtları ile geçirdiği imtihanda başarı gösterirse, ona c a n adı verilir ve üç gün Saka Postu'n da tam bir mürakabe hayatı geçirirdi: Bu üç gün içinde, kendisine Şeyh tarafından izah edilmiş yeni hayat şartları ve inanç ölçülerini, nefsinde ve ruhunda tatbik edip etmiyeceğini düşünür, eğer, bu na imkân göremiyorsa, yâni, gönlü erişememişse, hiç kimseye bir şey söylemez, kalkar giderdi. Gelenin ve gidenin kim olduğu da, bu safha içinde bilinmezdi. Dervişler, bu hadiseyi kendi aralarında konuşmazlardı. Çünkü, gönlü bir yeterliğe erişmemiş olanı kınamak, ayıbtı: Mer hamete ve şefkate lâyık olanın da, ayıblanması küçüklük sayılırdı.

"— ÖNCE GİYİN BAKALIM!..,,

Bu üç günlük mürakabeyi, yâni kendi kendinin yeterlik derecesini ölçmeyi, başarı ile tamamlayarak Şeyh'in huzuruna müsbet inançla, yâni, tekye'nin yeni can'ı olma kararını bir tek cümle ile anlatırdı:

«— İzin ver Şeyh'im soyunacağım...»

Bu, o âna kadar üzerindeki günahlardan ve dünya hasedlerinden yunub, yıkanıb, yeni hayat ve inancına katıksız beden ve kafa ile girmesi demekti.

Şeyhlerin başlıca vazifeleri, tekvelere bu duygu ile gelenleri, tenbellik için de ve külfetsiz yaşama maceracılarından kurtarmaktı.

Bir gün, Revoğlu, Kulekapı Mevlevihânesi Seyhi ve Hüsn-ü Aşk'ın unutulmaz, ölümsüz şairi Seyh Galib'e böyle bir maceracı başvurdu:

«— İzin ver şeyhim... Soyunacağım!.»

dedi. Zarif, âlim, insan ruhunun en ince duygularını musrâlastırabilmenin saadetine mazhar Şeyh Galib, gülümsedi:

«— Evlâd... Bana kalırsa seni önce giydirmek lâzım... Soyunmayı sonra düşünürüz...»

Ve, el cırparak Meydancı Dedeyi çağırarak, üstü başı perişan misafiri işaret etti:

«— Bu soyunuku giydiriverin!.»

rikatinin dördüncü rüknünü teşkil eder di. Mevlâna Türbesinin adı olan **Huzur**'un temizlik ve düzenini sağlardı. Türbedâr, daima bekâr yaşar, evlenmezdi. Emrinde **ÜÇ BEVÂB** adını alan üç yardımcısı mevcuttu. Yaşlı Dedelerden seçilen bu kadro, Mevlâna'nın huzurunda nöbetle niyâzda bulunurlardı. Niyâz, Mevlevî tâbirince büyük bir zatın huzurunda âdâbla eller kalb üzerinde huşû ile durmaktı, el ve gönül bağlamaktı... Niyâz'ın ikinci mânâsı da hediyeler, armağanlar ve ihsanlardı. Mevleviler, hiç bir zaman sadaka kabul etmezlerdi. Fakat niyâz'da reddedilmezdi: Hemen hemen doğuşlarında ve gelişme sıralarında bütün tarikatler, dünya nimetlerine karşı kayıtsız ve alâkasız idiler. Bektaşî ve Mevlevî Baba ve Dervişlerine fitre ve zekât da verilmezdi.

Şems Dede de, Şems-i Tibrîzî'nin türbedarı idi. Mevlevî tarikatında zabitan sınıfının beşinci rüknünü teşkil ederdi. Şems Dedesi evlenebilirdi. Mevlevihânede oturmaz, dergâha yakın olan Şems-i Tibrizî zaviyesinde oturur, Mevlevî âyinlerinin icra edileceği günler dergâha gelir ve âyinlerde bulunurlardı.

Ser kudûmî, Mevlevî Musikisinin icra vasıtalarından olan kudum'u idare eden zat idi. Batılı müzik âleminin **chef d'orchestre = orkestra şefi** anlamına gelen bu makamın sahibi Mevlevî tarikatı içinde makam sahibi idi, evlenebilirdi ve vazifesi dışında bilhassa Tekye Musikisinin yayılmasını ve revâcını temin için çalışırdı. Ayrıca **ser nâyî**, yâni, baş neyzen de vardı. Bu da ney kısmının şefi idi. En son sernâyî olan Sivaslı Ahmed Dede, sanatının üst mertebesine çıkmış değerli bir sanatkârdı. Mevlevî Neyzen Başılar içinde pek yüksek zevat yetişti. Türk Musikisine ölmez eserler hediye eden bu sanatçılar arasında Aziz Dede, Salih Dede, Nâyî Osman Dedenin ölümsüz eserleri, Doğu'da ve Batı'da, hâlâ hayranlıkla dinlenmektedir. Mevlevî musikinâşları arasında Hamparsum Notası adıyla tanınan ve bugün tarihe karışmış olan bir nota vardı ki, bu, bir çok çizgilerin bir araya gelmesinden ibaretti ve bu çizgiler, sedanın akışını göstermekteydi. Her çeşid kâğıda yazılabilen bu nota, kolaylığı nisbetinde kavranması için

Tarikatine ait hususi kıyafeti içinde bir Şeyh
(Dış görünüşündeki özellik, her tarikatin kendi iç yapısı ve inançları içinde de, ayrı bir maneviyat dünyasını temsil ederdi.)

musikî kurallarını bilmiş olmayı zarurî kılardı. Zaten, Tarikatler, hiç bir bilgide, kolayı ve basiti değil, ruhu ve kafayı, bedeni ve aklı geliştirmiş olanı tercih etmişlerdi.

★ — ÇİLE ÂLEMİ:

Derviş ne demektir?

Derviş'in lûgat manası **kapı eşiği** demektir. Bu tâbir, hayata girişin ve hayatı kavrayışın ilk kademesi manasına da tefsir edilebilir. Bu tâbir içinde, bambaşka kaide ve ölçüleri olan bir yaşayış nizâmının metodlarına ilk girebilmiş olanı ifade eden anlamı bulmak ve bu hayatın ilk, fakat en sağlam temeli ve basamağını ifade eden insanı, **bir tek tâbir içinde görebilmenin yeterliğini** anlatır.

Derviş tevazu ve fakirliğin birleşimi idi. Bu **fakirlik** bizim bugün kullandığımız mânadaki (yetersizlik) değildi. Bu fakirlik, **nefse hâkimiyet ve ancak zenginliği ruhda bulabilmenin ifadesi** idi. Dervişlik, kendi ölçüleri içinde bir hayat düzeni olduğuna göre, buna karar veren insan önce **niyet** ederdi. Buna tarikat dahilinde **ikrar** denilirdi. Aşık gelip kazancı dedeye: «— Soyunacağım...» derdi. Bu tek kelimenin

tatbikatta mânası, her tarafı önceden öğrenilmiş, izah edilmiş, çile zorluğu, nefse hâkimiyet güçlüğü öğretilmiş olan Tarikatı benimseme ve kabullenme anlamına gelirdi. Bu başvurma, tekyenin şeyhine haber verilirdi. Şeyh, tâlib'i önüne alır, onunla konuşur, tecrübe ve iz'an, bilgi ve irfan potasında pişmiş gözleriyle onu tetkik eder, kanaatı müsbet ise Kazgancı Dedeye teslim ederdi. Kazancı Dede, tâlibe, **ele, dile, bele hâkimiyetin çetinliğini** anlatır, çile'nin zahmetlerini bir bir söyler, dervişliğin **ateşten gömlek** olduğunu izah ederdi. Bunlara tahammül edebilenin girmesinin kendisi için de, Tekye için de hayırlı olabileceğini anlatırdı. Bütün bu izahlara rağmen, tâlib, gönlü ve kafası ile EVET derse, o zaman ona yol göstermek vazife olurdu.

Niyâz yolunun bu yeni yolcusuna **c a n** denilirdi. İntisabda esas, ruhun bağlanması idi. **Can,** saka postunda üç gün oturur, verdiği kararın çetinliği üzerinde ruhî mürakabeye dalardı. Bu üç gün içinde gönlünde inansızlık ve sarsılma olursa, kimseye bir şey söylemez, ayrılır giderdi. Hatta böyle ayrılışları kolaylaştırmak için Saka Postu'ndan kalkıncaya kadar adı bile sorulmazdı.

Saka Postu'ndan başarı ile yâni kalabilme azmi ile kalkan, hizmete **soyunurdu.** Saka Postu, mutfak kapısının solunda idi. Can, Saka Postu'nda mürakabe vaziyetinde iki diz üstünde oturur, diğer **can'**ların hizmetini seyrederdi. Mecburiyet olmadıkça konuşmazdı. Hizmete soyunduktan sonra **ayakçı** adını alırdı. **Ayakçı,** ortalığı süpürür, odun getirir, her türlü temizlik işlerine bakardı. Bu hizmet, üzerine yeni bir **can** gelinceye kadar devam ederdi. Ondan sonra **pazarcı** olurdu. Pazara gidip öteberi alırdı. Ayakçı, semâa başlamayınca sikke giyemezdi. Semâi, **semâzen başı** öğretirdi. Mutfakda ufak bir çivi vardı. Can, sol ayağını direkt tutarak oraya basar, sağ ayağıyla çarh yapardı. Sağ ayak, ufkî olarak sol ayak yanına atıldığı için göğüs ileri çıkar, bu hareketin ikinci defa yapılmasıyla beden olduğu yerde döner ve ayak ileri atılınca da, hem kendi mihveri çevresinde, hem ileriye doğru dönülmüş olurdu. Semâ, elle amudî, yâni düzlüğüne yukarıda, sol elin avuç içi bükük, sağ el açık, baş yukarıda, gözler hafif kapalı olduğu halde devam ederdi. Canlar, semâi iki elleri göğüste öğrenirlerdi. Bu öğrenme yeterli olunca Hazret-i Şems de mukabeleye katılır ve Şems Dedesi'nden icazet alırdı.

★ — MUTFAKDAKİ HİZMETLER:

Mutfaktaki hizmetler şöyle bölünmüştü: **Kazganî Dede (Kazançı Dede):** Ayrı bir postu vardı. Canlara nasihat eder, erkânı öğretirdi. Mutfakda ancak gündüzleri bulunurdu. **Halife Dede:** Bir can mutfağa yeni girince ona yolunu târif ederlerdi. **Taşra Meydancısı:** Hucredeki dervişlere Tarikatçı Dede'den ne emir verilirse onu tebliğ eder. Câmeşûy, mutfaktaki çamaşırcı olup can'ların ve bazı Dervişlerin çamaşırını yıkardı. **Şerbetçi:** Bir can, hucreye çıkacağı vakit ona şerbet yapar, tekyenin ziyaret günlerinde şerbetleri hazırlardı. **Abrizci:** Kademhâne (tuvalet)leri temizlerdi. **Dolabcı:** Kaplara bakardı. **Bulaşıkcı:** Bulaşık yıkardı. **Pazarcı:** Pazara giderdi. **Sumâtcı:** Sofra hazırlar, sofrayı kaldırırdı. **İçeri meydancısı:** İçeri mutfakta olan can'lara kahve pişirir, Cuma günleri dede'lerin mutfağı ziyaretlerinde onların kahvelerini yapardı. **Yatakcı:** Canların yatağını yapar, kaldırırdı. **İçeri kandilcisi:** Mutfağın kandiline bakardı. **Tahmiscı:** Dedelerin kahvelerini ve mutfağın kahvesini döverdi, **Taşra Kandilcisi:** Dışarda olan kandillere bakardı, **Süpürkeci:** Tekyeyi, avluyu ve çevreyi süpürür, tekye civarının temizliğine de dikkat ederdi. **Çırağcı:** Mutfağın şamdanlarını yakardı. **Ayakcı:** Ayak hizmetinde bulunurdu. Daha çok yeni gelen **can'**lar arasında seçilirdi. Mutfakdaki Dervişler ihtiyaca göre artıp eksildiğinden ve her hizmet bir kaç kişi ile görüldüğünden esas **baş'**lara yardım edenlere **r e f i k** denilirdi.

Bu hizmetler, sadece Mevlevîliğe ait değildi: Hemen hemen, bütün tarikatlerde isim ve hizmet değişikliği içinde, Tekye ve Zaviye kadrosunun yaptığı işler vardı. Bu hayat, kendi iç düzenine göre tanzim edilmiş müstakil sosyal nizamdı. Bir çoklarının zannettikleri gibi, Dergâhların içleri, Tekyeler ve Zaviyeler, **tenbelhâne** değildi. Misaller ve müesseseleriyle bunları görmiye devam edeceğiz.

Sultan Hamid Devrinin Hâdiseleri:

Sadrazam Sait Paşa İngiliz Elçiliğine Neden Sığınmıştı?

İşte, Üstad Cem'in nefis bir karikatürü: Sultan Hamid, Jül Sezar kılığındadır... Sait Paşa da, Jül Sezar'a hücum edenlerin arasında ve ünlü Roma İmparatorunun en yakınlarından birisi olan Brütüs kıyafetinde... Sultan Hamid, Jül Sezar'ın, yetişmesinde büyük emeği olan eski yakınına sorduğunu tekrarlıyor:

«— Sen de mi, Brütüs?»

(Tarihin ibreti amma öyle oldu: Salt Paşa da, Brütüs'ün Jül Sezar'a' yaptığını, Onun için ölümden acı olan tahttan ayrılmasında herkesin önüne geçerek yaptı.

Neden ve niçin? Hâlâ meçhûl...)

★ — **MEŞRUTİYET (ADAM) ARIYOR!**

Sultan Hamid'e otuz üç senelik saltanatında yedi defa sardazamlık ederek Sait Paşa, Osmanlı tarihinde bir «rekor» kurmuştu: Mabeyn-i Hümâyuna Başkâtib olarak giren bu zat, Padişahın mizâç ve huyuyla öylecesine bağdaşmıştı ki, ömrünün son senelerinde karyolasının altında adam saklanıp saklanmadığını araştırır, evine gelenin kim olduğunu perde arkasından görmeden kapıyı açtırmaz, ve nihayet son sadrıazamlığında da aldığı imzasız beş on tehdit mektubu ile Mebusan Meclisinde ekseriyette iken kabine arkadaşlarına haber vermeden istifasını Sultan Reşad'a gönderecek kadar vehme müptelâ oluvermişti!..

Sait Paşa, bilgili, muazzam hafızası olan, zeki, muhakemesi çok kuvvetli bir zattı. Kendisinden sonra sadrıazam olan İbrahim Hakkı Paşa der ki: «— **Aynı mevzu üzerinde birbirinden öyle farklı mütalâalar ileri sürerdi ki, her birisine aynı derecede hak vermek icab ederdi. Kendisiyle bir mevzuu konuşurken, şurası da var ki, cümlesini sarfedince felâket başlardı: Çünkü aynı Sait Paşa, saatlerce size doğruluğunu tasdike gayret ettiği kendi tez'ini, şimdi ele alır, yerden yere vururdu. Aynı mantık kudreti ile!.. Ve, sizde münakaşa hatta düşünme kudreti kalmadığını görünce, bu sefer, ilk ikisi ile alâkası olmıyan üçüncü bir görüşü anlatmıya başlardı. Çok yemek yemesi yüz elli okkalık sıkleti ile malûm olan Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey, Sait Paşanın böyle mütaleâlarını dinlerken, mevsim ne olursa olsun ter içinde kalır: «— Bir kuzu yemiş kadar harâbım..» derdi. Fakat hakikat şudur ki, Sait Paşa, zekâsı, tecrübesi, muhakemesi ve hafızası ile mükemmel bir Bab-ı Âli üstadı idi.»**

İşte, İkinci Meşrutiyet, Sultan Hamid'e rağmen ilân edilip de, yeni rejimin emniyetle devamı için lâyık bir devlet adamı arandığı zaman, hatıra gelenler arasında, istibdâda yedi defa sadrıazamlık yapmış olan Sait Paşa da vardı: Hattâ, İbrahim Hakkı Paşanın Roma sefiri iken Trablusgarb'i İtalyanların işgale hazırlandıkları ger-

çeğini görmeme gafleti ile sadrıazamlıktan hazin bir şekilde ayrılması üzerine Sait Paşanın Başvekâleti, memleket için bir kurtuluş ve lûtuf sayılmıştı. Bu hengâme içinde hiç bir gerçekçi çıkıp da: «— **Yeni devirleri yeni insanlar temsil eder. Eğer bir devrin kendi ADAM'ı ve kendi KAFASI yoksa bu yeni bir devir değil, zamanın pişleşmesidir.**» diyememişti.

★ — **KRAL ÖLDÜ, YAŞASIN KRAL!**

Fakat Sait Paşanın siyasî hayatında en ibretli hadise, Sultan Hamid'in tahttan indirilmesinde vukua geldi...

Otuzbir mart ayaklanması bastırılmış, Hareket Ordusu İstanbulda vaziyete hâkim olmuştu. Ayastefanos (Yeşilköy) Yat Klübü binasında toplanan ve Mebuslarla Ayan Meclislerinden kurulu «**Meclis-i Millî**» Sait Paşanın riyasetinde idi. Ruznamede Sultan Hamid için bir karar alınması maddesi de yoktu. Müzakerelerin bir safhasında Sait Paşa, başkanlık makamında, **Sultan Hamid'in tahttan feragati** hakkındaki bir takriri, «— **Abdülhamid-i Sanînin Saltanat-ı Osmaniyeden hal'i**» şeklinde reye koydu ve kabul edildi... Daha sonra bu mevzu, hemen hemen bütün ilgililerin hatıralarında münakaşa ve hatta tenkid konusu oldu. Öylece ki, Sait Paşa, İttihad ve Terakki'nin Başvekili olarak Mebusan Meclisinde kabinesinin siyasetini müdafaa ederken, muhalefetin ünlü hatibi Lütfi Fikri Bey kendisine: «— **Sultan Hamid'den sonra şimdi de İttihad ve Terakkiyi huzur-u tarih ve vicdan-ı âmmeden hal'ediyorsunuz. Bu ne muazzam nasibedir Paşa Hazretleri...**» demişti. Üstad Cem de bir karikatüründe, İttihad ve Terakkinin Sultan Hamid'den boşalan iktidar koltuğuna oturmak için Sait Paşanın kucağında ilerlemesini gösteren çizgilerinin altına şu lejandı koymuşdu: «— **Kral öldü, Yaşasın kral...**»

★ — **SAİT PAŞANIN İNGİLTERE SEFARETİNE SIĞINMASI :**

Sait Paşanın bir de, İngiliz elçiliğine sığınma hadisesi vardır. Bir Başvekil'in, yabancı bir sefarete iltica gibi devletin haysiyetine ağır gelen vak'anın nasıl vukua geldiğini, rahmetli Semih Mümtaz Bey üstadımız şöyle anlatır:

«— Babam dahiliye müsteşarlığından ve Takvimi Vakayi nâzırlığından mâzul idi. Şehzadebaşında, Şehzadebaşından Çukurçeşmeye giden sokakta Neş'e Beyin konağında kiracı olarak oturuyorduk. (Bu konak şimdi talebe yurdu yapılan Vudinli müşir Tevfik Paşa konağının karşısına tesadüf eder).

Hakikî dostlar sık sık bize gelirler, hatır sorarlardı.

Yemeklerde yalnız kalmazdık. Ramazanlarda dahi kalabalık olurduk. Evimizde teravih kılınırdı. Konu komşu namaza gelirlerdi. Hatırıma gelmişken şunu da söyliyeyim; bu gelenler arasında «Deli Hüsam» lâkabiyle meşhur Hoca Hüsam Efendi de bize sık gelir, ramazanlarda imamlık eder, namaz kıldırırdı. (Sultan Aziz devrinde mabeyni hümayun ikinci imamı imiş bir aralık) Bu zat kesirülahbap idi. (Ahbapları çok demektir.) Evden eve lâkırdı taşıyanlardan ve hafiyelerden olmadığı için çok da sevilirdi. Bir fazileti daha vardı: sevdiklerine karşı hattâ fedakâr idi; nimet şinas idi. Yani nimet kadrini bilirdi: Bir fincan kahvenin (onun tâbirince) bin yıl hakkı vardır.

Günlerin birinde bize yine gelmiş ve yukarıya çıkmazdan evvel mutfağa uğramıştı. Aşçıbaşıyı görmüş, yemekleri sormuş, öğrenmişti. Bir su bardağı dolu kahvesini de kilercimiz emekdar Dimitriye ısmarlayıp yukarıya çıkmıştı. Mevsim yazdı. Mekteplerin imtihan zamanı idi. Ben evde, hiç unutmam, Fransızca imtihanına çalışıyordum. Selâmlık dairesinde babamın odasında bulunuyordum. Babam henüz harem dairesinde idi. Beni görür görmez: «Kırmızı çocuk, ne yapıyorsun, derse mi çalışıyorsun. Çalış. Kımıldanma. Ben de şu gazeteyi okuyayım» dedi. Cebinden çıkardığı «Sabah» gazetesini yere serdi. Kendisi de bağdaş kurdu, halının üzerine oturdu. Bir dakika geçmedi. Daima şu veya bu lehçeyi taklit etmeyi sevenlerden olduğu için.. v... y... vay... hıyız.., dedi demedi. Yüzünü bana döndürerek «koş babamı çağır. Koş koş...» diye gürledi. Ben içeri girdim. Babamı çağırdım. O da, zaten selâmlığa çıkıyormuş. Beraberce çıktık. Hüsam Efendinin bulunduğu odaya girdik.

Deli Hüsam coşkundu. Bak Reşit Beyciğim bak, seninki ne yapmış. Kaçmış be. Kaçmış. Gel gel bak. Hem nereye kaçmış, İngiltere sefaretine kaçmış diyerek ve gazeteyi iki eliyle sıvazlıyarak şunları okumağa başladı. Aşağı yukarı yazılan şey buydu: «Sadrı esbak Said Paşa hazretleri Beyoğlunda İngiltere sefarethanesine misafir olmuşardır!»

İkinci Sultan Hamid, mâzul bulunduğu

zamanlarda bile, arada sırada Paşadan bazı meseleler hakkında mütaleasını sormayı âdet edinmişti. Sık sık ona mabeyincilerinden birini yollar, tahriren mütaleada bulunmasını irade ederdi. Hafızam beni aldatmıyorsa, Yunan muharebesini doğuran meseleler üzerinde padişah titizlik gösteriyor, memlekete bir fenalık gelmemesini istiyerek dikkatle meşgul oluyordu. İşte bu sırada olacak Said Paşayı, tecrübelerine itimat ettiği için hatırdan çıkarmamış, bir nevi istintaka başlamıştı. Ve... «gelsin sarayda otursun. Bana müşavirlik etsin» emrini vermişti. Sarayda oturmak sözünden ürken Said Paşa «acaba beni Padişah hapis mi edecek» vehmine düşerek, kararını aldığı için bir gün arabasının hazırlanmasını uşağına söylemiş ve yanına büyük mahdumu Ali Namık Beyi alarak, bazan yaptığı gibi, Beyoğlu tarafına gitmesini arabacısına tenbih ederek, G.Saraya muvasalatlarında İngiltere sefaretine girmesini emretmişti. Bu ziyaretten haberdar olan İngiltere elçisi, çok telâşlı bulunan paşanın helecanını teskine çalışarak kendisinin İngilterenin misafiri hassı olduğunu söylemeğe mecbur olmuş.

Birkaç defa sadrıâzamlık yapmış bir zatın, İngiltere elçiliğine dehaleti, İkinci Sultan Hamid'i telâşa düşürerek hiddetlendiğinden saraydan ve vükelâdan bir çoğunu kendisine yollamışsa da Said Paşa evine avdet etmemekte ısrar etmiş. Bu üç beş gün zarfında şöyle de bir hâdise olmuş «Nişan taşında Said Paşanın konağının pek yakınında bir yangın.» Bekçiler her yerde olduğundan fazla bir seda ile yangını ilân etmişler. Maksat Said Paşa telâş etsin, çocuklarını merak etsin, hemen koşsun, diye. Halbuki Paşa bu oyuna düşmemiş. Bir taraftan hünkâr tarafından gidip gelenler safarethaneyi doldurup boşaltırlarmış, Said Paşa yine çıkmamış. En niyahet hariciye nazırı Kürt Said Paşa, Erzurumlu Namık Efendinin oğlu hemşerisi Şapûr Said paşaya teminat vererek, yeminler ederek kandırıp ve bazı şeraitle avdet edeceği vâdini almış. Şartlardan bir ikisi şöyleydi: (Evinin etrafında dolaşan hafiyelerle tazyik olunmaması. Birikmiş maaşlarının toptan verilmesi ve ailesi kalabalık olduğundan mâzuliyet maaşı olan otuz bin kuruşun kırk bine iblâğı). Hünkâr kendisine bu haber verildiği vakit hiçbir şey söylememiş. Haberi getirenin bir müddet yüzüne bakıp dalmış. Nihayet başını silkerek «olsun, olsun» emrini vermiş. Yine Kürt Said Paşa, Küçük Said Paşayı almış evine getirmiş.

Bir de bu hikâyenin tuhaflık tarafı da vardır ki, şudur: Said Paşa konağiyle yangın çıkan konağın arasındaki evde amcam Ali Rıza Mümtaz paşa ikamet ederdi. Yangını duyar duymaz, amcam telâş eder. Gecelik entarisinin üzerine bir kürk giyerek kapının önüne kadar fırlar ve evde de herkes eşyasını olsun toplamağa başlar. Bu sırada amcamın yanına Beşiktaş Belediye müdürü Monşer Mustafa Bey sokulur. Merak etme Paşam. İçeriye teşrif et. Rahatına bak. Emir bu kadarcıktır. Fazla yok. Çünkü yangın tertiblidir! der, çekilir gider.

Sait Paşa bu hâdiseden sonra iki defa daha sadrıâzam olmuştu. Garib bir zamandı o yıllar...»

★ — KENDİSİ NASIL ANLATIR?

Yedi def'a sadrıazamlığını ettiğini Padişahından böylece garib, hatta hazin bir şekilde «kaçmış» ve bir yabancı sefarete sığınmış olması, Said Paşa için devamlı tenkid mevzuu olmuştu. Bir defa, muhalefetin ünlü hatibi Dersim Mebusu Lütfi Fikri Bey Meclis kürsüsünde, Sait Paşanın, Sultan Hamid'in yirmi beşinci cülûs yıldönümü dolayısıyla Padişaha gönderdiği ubudiyet ve methiye kasidesinden bazı cümleler okuduktan sonra O'nun İngiltere sefaretine sığınmasına geçerek demişti ki:

«— Sait Paşa Hazretleri şahs-ı azîzlerini tehlikede hissettiği ânda, bir ecnebi devletinin bayrağını kendi sancağından daha emin addetmenin de tecrübesine sahiptirler.»

Sait Paşa hatıratında kendisi için her zaman târiz ve sitem vesilesi olan bu «İngiltere sefaretine iltica»sı için uzun bir «müdafaa» yapar. Hülâsa olarak der ki:

«— Eğer Ben böyle bir tedbir almasaydım, vehmi ve vesvesesi son haddine gelmiş olan Sultan Hamid-i Sanî, beni ve benden sonra arzu ettiklerini tevkif ederek bilâ muhakeme teb'it etmiye başlıyacaktı. Bu hareketimle aynı akibete duçâr olabilecek şahsiyetleri olduğu kadar Padişahı da ikaz etmiş oluyordum. Nitekim bu hadiseden sonra Sultan Hamid, böyle bir teşebbüste bulunmadı.»

İnsanlar böyledir: Şahsiyetlerine böylece en aykırı gelen mevzularda bile hem kendileri avunmıya çalışırlar, hem de tarihi ve millî vicdanı tatmin etmiş gözükürler...

DEĞİŞTİRİLEN TOP Yavuz, Karadenize çıkarak Rus limanlarını topa tutmuş, rastladığı nakliye gemilerini de batırmıştı. Bu hücum sırasında 30,5 luk toplarından birisi arıza yapmış, yenisi Almanyadan getirtilmişti. Yeni topun yerine konulmasından önce Bayazıt meydanında bir de tören yapılmıştı. Yukarıdaki klişe bu töreni tesbit etmektedir.

Rus Çarı, Fransız Elçisine Kesin Kararını Bildirdi :

Türkler Yine Asyaya Tıkılacaklardır

Altıncı sayımızda başladığımız ve İstanbulla Boğazların Moskoflara terkini kararlaştıran 1914 Rus — İngiliz — Fransız anlaşması üzerinde Fransa'nın Petersburg büyükelçisi Mösyö Paleologue'un hatıralarını, üstad A.Cemalettin Saracoğlu'nun o devre ait vesika ve dökümanlarla tamamladığı yazı serisine devam ediyoruz. Bu sayıda Çar, geleceğe ait düşünce ve kararlarını ifşa etmektedir. Fransız elçisi ile görüşmesi şöyle devam ediyor:

— Şayet fikrimizi iyi kavrayabildim se, demek olunuyor ki Türkler, ilk Osmanlılar devrinde olduğu gibi, payitahtları Ankara veya Konya olmak üzere, münhasıran Asyaya tıkılmış olacaklardır. Bu suretle Boğaziçi, Marmara ve Çanakkale Türkiyenin batı sınırlarını teşkil edeceklerdir.

— Hay hay.

— Sözlerini kesmiş olduğum için majesteleri bendenizi lütfen mâzur görsünler, fakat şu noktayı belirtmek mecburiyetindeyim ki, Fransa'nın Suriye'de, Filistinde tarihî hatıralardan, mânevî ve maddî menfaatlardan mürekkep dedeler yadigârı pek kıymetli bir mirası vardır. Fransa hükûmeti bu mirası korumak hususunda başvurmayı lüzumlu sayacağı tedbirlere majesteleri-nin de yüksek muvafakatlerine istinat ediyorum.

— Evet, şüphesiz!...

★ — **HARİTA ÜZERİNDE YARINKİ DÜNYA:**

Sonra imparator bir Balkanlar haritası yaydı, temenni etmemiz gereken tâdillerin, değişmelerin ana hatlarını izaha başladı:

— Sırbistan Bosna - Hersek'le Dalmaçya'yı ve Kuzey Arnavutluğu alacak, Yunanistan, İtalyaya verilecek olan Avlonya müstesna olmak üzere, Güney Arnavutluğu elde edecek. Bulgaristan, uslu oturduğu takdirde, Sırbistandan, Makedonyada tavizat elde etmek suretiyle telâfi-i mafat eyleyecek.

Bunun üzerine haritayı itina ile katlayıp yine ayni itina ile masanın üstüne, evvelce almış olduğu yere bıraktı. Sonra kollarını kavuşturup oturmakta olduğu koltuğa sırtını dayayarak, gözleri tavana dikili, hülyalı bir tavırla sordu:

— Ya Avusturya - Macaristan'ı ne yapacağız?... Ona karşı nasıl hareket etmemiz icabediyor?

— Şayet ordularımızın Karpatlar ötesindeki hatları devam eder, İtalya ile Romanya da sahneye girip harbe katılacak olurlarsa Avusturya - Macaristan imparatoru Fransuva Jozef'in katlanmak zorunda kalacağı fedakârlıklardan sonra pek yaşamaz. Avusturya - Macaristan işbirliği iflâs edince ortakların artık bir arada, hiç olmazsa eski şekil ve tarzda yaşamaya razı olacaklarını hiç sanmam.

— Ben de sanmıyorum. Transilvanyadan mahrum kalacak bir Macaristan, Hırvatları idaresi altında tutmakta zahmet çekecektir. Bohemya asgarî had olarak egemenliğini isteyecek, Avusturya toprakları da eski irsî topraklarına, Alman Trol'una ve Salzburg ülkesine inhisar etmiş olacaktır.

Bu kelimelerden sonra bir dakika kadar sustu. Çatık kaşları, yarı kapalı göz kapakları ile, sanki bana söylemiş olduklarını bir kere de içinden kendi kendine tekrarlıyormuş gibi idi. Nihayet benim arkamda duvarda asılı duran babasının resmine kısa bir göz attıktan sonra devam etti:

— En büyük değişiklikler bilhassa Almanya'da olacak. Size söylemiş olduğum gibi Rusya eski Lehistan topraklarını ve Doğu Prusya'nın bir kısmını ilhak edecektir. Fransa, hiç şüphe yok Alsas Loren'in geri alacağı gibi belki de Romanya vilâyetlerinden bir kısmına kadar uzanacaktır. Belçika, Ekslasapel bölgesinde ehemmiyetli bir toprak fazlalığı kazanmalıdır; bunu Belgan mabeyn haketmiştir. Alman müstemlekelerine gelince, Fransa ile İngiltere bunları diledikleri gibi aralarında paylaşabilirler. Nihayet temenni ederim ki, Kiel Şlesvig kanal bölgesi dahil olduğu halde, Danimarkaya iade olunsun... Ya Hannovre? onu da sahibine iade etmek gerekmez mi? Prusya ile Hollanda arasında küçük bir encümen devlet kurmak suretiyle müstakbel sulhü kuvvetlendirmiş oluruz. Zira unutmamalıyız ki, hâkim fikrimiz geleceğin barışı olmalıdır. Eserimiz, nazar-ı-ilâhide, tarih önünde uzun müddet için dünya barışını sağlamış olmak gibi, manevî bir fikre dayanmak suretiyledir ki mazur görülebilir...

★ — **ALMANYA'YA MOSKOF KİNİ:**

Bu son cümleyi telâffuz ederken İmparator koltuğunda doğrulmuştu, Sesi, manevî bir heyecanın tesiri altında hafifçe titriyor, gözlerinde acayip bir parıltı görünüyordu. Vicdanının ve imanının sesine uyduğu aşikâr şekilde fark oluyordu. Tavrında, edasında, hiç bir yapmacık yoktu ve mutlak bir sadelik göze çarpmakta idi.

«— Şu halde, dedim, Alman İmparatorluğunun sonu demek olacak bu!.»

«— Almanya dilediği şekilde kendisini teşkilâtlandırabilir; lâkin Hohenzollerin hanedanında artık İmparatorluk şerefi ipka olunmaz. Prusya, eskiden olduğu gibi, alelâde bir krallık hâline getirilmelidir. Siz de aynı fikirde değil

misiniz Aziz elçi bey?»

Hohenzoller tarafından düşünülen, kurulan ve idare olunan Alman İmparatorluğu aşikâr surette Fransız milleti aleyhine tevcih olunmuş bir varlıktır. Bu itibarla hiç şüphe yok ki, huzuru şahanenizde onun müdafiliğini yapmak elbette bana düşmez. Cermenlik âleminin kuvvetleri, Prusyanın elin de toplanmış olmazsa bu hal Fransanın büyük bir emniyetini teşkil edecektir.

Huzurda İmparatorla mükâlemem bir saattir devam ediyordu. Bir müddet sükûttan ve zihnini zorluyormuş gibi bir hareketten sonra, İmparator buyurdular ki:

«— Harbin yalnız bugünkü neticelerini değil, gelecekte doğuracağı ihtimalleri de dikkat nazarında bulundurmak zorundayız. İttifakımın devamına büyük bir önem vermekteyim. Başarmak istediğimiz ve gerçekleşmesi uğrunda daha şimdiden bu kadar fedakârlıklara katlandığımız yeter, ancak müttehit kaldığımız takdirdedir ki, payidar olabilir. Ve madem ki dünya barışı için çalıştığımızı müdrik bulunuyoruz, eserimizin de payidar olması icabediyor...»

Uzun mükâlememizin son sözlerini teşkil eden bu cümleleri telâffuz ederken, imparatorun gözlerinde, bir kaç dakika evvel şahidi olduğum tasavvuf ışığının yeniden parladığını farkettim. Ceddi birinci Aleksandr'ın gözlerinde de, Avusturya Başvekili Meternih ile Hardenberg hükümdarının milletlere karşı savaşmak için, mukaddes ittifakın kurulması gerektiğini söylerken, aynı imanlı ve cezbeli ışığın parıldamış olduğunu düşündüm. Birinci Aleksandr'ın tavırlarında, edalarında gösteriş, yapmacık vardı. Halbuki İkinci Nikola da ise tam ve mutlak bir samimiyet göze çarpıyordu ve heyecanını bir gösteriş, bir nümayiş vasıtası olarak kullanmak şöyle dursun, bu imanlı heyecanını, zapta, ilzemeye çabalıyordu.

★ — **KARARDAN ÖNCEKİ SAATLAR:**

Kanapesinde doğrulup ayağa kalkan imparator bana bir sigara daha ikram etti, sonra pek dostane ve serbest bir eda ile dedi ki:

«— Ah Azizim elçi Bey, müşterek ne büyük hatıralarımız olacak... Bilmem hatırlıyor musunuz? Ve harbe tekaddüm eden heceyan ve helecan dolu safha içinde, 25 Temmuz'dan 2 Ağustosa kadar geçen zaman süresinde cereyan eden olaylardan, en küçük teferruatına kadar, bahse başladı... Bilhassa, Almanya İmparatoru ile teati etmiş olduğu telgraflar üzerinde duruyordu.

«— Almanya İmparatoru hiç bir zaman, ama bir dakikacık olsun, samimi davranmadı; sonra da kendi yalanlarının yine kurbanı kendisi oldu. Meselâ bana harp ilân ettikten altı saat sonra göndermiş olduğu telgrafnameyi bilmem kendi kendinize izaha muvaffak olabildiniz mi? Olup bitenler gerçekten anlaşılabilecek gibi şeyler değil ki... Bilmem size de anlatmış mıydım? 1 Ağustos günü, gece yarısı bir hayli geçmiş, saat sabahın birine yaklaşmıştı... Biraz evvel meslekdaşınız İngiliz elçisini kabul etmiştim. Elçi İngiltere kralı George'un barışın korunması hakkında, elinden geleni yapmak hususunda ricada bulunan bir mesajını tevdi etmişti. Ben de Sir Buchanan ile sizin de bildiğiniz ve İngilterenin de silâhlı yardımına müracaat eden cevabî mesajı hazırlamıştım. Almanya bize harbi zorla kabul ettirmiş olduğu için yapılacak başka bir şey de yoktu. Böylece Buchanan çekilip gittikten sonra yatağına girmiş olan İmparatoriçeye Kral George'un telgrafnamesini gösterip bir fincan süt içmek üzere İmparatoriçenin odasına girdim. Odada saat ikiye kadar kaldım. Sonra çok yorgun olduğum için banyoya girmek istedim. Banyoda su içinde idim ki, acele bir telgraf verileceği ısrarı ile kapıya vuruldu:

«— Majeste İmparator Güyom hazretlerinden müstacel, pek müstacel bir telgraf geldi!.» deniliyordu. Bu telgrafı okudum, tekrar okudum, yüksek sesle kendi kendime tekrarladım, amma bir şey anlamaklığım kabil olmuyordu. Kendi kendime, nasıl olur? diyordum. Güyom harbi önlemenin bana bağlı olduğunu nasıl iddia edebilir? diye düşünüyordum. Bana askerlerimin Alman hudutlarını aşmamalarını emretmeye dâvet ediyordu. Aman yarabbi, acaba deli mi oluyordum? Saray Nazırım, emektar Frederick, altı saat evvel, Alman el-

çisinin Sazonof'a tevdi ettiği harb ilânı notasını bana getirmemiş miydi? Bu nasıl şeydi?...'

Bunun üzerine, İmparatoriçenin odasına tekrar çıktım, kendisine Almanya imparatorunun telgrafnamesini okudum. Söylediklerime inanmak için bu telgrafnameyi bizzat okumak istedi, okuduktan sonra da:

«— Tabii cevap vermiyeceksin değil mi?» diye sordu. Ben de:

«— Elbette, ne cevap verebilirim!. dedim. Bu akıl almaz, mantık kabul etmez mesaj hiç şüphesiz beni sarsmak, tereddüde sevketmek, ne bileyim herhangi bir namus ve haysiyet kırıcı teşebbüse sevketmiş olmak için kaleme alınmış olmalı idi. Halbuki tamamiyle aksi bir netice verdi ve İmparatoriçenin odasından ayrıldığım vakit, Güyomla aramda her şeyin tamamiyle bitmiş olduğunu hissettim ve derin bir uykuya daldım. Mutadım saatte uyandığım vakit kendimi hafiflemiş hissettim. Cenab-ı Kibriya ve milletim önündeki mesu'liyetim büyüktü ama, artık hiç olmazsa ne yapacağımı biliyordum.

«— Haşmetmeab, bendeniz İmparator Güyom'un bu mesajına başka bir mana veriyorum.»

«— Öyle mi? Dinleyelim bakalım sizin izah tarzınızı!»

«— Almanya İmparatoru cesur bir hükümdar değildir Haşmetmeab!»

«— Hayır değildir.»

«— Komedyacı, böbürlenmeyi seven bir tacidardır. Jestlerini sonuna kadar iletmekten acizdir. Bana daima bir dram sahnesinde canilik rolünü yapan lâkin mağduriyetini öldürmek için elin de bulunan silâhın sahiden dolu olduğunu, birdenbire anlayıveren, bir aktörü hatırlatır... Bu ana kadar, oynadığı pantomimden kaç defa ürküp korktuğuna şahit olmadık . 1905 yılında mahut Tanca tezahürlerinde bulunduğu vakit rolünün tam orta yerinde birdenbire duruverdiğini görmedik mi? Bana öyle geliyor ki Rusya'ya harb ilânını ortaya attıktan sonra birdenbire yine korkmuştur. Başvurduğu hareketin muazzam mes'uliyetini kavramış ve bütün mesuliyeti size yüklemek istemiş olacaktır. Belki de cinayetinin korkunç neticelerinden kendisini kurtaracak umul madık, beklenmedik, mucizeyi andırır bir olay yaratmak gibi tam bir fikre kendisini kaptırmıştır.»

«— Evet, bu izah şekli, Güyom'un karakterine oldukça uygun düşer...»

Bu sırada saat altıyı çaldı.

«— Oh! Vakit de ne kadar gecikmiş! Korkarım ki sizi yordum; lâkin size kalbimi açıp serbest serbest görüştüğümden dolayı mahsuzum.»

Sözleriyle beni kapıya kadar teşyi eden İmparatora Polonya muharebeleri hakkında fikrini sordum:

«— Fevkalâde şiddetli büyük bir savaştır bu!» cevabını verdi. «Almanlar hattımızı yarmak için kudurmuş gibi gayret sarfediyorlar ama, buna muvaffak olamıyacaklar, mevkilerini de uzun müddet muhafaza edemiyeceklerdir. Pek az bir müddet sonra yeniden ileri hareketimize devam edebileceğimizi ümid ediyorum.»

«— Ataşemiliterim, General Lagiş geçenlerde bana, Grandük Nikolanın tek hedefinin Berlin üzerine yürümek olduğunu yazmıştı. Evet; hangi noktadan ve nereden kendimize bir yol açabileceğimizi henüz ben de bilmiyorum. Karpat dağları ile Oder nehri arasında mı, yoksa Breslav ile Hosen arasında mı, yoksa Hose'nin kuzeyinde mi olur? Bu hali hazırda Karakoviç'de Lodz'ın etrafında cereyan eden savaşların neticesine bağlıdır. Amma Berlin bizim tek hedefimizdir. Sizin tarafta da savaşlar daha az şiddetli değildir. Şu şiddetli Yser muharebesi lehinize dönüyormuş. Bahriyelileriniz şan ve şerefle döğüşmüşler bu harbte. Bu hal Almanlar için Marne muharebesi kadar vahim bir bozgunluktur. Haydi, güle güle azizim Elçi Bey. Sizinle bu kadar açık ve serbestçe konuştuğumdan dolayı pek mahsuz kaldığımı tekrarlarım...»

Gelecek Sayıda :

★ **Bütün Rusya İstanbul'dan bahdiyor.**
★ **Sarıkamış savaşları.**
★ **Çanakkale'den gelen haberler.**
★ **Türk müdafaası karşısında ümidsizlik.**
★ **İngiltere'den sonra Fransa da İstanbul'u vaadediyor.**

Siz de yazdınız

Teşekkürlerimiz

Sizlere ayırdığımız sahifelere, lûtfediyor, tarihin huzuruna çıkarmıya değerli gördüğünüz hâtıralarınızı, duyduklarınızı, hafızanıza tevdi edilenleri gönderiyorsunuz. Birinci sayımızın 45 inci sahifesinde hülâsalamaya çalıştığımız şekil ve ölçüler içinde göndereceğiniz yazıların, sizlere ayrılmış sahifelerde geliş sırasıyla neşrine devam edeceğiz. Emek ve himmetlerinize teşekkürlerimiz.

★ — **ACI BİR HATIRA:**

Mısır'da İngilizlere esir iken vaktimiz tamam olup, bütün sivil üserayı, birden Bürüen şilebine bindirip İstanbula gönderdiler. Artık esaretten kurtulmanın sevinci içerisinde 9/9/1919 tarihinde şileb Kızkulesi açıklarında demirledi. Şilebte esir askerlerle beraber, Yemen kumandanı Ali Said, Hicaz Kumandanı Galib, Asir kumandanı Muhittin de vardı. Esirler ambarlara istif edilmişlerdi. Yalnız üç paşa yukarıda kamarada idi. Geceyi vapurda geçirdik. Kurban Bayramına tesadüf etmiştik. Ada vapurları küçük bayraklarla süslü yanımızdan geçip gidiyorlardı. Her vapur yanımızdan geçtikçe vapurda bulunan insanlarla işaretleşiyorduk. Biz sevinç işaretleri, oh kurtulduk diye işaretler verirken vapurdakiler kol göstererek, «Nah!» gibi ayıb işaretler veriyor ve: «zito, zito» sesleri ortalığı çınlatıyordu. Biz bundan bir şey anlayamadık. Ne demek istiyorlardı? Zito Venizelos, Kato Mustafa Kemal diye bağırıyorlar ve Adalara doğru geçip gidiyorlardı. Biz esirler hiç bir şeyden haberimiz yok hep bu manzarayı seyrediyorduk. Siviller askerlere soruyordu. Hiç bir müspet cevap alamıyorduk. Bu hal akşama kadar devam etti. Vapurlar, gidiş ve dönüşte yanımızdan geçtikçe aynı vaziyetler devam etti. Nihayet içimizden birisi paşalara sormak için yukarıya çıktı. Dönüşte acı hakikatı anladık. Meğerse İzmir işgal edilmiş, Yunan orduları anavatanı istilâya başlamışlar. Venizelos isminde birisi bu işe ön ayak olmuş. Zito demek yaşa demekmiş... Bir Osmanlı Paşası da bu istilâya set çekmek için karşı gelmiş. İsmi Mustafa Kemal imiş. Kato da kahrolsun demekmiş. Bize bu hakareti yapanlar, Adada oturan Rumlarmış.

İstanbul'a geldiğimiz gün vapur istihkakımızı da kesti. Artık İstanbula gelmiş bulunuyormuşuz. Aç açına akşamı ettik. Bir lokma ekmek yoktu. Vapur kaptanı ben bir şey veremem, gelsinler sizi alsınlar dedi... İkindi vakti bir küçük motor arkasında vallahi dört tane çöp mavnası çıkageldi. Akşama kadar beklememizin sebebi çöp mavnalarının çöplerini dökmek işinin bitmesini beklemek imiş. Neyse paşalar küçük motora, biz siviller de çöp mavnalarına binerek köprüye çıkardılar. Akşam ezanı vakti idi. Ne yapacak, nereye gidecektik bildiğimiz yoktu. Esaretteyken Mısır'da, hareketimizden tahminen bir ay evvel esir kamplarına bir «Hilâl-i Ahmer» heyeti gelmişti. «Kızılay» bütün esirleri isim isim çağırarak, bizlere dörder Mısır lirası verildi. İşte bu para üzerimizde idi. Esarette para masrafı yoktu. Zamanın parası ile 16 Türk lirası kadar tutuyordu. Allah bu Kızılaydan razı olsun.

Dört arkadaş Malta'da bir oda kiraladık. Ne altta ne üstte vardı. Kuru yerde yatıyorduk. Kızılay'ın verdiği para ile geçiniyorduk. Peynir, zeytin yiyorduk. O zamanlar bu para hemen hemen şimdiki para ile 160 lira tutardı. Buraya yerleştiğimizin haftasında bir gece ansızın küt diye oda kapısı kırılmasıyla, 3 - 4 İngiliz polisi ellerinde tabancalarla odaya girdiler. Bir Türk aman kardeşler sakın bir harekette bulunmayın kurşunu yersiniz, dedi. Biz de yattığımız yerde bu gelen yüksek centilmen misafirlere bakıyorduk. Derhal bizi ikişer ikişer kelepçelediler. Şimdi sorgu sual başlamıştı. Muhbir olduğunu döktüğü terlerden anladığımız bir Ermeni İngiliz uşağı bize soruyordu:

«— Hindli bilmem kim nerede?»

Eh, bir yanlışlık olduğunu anladık ve ferahladık. Biz ise tekrar esarete gideceğimizi tahmin etmiştik. Neyse bizleri kelepçeli olarak karanlık bir yerden geçirdiler. Meğer burası bizim tünel imiş. Tünel başında bir Kapiten varmış, ona götürdüler. Esaret kartlarımız yanımızda olduğu için kendisine gösterdik ve kurtulduk. Niyazi İÇMEZ - İST.

Yirminci Yüzyılın Büyük Türk-İslâm Kafası :

AFGANLI CEMALETTİN

Ve Muhteşem Dâvâsı

Bilhassa İngilizler, O'nu, adım adım takip ediyorlardı. 1870 de İstanbula ilk gelişinde, yazı, klişesini yukarıda gördüğümüz Saffet Paşanın Kanlıca'daki yalısının selâmlığında geçirmişti. Bu resim, Near est and İndia'da çıkmıştı ve Cemalettin'in İstanbul'daki fikir çalışması, Avrupanın gözünde, Osmanlı Tan zimatından daha mühimdi.
(Çünkü O'nlar biliyorlardı ki, bu müstesna kafa'nın muhteşem mefkûresi gerçekleşebildiği zaman Doğu, maddede ve mânada kurtulacaktır. Dâvâsı olduğu yerde duruyor...)

★ — RUHLARI BÜYÜLEYEN KUVVETİN SAHİBİ:

Sultan Hamid'e yedi defa Sadrıazamlık yapabilen Sait Paşa hatıralarını üç büyük cilde sığabilecek kadar geniş hazırlamamış olsaydı, istibdadın otuz üç yılını başka vesika ve kaynaklardan bu kadar mukayeseli bulabilmek elbet imkânsız olacaktı. Buna rağmen kendisi de görüp işittiklerinin bile bu üç cilde sığamadığını samimiyetle itiraf eder ve der ki:

«— Meselâ, bir Cemalettin Afgani vardır ki, tek başına bu devrin bütün dikkat ve intibahı kadar âlâkaya lâyıktır.»

Sait Paşa bu kanaatında tek başına değildi: 1860 dan 1897 ye kadar kırk seneye yakın, Doğu ve Batı; politikada, fikirde, maneviyatta bu zattan bahsetti: Adının arkasındaki AFGANLI'lık açıklamasına rağmen, soy olarak, öz bir Türk'tü. Bunu kendisi şöyle anlatır:

«— Babam Seyit Ulakbaşı idi. Kâbil'in çevresindeki dağlarda Türk Türkmenler yaşar. Babam Es-Âbâd bölgesinin başbuğu idi. Afgan Şahı Dost Muhammed Han kendisini gözönünde tutmak istemiş. Ben yedi yaşındayken Afganistanın merkezi Kâbil'de ailemize yer vererek oraya yerleştirmiş. Anam evimizde Türkçe konuşurdu. Aradan zamanlar geçti. İsmim ve emeğim, beni bir yere bağlı göstermiye hak kazandırınca, İranlı'lar, kendi ülkelerindeki Es-Âbad şehrinin ad benzerliğini ileri sürerek beni Acem yapmak istediler. Hayır... Ben, Afgan sınırları içinde doğmuş bir Türk'üm.»

Sait Paşa, Sultan Hamid'in Afganlı Cemalettin için şunları söylediğini anlatır:

«— Paşa... Hâs misafirim olarak davet ettiğimiz bu zat, âlem-i İslâmın en şayan-ı dikkat şahsiyetlerinden birisidir. Kendisi evvelce de İstanbul'a gelmiştir. Neden ayrılmış olduğunu tetkik ederseniz şahsiyeti hakkında daha vazıh fikir sahibi olursunuz.»

Şimdi Sait Paşayı dinliyelim:

«— Cemalettin Afganî, ilk defa memleketimize Sultan Aziz'in saltanatının ilk senesinde ve Âli Paşanın sadrıazamlığında gelmişti. O zaman ancak otuz beş yaşlarında imiş. Buna rağmen şöhreti bütün İslâm âleminde kendisine makam ve hürmet temin edecek kadar itibarı temsil ediyordu. O yaşda Afganistanda mühim vazifelerde bulunmuş, fakat dahilî harbler dolayısiyle ayrılmış, Mısır ve Hindistana gitmiş, buradan Fransa ve İngiltereye uzanmış, nihayet Paris'te «İslâm dünyasına açık mektub»unu neşrederek şahsının kıymeti üzerinde dikkati bir ânda çekmiştir: Bu uzun mektupda İslâmiyetin çok esaslı ve selâhiyetli tahlili ile beraber, bütün dünya Müslümanlarının manevî ve maddî birliğine ait fevkalâde pratik tavsiyelerde bulunmuştur. O zaman Hariciye Nâzırı olan Keçeci Zade Fuad Paşa, Sadrıazam Âli Paşayı ikaz etmiş ve Cemâlettin İstanbul'a davet edilmiştir. Taassubdan uzak, İslâmiyette aslî kıymetlere dönüşü ve her türlü irticaî fikirlerden sıyrılarak Avrupa Medeniyetinin bütün icablarının İslâmiyetin bizatihî bünyesinde olduğunu delilleriyle isbat eden ve dünya Müslümanlığını kendi ülkelerinde evvelâ mahallî istiklâle, sonra konfederatif bir idareye bağlanmaya teşvik eden fikirleri büyük alâka görmüş, fakat, açık ve cesaretli tavsiyeleri Medrese ve muhafazakâr muhitlerde aksül'ameller yaratmıştır. Zamanın Şeyhülislâmı Hasan Fehmi Efendi başta olarak ülemay-ı rüsûm kendisini çekememiş, hatta fikirlerindeki ilerilik dolayısiyle kendisini tekfire kadar varmışlardır. Bunun üzerine Âli Paşa, Cemalettin'e bir müddet Osmanlı ülkesini terketmesini tavsiye etmiş, o da, evvelâ Paris'e, sonra Berlin'e, daha sonra Londraya giderek dâvâsını buralarda izaha ve neşriyata girişmiş, o tarihte İran tahtında olan Nasıruddin Şâh'ın dâveti üzerine Tahran'a giderek, bütün ömrünü vakfettiği inkılâbın tahakkukuna İran Şâhını teşvik etmiştir. Fakat Cemalettin'in İrandaki kaderi Osmanlı ülkesinden farklı olmamış, oradaki Ahundlar ve Mollalar, bütün mezheb kavgalarını bir tarafa bırakıp, İslâmiyetin ana prensibleri üzerinde birleşme, her türlü fikir ayrılıklarını bir tarafa bırakarak tam bir vicdan hürriyeti içinde devrin müsbet ilim ve kültür

Otuz İki Yaşında

Cemalettin Afganî'nin Osmanlı ülkelerine ilk gelişi, 1870 dedir. O tarihte 32 yaşında idi ve Mısır, Hindistan, Uzak-Doğu, Avrupayı görmüştü. Seyahat, O'nun başlıca zevklerindendi.

Âli Paşa Sadrıazam idi. Şöhreti İstanbul'a erişmiş olan genç bilgini, Tanzimat'ın Akademisi olan Encümen-i Dâniş'e âza yaptı

Dârülfünûn (Üniversite) de, konferans şeklinde derse başlıyan Cemalettin, bir taraftan aydın dincilik yaparken, öte taraftan da Türk Milliyetçiliği telkinlerine başladı: Birinci tarafı softalığı, ikinci tarafı ümmetçi kavmiyetçiliği ayaklandırdı.

İsmi ve himmeti maalesef unutulan o meşhur Hoca Tahsin Efendi ile elele verip, serbest bir Akademi denilecek hava içinde verdiği dersler, Tanzimat'ın getirdiği ümit havası içinde vatanın her tarafından sayısız talebe topladı. Kısa zamanda şöhreti, İstanbul'un üleymay-ı rüsûm'unu gölgeledi. Başta Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi olarak malûm kadro, baş kaldırdı, ilim ve mantıkla başa çıkamıyacakları genç değeri, nihayet, o korkunç ittihamla yere vurmak istediler: «Kâfirdir..» dediler.

Âli Paşa ne yapabilirdi? Padişah başlarını bile istediği zaman kurbanlık koyunlar gibi uçuran taassub ayaklanmıştı. Mütevazı eşyasını topladı ve Mısırın yolunu tuttu. Orada da karşısına İngiliz Emperyalizm'i çıktı. Nihayet dâvâyı asıl yerinde halletmek için Londra'ya gitti, (Kopamaz rabıta) anlamına gelen El-Rabıta-ül Vutka siyasî mecmuasını çıkardı, fikirde ve ruhda kurtuluşun yollarını gösterdi.

Hayd Park'da kendi krallarına hücum eden İngilize söz hakkı tanımakla övünen İngilizlerin bir soğuk kış gecesinde kendisini Manş'ı aştırıp Fransız kıyısına tek başına bir balıkçı gemisinden tutup fırlatıncıya kadar!...

hayatına topyekûn girebilme hareketini şiddetle reddetmişlerdir. O tarihlerde Nasırüddin Şaha karşı başta Bâbilik olarak muhtelif karşı cereyanlar olduğundan Şah kendisini memleketinden uzaklaştırmıştır. Cemalettin daha sonra ikinci defa İran'a davet edilmiş, fakat Nasırüddin Şah, bu sefer çok haksız ve adî bir muamele ile, bu muhterem şahsiyeti hududdan çevirmiş, hakaret ve tazyiklerle kovmuştur. Bu beklemediği muamele Cemalettin'in üzerinde derin bir tesir yapmış, ikinci defa İstanbul'a gelmiştir. İşte bana, şahsiyeti ile alâkadar olmam Sultan Hamid tarafından ferman edilen gelişi 1892 de bu gelişi idi. İran Şahı Nasırüddin de, kısa bir zaman sonra, Cemalettin'in fikir ve şahsiyetine bağlı Mirza Rıza isimli bir fedaî tarafından öldürülmüş ve fedaî, Şah'ın üzerine tabancasını boşaltırken: «— Cemalettin aşkına...» diye haykırmıştır.

İran Şahının bu şekilde öldürülüşü, Sultan Hamid'in vehmini öylesine ayaklandırmıştı ki, Cemalettin'in oturmasına tahsis edilen Beşiktaş Nüzhetiye caddesi üzerinde ve Maçkaya çıkan kavşaktaki konak, devamlı olarak göz hapsine alınmış ve hergün sabah, öğle, akşam olarak üç defa verilen jurnalleri bizzat Sultan Hamid takib etmiştir. Kendisini her görenin üzerinde hayat boyu unutulmıyacak kadar derin tesirler bırakan bu mühim şahsiyet, 1897 de işte bu konak da ölmüştür. Konulan teşhis çene kanseri idi. Fakat o sırada ve daha sonra, bu ölüm üzerinde bilhassa Avrupa, hattâ Amerikan matbuatında muhtelif iddialar ileri sürüldüğünü duydum.. Turhan Paşa Petersburg sefiri iken Rus payitahtında kendisine meşhur bir müsteşrikin Sultan Hamid'in en büyük günâhının Cmalettin Afganiyi zehirliyerek öldürtmek olduğunu iddia ettiğini bana anlatmıştı.»

★ — İNGİLİZ İNTELLİCENS SERVİSİNDEKİ DOSYALAR:

Sait Paşanın sahifelere güç sığdırdığı ağır Osmanlı üslûbundan bugünkü dilimize kısaca aktarılan anlattıkları, Cemalettin'in Batı Dünyasında uyandırdığı büyük alâka ve İslâm muhitlerinde yarattığı, hattâ hâlâ devam eden kurtuluş ve kendisine geliş hareketinin tesiri olarak pek mütevazı kalır.

Meşhur Ubeydullah Efendi İkdam gazetesinin 21 teşrinievvel 1331 (1915) tarihli sayısında çıkan yazısında şöyle diyor:

«— Londra'da idim. Büyük şairimiz Abdülhak Hâmid sefaret müsteşarı idi. Bana dedi ki:

«— Beni Cemalettin Afganî için tertib edilen bir içtimada konuşmaya dâvet ettiler. Bir mazeret bulup reddedemedim. Fakat hayatı ve şahsiyetine dair bizde neşredilmiş ihticaca sâlih eserler yok. Farsça bir kaç tane buldum. Fakat onlar da aleyhinde ve iftira dolu. Kendisini bir defa görebilmiştim. Üzerimde öyle tesir yapmıştı ki, hâlâ unutamam. İki saat kadar süren bu görüşmemiz esnasında bana yaptığı telkin seneler süren tedrisin fevkindedir. Bundan bahsedeceğim. Sen bu mevzuda bana yardım edebilir misin?»

Dostum ve üstadım Mısırlı âlim Mu-

Bir Amerikalı

Afganlı adı ile tanınan bu Azeri Türk bilgini, 9 Mart 1897 Cuma günü, Sultan Hamid'in kendisine serbest menfa hayatı sürdürdüğü Maçka'daki konağında ve çenesinde yapılan ikinci bir ameliyattan sonra öldü.

TÜRK TOPRAKLARIna verilmeyi vasiyet etmişti: Maçka yakınında ve adı ŞEYHLER MEZARLIĞI olan makbereye gömüldü: Sultan Hamid'in vehminden ürkenler, vasiyetini de düşünerek sessiz sedasız bir törenle toprağa verdiler.

Mezarının taşını düşünecek kimse belki çoktu: Fakat hiç kimse ortaya çıkıp, Yıldız Sarayının hışmına uğramamak korkusu ile başları önde iken, bir Amerikalı çıktı, geldi: Mister Çarls Kreyn!... Siyasî nüfuz ve servet sahibi olan bu senatör, Sultan Hamid'den hususî izin alarak makberesini yaptırdı: Hem de duygulu, bilgili, titiz bir emekle...

Kimdi bu Mister Çarls Kreyn? O'nu, Cemalettin'e böylecesine bağlıyan ruh yapısı neydi?

Hâlâ meçhul!...

hammed Abdûh'un Cemalettin'e ait bir eseri ile, Şevket Mehmet Ali'nin yine üstada ait eserlerini söyledim. Beraber ce tetkik ettik. Bazı notlar aldık. Fakat Abdülhak Hâmid'i bunlardan hiç birisi tatmin etmiyordu. O, iki saatlik şahsî mülâkatında dinlediklerinin özünü tercih ediyordu. Konferansda altı kişi konuştu. Bunlardan sadece Hâmid ve bir de Cavalı yaşlı bir âlim Müslümandı. Diğerleri ecnebî idiler. Tahmin ettiğimizden çok daha uzun süren konferansdan çıktığımız zaman Hâmid bana dedi ki:

«— Görüyor musun? Adamlar şahsı ve fikirleriyle bizim olması icab edenleri bile bizden nasıl fersah fersah ileri de biliyorlar.»

O günlerde vaktim müsait idi. Cemalettin hakkında dinlediklerim, cidden müstesnâ bir varlık olan bu zata karşı tecessüsümü alâkabahş bulduğum diğer mevzuların fevkine çıkarmıştı. Hind Hilâfet Komitesi âzasından dostum olan ve hürmetkârı bulunduğum âlim ve fazıl üstad Mevlâna Mehmet Ali, Oksford Üniversitesinin şeref misafiri olarak İngilterede idi. Kendisine Cemalettin'den bahsettim. Büyük bir heyecanla dedi ki:

«— Eğer Müslümanlık birgün kurtulacaksa ve beş yüz milyon İslâm, dünyanın en sağlam ahlâk ve maneviyat kitlesini teşkil edecek, medeniyetin zirvesine erişerek bir cihan nizamının âlemdarı olabilecekse, bu Cemalettin'in gösterdiği şeref ve akıl yolu üzerinde mümkün olabilecektir. Onun kıymetini takdir edemiyen de bizleriz. Bugün, İngiliz İntellicens Servisi teşkilâtında Cemalettin'e ait dosyalar diğer hiç bir şahıs için tertib ve cem'edilmemiştir. İdareleri altında Müslüman dünyasını tutan bütün müstemlekeci hükümranlıklar O'ndan ürktü ve korktu. Çünkü Cemalettin'in ruhlarda yapmak istediği inkılâb gayesine vasıl olduğu gün Şark Âlemi, mazideki haşmet ve medeniyetiyle cihan içindeki mevkiini alacaktı. Cemalettin hiç bir yerde rahatlık ve huzur içinde hayatının devresini idrâk edememiştir. Sizin memleketiniz olan Osmanlı topraklarında bile ulvî fikirlerinin neşrine imkân bulamadı. Onu İstanbul'da Sultan Hamid'in hafiyeleri kadar, İngiliz ajanları da takib ediyorlardı. İsviçre bile kendisine dar geldi. Çünkü Cemalettin'in gayesinde, bugün

Cemalettin Afganî'den Fikirler...

★ Allah, benim ipime sarılınız, düşmezsiniz diyor. Doğrudur: Fakat ipin ucu, dini ve ilmi ne olursa olsun bir sömürücünün elinde olmasa...

★ Rahat nefes almak, ciğerlerin değil, vicdanların nasibidir.

★ Üzerinde yaşadığımız dünyanın böylece cahili iken, hayalimizdeki âlemlerin cennet ve cehennemlerini ne rahat taksim ediyoruz.

★ Yalnız namuslu olmak, afif olmak, vatanperver olmak kâfi değildir. Bütün bu meziyetler tehlikede ise, sizinkilerin sizde kalabilmesi, mutasalıtın gözünden kaçtığı içindir.

★★★★★★★★★★★★

Garb'in istismar ettiği maddi manevî faaliyetlerin bütün dünyaya, din, ırk, milliyet farkı olmaksızın bütün dünyaya, beşerin müşterek nimeti olarak bezletmek hakkaniyeti vardı. Kendi dindaşları onu anlıyamadılar, Hristiyan ve Musevî âlemi de onun gayesini kavradıkları için fikirlerinin onunla beraber mezara girmesi için ellerinden geleni yaptılar. Bugünkü perişan hâlimiz de, düşmanlarımızın hedeflerine vasıl olduklarının inandırıcı misali değil midir?»

★ — İSTANBUL'DAKİ SON YILLARI:

Sultan Hamid, Akabe meselesi dolayısiyle İngilizlere karşı Hilâfet Politikasını takibe karar verdiği zaman, Pariste olan Cemalettin'i İstanbul'a davet etti. Kendisine Maçka'daki konak tahsis edildi, ayda yetmiş beş altın tahsisat verildi, aynı zamanda maiyetine dört genç memur edildi. Bunlar, Mabeyn-i Hümâyun mensubları idiler ve şeklen, üstad'ın ilim ve fazlından istifade edeceklerdi. Hakikatte ise, olup bitenleri muntazaman Yıldız Sarayına ileteceklerdi.

Cemalettin'in İstanbul'a Padişahın şahsî daveti üzerine gelmesi, Rusya ve İngilterede alâka ve tecessüsle karşı-

lanmıştı. Hatta İngiliz Büyük Elçisi, Hariciye Nazırı Halil Rıfat Paşadan bu hususta izahat istemişti. Cemalettin, İstanbul'da aradıklarını asla bulamadı. Ömrünün son yılları manevî ezgi içinde geçti. Çenesinde çıkan kanser, iki defa ameliyat edildi. Bunun kanser değil, zehirlenmeden ileri gelen bir çıban olduğu da söylenildi. Birinci defa ameliyatını yapan Cemil Paşa (**rahmetli şehremini Cemil Topuzlu**) Cemalettin'in şahsiyeti için şöyle demektedir: «— **İnsanı bu kadar tesiri altına alan bir başka şahsiyet tanımadım ve olamaz zannediyorum. Her mevzu üzerindeki malûmatına hayran olmamak kabil değildi. Kitleleri arkasından istediği yolda sürüklemenin bütün hususiyetlerine tam olarak sahibti. Muazzam bir iradesi vardı. Kendisine istirab veren ameliyatı yaparken, mevzii anestezi ile iktifa etti. Cerrahi müdahalemiz sırasında sohbetlerine devam ediyordu.**»

Bazı hâdiselere karşı alâkasızlığı adetâ prensib haline gelmişti: Fotoğraftan çok hoşlanmazdı: «— **Adese ve kimyalı kâğıt, insan çehresinin o ânını tesbit eder. Halbuki insan bütün hayatıyla bütündür. Bu bütüne dair kendisinden sonrakilere, hatırlanılmıya değer bir şeyler bırakamıyanların çehrelerini görmek, bir eşyayı müşahededen farksızdır. Halbuki insan eşya değildir.**» derdi. Çok az uyurdu. İbadeti daha fazla ruhî ve derunî idi. Hayatının çok sade olduğunu, süt ve yoğurt, meyve yediğini, hiç bir mükeyyafatla alâkası olmadığını, mabeyn-i hümâyuna mensub **dört genç**' den birisi olarak yanında bulunmuş olan rahmetli Semih Mümtaz Beyefendi anlatırdı: «— **Lâtince ve Fransızcası o kadar kuvvetli idi ki beraberinde Maarif Nazırı Münif Paşa kendisini ziyaret eden Fransız Cizvit Mektepleri müfettişi meşhur âlim papaz Mönsenyör Benezzi, hayranlığını saklıyamamıştı.**»

Cemalettin Afganî çok eser bırakmadı: Devamlı hareket halinde geçen hayatı, huzur ve sükûn istiyen fikrî emeklerine mâni olmuştu. Fakat O'nun en zengin mirâsı, fikirleri idi. Bu fikirlerin bâkir vasıfları ve kudreti, İslâm Dünyası'nın gerçek kurtuluş yolları aradığı zamanımızda, istikbal için de, üzerinde övünülür inşaların yükselebileceği en sağlam temellerdir.

Kapağımızdaki Klişe

Afganlı Cemalettin

Kapağımızdaki klişenin sahibi Cemalettin Afganî, Afgan Türkmenlerinden bir uruk'un başbuğu olan Seyit Safder'in oğludur. 1638 de Kâbil yakınında Es-Âbât'ta doğdu, 1897 de İstanbul'da öldü.

Sekiz yaşında Türkçeyi mükemmel bildiğini kendi hayatında yazar ve **ana dilim** der. Müstesnâ bir zekâsı, kabiliyeti, hafızası, çalışkanlığı vardı. Bütün Şark dillerinden başka Lâtince, eski Yunanca, Fransızca, İngilizceyi mükemmel biliyordu. Kendisini İslâm Dininin batıl inançlarından kurtarmıya ve aslındaki sâfiyet ve sadeliğe döndürmiye, tarikat ve mezheb kavgalarından sıyırmıya vakfetmişti... Müslüman ülkelerinde ruhları uyardı. İslâm âlemini sömürgecilik nizamlarının temel istismar kaynağı sayan bütün emperyalist ülkelerin müşterek düşmanı sayıldı. Rus lar, kendisine iki defa suikasd yaptılar. İngiliz Entellicens servisi'nin Nâsırüddin Şâh'ın öldürülmesinden sonra Cemalettin'i öldürmek için Tahrandan İstanbul'a gönderdiği kiralık kaatil, O'nun câzibesine kapılarak iltica etmiş ve her şeyi itiraf etmişti.

İsviçre, İngiltere, Fransa, Almanya gibi, fikre ve vicdana özgürlük tanıdığı sanılan ülkelerde bile, O'nun çağdaş müslümanlığın yolunu gösteren mücadelesine tahammül edemediler. Son senelerini İstanbul'da göz hapsi altında geçirdi ve asıl sebebi hâlâ meçhûl bir hastalıktan 59 yaşında iken 9 Mart 1897 de öldü.

Bu Kimdir ?

HAFIZANIZI VE GÖZLERİNİZİ HAKEM YAPARAK CEVAP VERİNİZ:

Bu Kimdir ?

Yanda klişesini gördüğümüz zat, şöhretini ikinci meşrutiyetin içinde yapan ve asıl mesleği olan hekimliğin içinde siyasete çok erken çağda girip, Trakyadaki ilk Türk Cumhuriyetinde elli üç gün «Hariciye Nazırlığı» yapmış, Birinci Millet Meclisinde Hariciye Encümeninde vazife görmüş, Lozan'ı Hariciye Encümeni raportörü olarak Mecliste savunmuş, daha sonra da Atatürk devri dış siyasetinin tek sözcüsü olarak adını vermeyi başarabilmiş bir zattır. Bugün hayattadır ve ömrünün son devresini bu hizmetlerinin huzuru içinde geçirmektedir. Anlatacağı sayısız gerçekler olmasına rağmen ne yazık ki susmaktadır.

Lütfen hafızanızı hakem yaparak cevab veriniz:

Bu Kimdir ?

N O T :

Sekizinci sayımızın «BU KİMDİR?» sahifesindeki boksör kıyafetindeki zat, Osmanlı İmparatorluğumuzun Teşkilât-ı Mahsusasını kuran ve Hayberdeki esaretine kadar reisliğini yapan merhum Eşref Sencer Kuşçubaşı'dır.

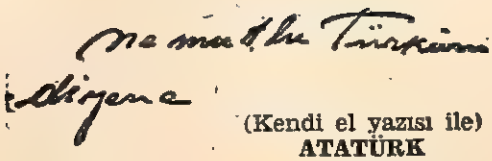

(Kendi el yazısı ile)
ATATÜRK

TÜRK ŞECERESİ

(Şecere-i Türk)

Yâdigâr Han Oğlu
Ebûl' Gazi Bahadır
Hanın ölümsüz eseri

— 9 —

★ — HORASAN'IN ZAPTI VE HARZEMŞAHLARIN SONU:

Semerkand'ı alan Cengiz Han, bütün kuvvetleriyle Harzem kıt'asının fethine yürüdü. Türkân Hatun'un kardeşi Humar Tekin, Feridun Gûrî isimli İran Beyi ile beraber Urgenç'de idiler.

Urgenç'de yine büyük bir cenk oldu. Moğol ordusu, şehri dövecek taş bulamayınca, Urgenç'in ünü acunu tutan dud ormanlarını kesip atarlardı. Cengiz kuşatmanın aylarca sürmesinden dertlendi, olmıyacak şeyi yaptı, şehrin çevresinden geçen Ceyhun nehrini yüz elli bin esire doldurttu, şehrin suyunu kestiler. Urgenç bütün bunlara karşı yine dayanıyordu. Bu hâl, Cengiz'in oğulları arasında ikilik yarattı. Okeday Kaan ile Cuci Han ve Çağatay Han biribirlerine düştüler. Bunun üzerine artık kocayan yüce Başbuğ Cengiz, ordunun komutasını eline aldı. Adı yürekleri titretirdi. Urgenç savunucuları onun başa geçtiğini öğrenince, kadınlar ve çocukları ard kapılardan dışarı çıkardılar. Askerler son nefeslerine kadar döğüştüler. Cengiz, o çağın en bayındır ve büyük kentlerinden olan Urgenç'in ancak yıkıntısını ele geçirebildi. Urgenç'in düşüşü ile beraber, dünya güzelliğinin öz kaynağı olan (Maveraün-nehir = İki suyun arası) beldesi Moğulların eline geçmiş oluyordu. Böylece Cengiz'in acun egemenliği düşü (rüyası) gerçeğe doğru büyük bir adım daha atıyordu.

Gök Moğul - Türk dünya hakanlığının kurucusu Timuçin Cengiz Han
(1162 — 1227)
(Onun kurduğu büyük devletin sınırları kadar geniş hiç bir başka devlet dünya yüzünde gözükmedi. Bu sebeple tarihçiler, on bir, on iki, on üçüncü yüz yıllara **TÜRK ASIRLARI** dediler. Bugün bizlere düşen gerçek ödev, parlayışın sebeplerini olduğu kadar, düşüşün gerçek içyüzünü de bilebilmek!... Yükselişle övünüyor, fakat sönüşün yapısını incelemeye katlanamıyoruz.)

★ — BELH ÜZERİNDEN HORASAN'a:

Maveran-ün-nehr'i ele geçiren Cen-

giz'in orduları kışlak olarak Semarkand de kaldı. Bu ünlü bilim ve sanat beldesinin acun başbuğunun gönlü üzerinde derin etkiler yaptığını söyliyelim. Bir gün Tuli Han'a şöyle demişti: **«— Acun üzerinde bir Başbuğ olduğunu anlatmak için öyle cana kıydık, öyle kan döktük, öyle bayındırlıkları baykuş yuvası kıldık ki, bizim başbuğluğumuza yürekden sevinecek kimse kalmadı.»**

Baharla beraber Cengiz ordularının başında Nahşeb'e, oradan Ceyhun'un sağ kıyısında ulu bir şehir olan Termed'e geldi. Buranın halkı amân demediler, vuruştular. Yine çok kan döküldü. Moğullardan da çok kırılan oldu. Bir kadın, kendisini öldürmek isleyen askere: **«— Canımı bağışla sana bir hazine vereyim»** dedi ve karnında inciler olduğunu korkudan yuttuğu için bu incileri çıkaracağını söyleyince asker onun karnını yardı. Bu haber yayılınca görülmemiş bir acılık oldu: Ölülerin karnı deşildi. Böylece gözlerini kan bürüyen ordu Belh önlerine geldi. Çağın bu namlı beldesinde 1200 cami ve medrese, hamam, mermer çarşılar, ipekli dokuma yerleri, yüze yakın kervansaray vardı. Halkı yüzbinden on defa çokluktu. Şehrin mollaları Cengize geldiler. Amân dilediler. Han kendilerinden şöyle bir söz istedi: **«— Celâlettin sağdır. Bir gün buralara gelir ve başınıza geçer... Ben, sizlerden nasıl emin olayım?»** Belh'in büyükleri şu cevabı verdiler: **«— Sen utkularla gözünü döndürmüşsün. Tanrının sana gösterdiği zafer yoluna lâyık değilsin. Celâlettin bizim öz hanımızdır, geçmişimizin hakanı idi. Bir gün bizden yardım istese de bu yüz binden on misli artık halkdan hepsi başlarını önüne eğip ona gönül kapasalar bu zaten dünyanın sonu olur. Biz Türk'üz. Türklerin başları eğik olacaksa o baş gövdede durmasın, daha yeğdir. İşte kılıç, işte ölüm, işte yürek rahatı. Sen seç...»**

Belh'liler öyle yaman cenk ettiler ki, Moğullar iki defa bozuldular. Nihayet Han, son kalkışın başında oldu ve kaleye girildi. Hiç sağ can kalmadı. Kale de yerle bir oldu.

Han, Tuli Han'ı en seçkin Noyanlarıyla Horasan'ın elde edilmesine gön

****

Harzemşâh Sultanı Mehmet Töküş, Cengiz ordularının önünden kaçarken, Hazar sularının ardına geçme zorunda kaldı, ailesini aşılmaz ve alınmaz sayılan İlâl kalesinde bıraktı.

Burasının sarnıçları yedi ay bir damla yağmur yağmasa bile yetecek kadar bol ve derindi. Zaten İlâl'a üç ayda bir mevsim yağmurları yağardı ve burası kurulduğundanberi susuz kalmamıştı. Yüz yıllar devam eden bu alışılmış durum, Moğullar kaleyi kuşattıkları zaman değişti, sekiz ay bir damla rahmet yağmadı. Bunu gören kale halkı Sultan Mehmedin başbuğuna çıktılar:

«— İşte atalar, işte dedeler... Bu belde kurulalıberi böylesine kuraklık görmedi. Bu, Tanrı'nın bizi korumadığının, bizim Sultanımızın yıldızının sönüp Cengiz Hanın bahtının parladığının isbatı. Biz bu baht değişmesine karşı mı geleceğiz? İzin ver de kalenin kapılarını açalım, boş yere kırılmıyalım.»

Buyruklar ve Masallar

dediler. Başbuğ bu sözler üzerine çevresindekilere danıştı. Sonra şehrin kadısını ve mollalarını Moğul Başbuğu Sabutay Bahadır'a gönderdi, amân dileldi, halkın bu dediklerini de olduğu gibi anlattı, Moğul Başbuğu istenen amânı verdi, kaleye girdi, Sultan Mehmet Töküş'ün ailesini esir etti, Karakurum da olan Cengiz Han'a gönderdi.

⁂

Cengiz Han bu olup bitenleri dinledi. Sonra dedi ki:

«— İşte halk böyledir: Nerede üstünlük ve kuvvet görürse, kafasını işletir, güç ve kudret sahibi adına bir masal düzer. Okumuş kişi bu masalı ulu yollara bağlar, halk da günlük yaşayışı içinde isbat bulur. Amma ikisi de aynı kapıya çıkar. Asıl olan güç sahibi olabilmektir. Masallar ve inançlar bile karşısındakine boyun eğdiren güçlerin ardından gelir.»

⁂

Cengiz'in bu sözlerini o günü idare eden insanlar derinliğine kavradılar mı, bilinmez... Fakat şu yirminci yüz yılın tarihine kadar insanlığın bilinen geçmişini gözden geçiriniz: Moğul Hakanı zaferleri kadar büyük bir hak kazanır: Efsaneler, masallar, mucizeler bile kudret ve kuvvet sahibi adına düzenlenmiştir...

Dünyaya verdiği düzenin üzerinden yüzyıllar geçmiş olmasına rağmen BATI, kalemi, fırçası, müziği, heykeli, tablosu ile, ASYADAN KOPUP GELEN akınları, korkunun verdiği gerçekcilikle hep aynı kaynağa bağladı: T Ü R K...

Daha sonra kasıdlı ayrılışların böldüğü bu bütün, Avrupanın ortasında devletler ve medeniyetler kurmuş aslı Türk urukların da inkârına uğrayınca, Selçuklular'dan iktidarı devir alan Osmanlı Türkleri son büyük Türk İmparatorluğunun vârisi oldu, fakat aslını unutmuş olmanın sayısız sebepleri içinde ne kültürümüzün, ne medeniyetimizin temellerini bulabildik, sadece ortada zaferlerin şarkıları kaldı...

(Yukarıdaki klişede, değişmez bir teşhisin usta bir fırçasından çıkmış örneğini görüyoruz: Türk atları önünde çâresiz müdafaayı gösteren H.M. Burton'un ünlü tablosu.)

derdi. Horasan'ın ortasındaki Talkan kalesi de pek sağlamdı ve burada çok seçkin savaşçılar yerleşmişti. Tuli Han burada dört ay eli böğründe kaldı. Bütün kalkışları kale içindekiler geri atıyorlardı. Sonunda Cengiz kendisi geldi. Kale Başbuğu Celâlettin'in yakınlarından Melik Bahadır Süleyman'dı. Cengize haber iletti:

«— Bunca masumun ölümü neden? Kendi oğlu kime güvenirse işte teker teker çıkalım, vuruşalım. Sayının sayıya üstünlüğü ile övünmek er kişinin harcı değil...»

Cengiz cevabladı: **«— Bu dediği doğru amma ben onu dinleyecek bahadırı on yedi yıldır bulamadım. Şimdi artık acunun gidişi değişti. Bugün tek yiğit değil çokluk yiğidi olan ülkenin üstünlüğü çağı geldi, çattı.»**

Dünya yüzünde çok kanlı savaşlar oldu amma, Talkan'daki kadar kıyasıya vuruş pek görülememiştir. Talkanlılar memedeki çocuklarını Moğulların eline geçmemesi için kaleden aşağı attılar. Eli silâh tutan kadın erkek, ihtiyar dışa ılgar ettiler. Çok Moğul kırıldı. Öylesine ki bir defasında Bahadır Han, tüm karakol noyanları aşıp Hanın otağına yaklaştı. Yedi gün, ay ışığında yedi gece savaş sürdü. İnsan sesi kesilince çevrede canlı yaratık kalmadı. Edirab ve Bamyanda da çetin cenkler oldu. Bamyan'da Çağatay Hanın büyük oğlu Motagan öldü. Cengiz bu çocuğu çok severdi. Onun ölümü yüreğine işledi. Yanındaki Molla Yusuf dayanamadı, dedi ki: **«— Senin de yü-**

reğin var. Amma neylersin ki bütün dünyayı oğullarından ve kızlarından yoksun bıraktığın babaların yürekleri yok sanırsın. Neden bu işler böylece kanlı olur? Allah dünyaya baysallık ve barış diledi. Sen Ben Tanrının belâsıyım diye diye belâ kesilirsin.» Cengiz bu sözleri dikkatle dinledi, dedi ki: **«— Ben dilerim ki bütün acunda bir tek töre, bir tek yasa sözünü yürütsün. İşte o zaman dirlik olur. Baysallık o zaman tümden gelir, hiç tükenmeden kuşaklar boyu sürer. Amma acun yüzünde çeşitli töreler olursa baysallık nice olur? Sen bil ki döğüşenler insanlar değil, törelerdir.»**

Sonra Noyanlarına Bamyan'a toptan saldırmalarını söyledi. Moğullar kaleyi yerle bir ettiler. Cengiz, Çağatay Hanın oğlunun acısı yüreğinde olduğu için buraya **Mav Balığ = Kötü Şehir** adını verdi: **«— Burada,** dedi, **bundan sonra hiç bir kent yapılmasın. Burada kuşlar ötmesin, otlar bitmesin...»**

★ — CELÂLETTİN'le SAVAŞLAR:

Cengiz Han, Harzemşah Mehmet Töküş'ün ardından Cebe Noyan, Sabutay Bahadır, Kongrat Dugaçar'ı gönderdi. Bunlar, öylesine çetin cenkler görmüş yiğitlerdi ki adlarını duyanların yüreklerinin titrememesi imkânsızdı.

Moğul ordusu Horasan içinde ilerliyordu. Nişapur kal'esi kuşatılmıştı. Buranın biraz ötesinde, meşhur, Batınî tarikatının kurucusu Hasan Sabbah'ın Elamût kalesi vardı. Kuş uçmaz, kervan geçmez kale... Nice yiğitlerin önüne kadar varıp da buraya insan gücü yetmez, buraya şeytan ayağıyla çıkılır diye geri döndüğü kale...

Moğullar ikiye ayrılmışlardı. Cebe Noyan Elamût kalesini kuşattı. Bu kayalıklar ülkesini ancak o dize getirebilirdi. Dugaçar Bahadır da Nişapur kalesini kuşattı. Buranın kumandanı olan Melik Han kahramanca bir müdafaaya girişti. Dünyanın dört çevresinde kimi isterlerse ona amân vermeden öldüren fedaîler, serdengeçtiler, kan adıyanların çatısı olan Batınî'ler, Cengizi, Cebeyi ve Moğul ileri gelenlerini öldürmek istediler. Amma başaramadılar. Buna karşılık Cebe, Elamût'u çetin bir savaştan sonra ele geçirdi, içinde canlı bırakmadı.

Dugaçar Bahadır'ın ölümü ile Melik Han kendilerini bekliyen sonu görür gibi olmuştu. Askerini topladı, dedi ki: **«— Moğullar artık bize amân vermez. Hiç olmazsa yiğitlikle ölelim. Ardımımızdan iyi sözler söylensin, ağıtlar yakılsın. Söz verin. Bu ahdı yapmıyan işte kale anahtarı, başına çuval örtsün, çıksın, gitsin. Kimliği de anlaşılmaz. Bu gece kale kapısı açık olacak... Moğullar erişmeden istiyen çeksin, gitsin.»**

Sabah olunca kaleden hiç kimsenin çıkmadığı görüldü. Bu günlerde pek bek lenilmiyen bir olay oluverdi: Melik Han Celâlettin Hârzemşâhın Gazne üzerinden yardımına koştuğunu öğrenmişti. Cengiz de bugünü bekliyordu. O da ordusuyla Gazneye doğru ilerlemiye başladı.

Cengiz, Celâlettin'in önüne çıkması için Gurîstan - Kâbil - Zâbil yolları üzerine en seçkin otuz bin kişisi ile Oker Kılcav, Tekecek, Kaldak Noyan kumandasında elli bin kişi de ardcı gön dermişti. Bu kuvvetler Vâlih Abâd kalesini sarmışlardı ki, Celâlettin şimşek hızıyla geldi ve Moğulları sardı. Burada yiğitliğini gösterdi. On bin Moğulun hiç birisi kılınçdan kurtulamadı. Haber Cengiz Hana ulaşınca: **«— Ben bugünü gözlerdim. Bu acun üzerinde ya Moğullar, ya Celâlettin...»** dedi. Hemen bütün hızıyla Gazneye doğru yürüdü. Celâlettin de artık sonuncu savaşı olan bu cenge bütün gücüyle hazırlanıyordu. Sağ tarafa Han Melik'i, sol tarafa Seyfüddin Ağrak'ı koydu. Kendisi ortayı tuttu. Askeri hem atlı, hem yaya olarak iki ayrı kol üzerinde ve birbirini kemendliyecek durumda idi. Cengiz Han O'nun böyle savaşa kalktığını görünce ürktü. Çünkü bu savaşın sonu iki taraftan birinin ortadan silinmesi demekti. Savaş geceye kadar sürdü. Celâlettin her tarafa yetişiyor, kılınç sallıyordu. Han, bir tepeden onu hem gözlüyor, hem içini çekiyordu. Molla Yusuf yine dayanamadı, neden böylesine beğendiği bir yiğidi öldürmek için yıllardır ardından koştuğunu sordu. Han yine içini çekerek: **«— Neyleyeyim ki ben den değil, benim değil. Ben ölmeden onu dünyadan ayırmazsam benden sonra onun kimse kolunu bükemez. Bu savaşdan Celâlettin sağ çıkmamalı.»** dedi.

Ebul Gazi Bahadır Han'ı dinlemiye devam edeceğiz.

Şöhretler ve Kaderleri

Hoca-ı Sultanî Cinnî Hüseyin Efendinin Karanlık Rüyası

Topkapı Sarayının aşılması güç duvarlarının çevresi on sekizinci yüzyıla kadar boştu. Buraları ancak, isyanlar, ihtilâller ve ayaklanmalar sırasında insanlarla kaynardı. Kan ve kin günlerce At ve Et Meydanlarında birbirini kovalar, yeni bir iktidarın hazzı ve nimetlerine ermiş olanlar meydanı boş bırakırlardı: Yeni bir ayaklanma, buralara yeni insan selleri akıtıncıya kadar!

★ — **NEFESİ «MARAZA ŞİFA» OLAN HOCA:**

1611 senesi (**Hicrî 1051 yılı**) yaz aylarında, Osmanlı Sarayı büyük bir endişe içinde idi: Tahtta olan Sultan İbrahim, akli muvazesini her ân kaybediyordu. Duvarlara kürk kaplatmaya, sakalına inci dizdirmiye, balıklara altın atmıya başlıyan Padişah-ı âlempenâhın bu hâli, başta Valde Kösem Sultan olarak Sarayı ve iktidarı ellerine diledikleri gibi geçirmiş olan Kubbe Altı Vüzerâsı ile Ocak Ağalarını dertlendiriyordu. İstikbalin «Avcı Sultan Mehmed»i henüz altı yaşında idi. Dördüncü Sultan Murad üç kardeşini de öldürmüş, kendisi erkek evlâd bırakmadan genç yaşında işret ve yorgunluktan, arkasında kanlı bir iz bırakıp hayata gözlerini kapamıştı. Revân galibi ve Bağdad'ın ikinci fâtihi, Osmanoğullarının en güçlülerinden birisi olan ve doksan okka (**yüz yirmi kiloya yakın**) bir kalkanı tek eliyle kaldırıp fırlatabilecek kadar pehlivan yapılı olan bu müstesnâ kuvvetli genç adam, böbrek ve damla illetlerinden ıstırab içinde ve 36 yaşında dünyadan göçerken, Osmanlı sülâlesinden hayatta kalan biricik erkek, şimşirlikte ve her ân ölüm tehlikesi geçirmenin korkusu içinde yaşamış hastalıklı, zayıf, illetli şehzade İbrahimdi. Kendisine tâç ve taht sizindir, buyurun, dedikleri zaman korkudan büyümüş gözlerini açmış:

«— **Bana tâç ve taht gerekmez. Karındaşım sağ olsun... Mekr-ü âl edersiz...**» diye direnmiş, nihayet yarı zorla, koluna giren Silâhtarların sürüklemesiyle Sultan Murad'ın cenâzesinin bulunduğu odaya girmiş, şalın altında yüzü sapsarı yatmakta olan ağabeyinin yanakları çökmüş çehresine önce haşyetle bakmış, sonra, kendisini her ân ecel teri döktürmüş olan kardeşinden intikam almak istercesine ayağıyla yüzüne dokunmuş, canevinden fırlıyan gözleriyle etek öpen Sadrıazam Kara Mustafa Paşayı işaret ederek:

«— **İşte Lalan budur, Padişahım... İradelerini diriğ etmeyesin...**» diyen annesi Kösem Sultanın ne dediğini bi**le anlamadan:**

«— Varın... Kaldırın cenâzesini...» diye haykırmıştı: Dışarıda münâdiler o koskoca Osmanlı İmparatorluğunun pâyitahtında, saltanat değişikliğini:

«— **Devlet ve memleket Sultan İb-**

rahim'indir...» diye haykırırken, akli muvazenesi amcası Sultan Mustafa'nın ki kadar bozuk olan genç Padişahın ilk hareketi, ölü kardeşe ayağıyla dokunmak, ilk iradesi de **«cenaze kaldırılmak»** olmuştu. Bu, böylece devam edecekti.

Saltanatının ilk yılı buhranlar içinde geçen Sultan İbrahim, daha sonra sadece «kadın»a düşmüştü. Osmanlı sülâlesinin sönmesinden korkan Valde Kösem Sultan, şimdi arkası arkasına gelen şehzade ve sultan bolluğundan endişelenmiye başlamıştı: On iki yaşında Kırım atlıları tarafından esir edilen ve on dört yaşında kör Süleyman Paşa tarafından Saraya takdim edilen Rus kızı Hatice Turhan Sultan, istikbalin dördüncü Avcı Mehmed'ini dünyaya getirmiş, onu şehzade Süleyman, şehzade Ahmet, şehzade Murad, daha sonra Peykihân, Ayşe, Atike, Gevherhan Sultanlar takib etmişti. Şimdi Sultan İbrahim, dünyanın dört tarafından derlenmiş güzel kızlar arasında, başka hiç bir şey düşünmeden bir zevk ve sefahat hayatı yaşıyordu. Nihayet öyle bir ân geldi ki, akli harabîsi, bedenine de intikal etti. Valde Kösem Sultan da, Vezirler de, Ocak Ağaları da telâş içinde idiler: İktidar ellerinden gidiyordu!

Bir çâre değil, bin çâre arandı: Kökcüler, üfürükçüler, mutatabbıblar, Padişahın çevresinde idiler. Sarayda hergün nüfuzu artan Melekî Kalfa, Valde Kösem Sultan'ı heyecanladıran haberini getirdi:

«— Sultanım... Nefesi maraza şifâ, her türlü illete devâ olan Şeyh Hüseyin Efendi namında bir zat-ı mubarek cümlenin halâskârı olmuştur. İzin verin de Padişahımıza nefes eyliye...»

Osmanlı tarihinin anber ve samur devrine adını geçirmiş olan o meşhur Cinci Hoca, işte, artık beden kuvvetini de kaybeden, baygınlıklar geçiren ve sinir buhranları arasında kıvranan Sultan İbrahim'in böyle bir gününde ayağını Saraydan içeri atmıştı.

★ — ADI TARİHE GEÇEN NENESCİ:

Naima, Raşit ve Mehmet Halif gibi devrin müverrihleri ittifak ederler ki, adı bu ândan itibaren bütün Osmanlı ülkesinde dalgalanacak ve ismine kısaca CİNCİ HOCA denilen bu zatın dış görünüşü, pek heybetli idi.

Daimî bir uyuşukluk hâlinde imiş. Başını hastasının alnına kor, serâhabâd, kenz-ül-arş dualarını okurken sesini alçaltır, yükseltir, o ânda gözlerini muhatabına diker, karşısındaki kim olursa olsun tesiri altına alırmış. Rahmetli Ahmet Refik Altınay'ın teşbih ve teşhisine göre, son Rus çarı Nikola üzerinde Rasputin'in tesiri ne ise, Osmanlı sarayının o günleri üzerinde Hoca-ı Sultanî Cinnî Hüseyin Efendi Hazretlerinin tesiri de odur!

CİNNÎ tâbiri, daha sonra CİNCİ olmuştu: Görünmez kuvvetlerle olan bağlılığını bir lâkabla ifade ettirecek kadar maharet gösterebilmiş olan Molla Hüseyin Safranbolu'lu idi. Babası da şeyhlik etmişti. Bu şeyhlik, o devirde Anadoluyu dolduran ve İslâm dininde en büyük günâh olan efsunculuk, üfürükçülük, büyücülüğü geçim vasıtası yapanlardan birisi idi. Genç Molla Hüseyin, İstanbul'a gelirken babasından bu usulleri öğrenmişti.

Molla Hüseyin, İstanbul'un sayısız medreselerinde kendisine rahat bir köşe ararken, devrinin tanınmış ilim adamlarından Süleymaniye müderrisi Şeyh Mehmet Çelebiye **«dânişmend»** olmuştu. Mehmet Celebi, kendisine üfürükçülükden vazgeçmesini, ciddî bir ilim mensubu olması için çok nasihat etmiş ve Molla Hüseyin, Hocasının bu sözlerini dinler gözükmüştü. Fakat hakikî bir din adamı olamıyacağını anladığı genç softaya karşı itimadı azalmıştı. Bu sırada idi ki, Mehmet Çelebi İzmir kadılığı gibi en yüksek pâyelerden birisine erişmiş, İstanbul'dan ayrılmıştı. Molla Hüseyin, Hocasıyla beraber gitmek istemiş, fakat Mehmet Çelebi: **«— Efsunculuk bu beldeyi hârab eyler. Bir de gayrı yere sıçratmak niye? Var, burda kal. İşte sihir okur, günâhına devam edersin.»** demişti. Hüseyin Efendi ağlıya sızlıya Mehmet Çelebi'nin bütün dostlarının kapısını çalmış, aracılık istemişti. Şeyh Efendi, kendisine müracaat edenlere şu cevabı vermişti:

«— Behey Efendiler... Bizim ırzımız vardır. Avret ve oğlana efsûn okuyan bir sehhâr-ı nâ-begâri beraberimizde götürüp de mansabımızda bed nâm mı olalım?»

Bu gerçek din adamının kötü nâm alacağını söylediği aynı Cinci Hoca, kendi başına kalıp da, üfürükçülüğünü

BATI'YA GÖRE SARAYDA HAYAT

Harem'in içi

Batı, politikacısı, sanatkârı, casusu ile İmparatorluk devrinde bütün dikkatini HAREM'e çevirmişti: Padişah'ın yakınına güzel kadın sokabilmek, hünerlerin en değerlisiydi. Yavuzdan sonra Osmanlı Sarayındaki Sultanlarda din ve milliyet asla aranmadı. Bugün Papalığın arşivinde öyle ibretli vesikalara rastlanıyor ki, asılları Rus olan Hurrem ve Turhan Sultanlarla Venedikli olan Safiye Sultan'ın neden ve hangi yollarla saraya girebildikleri ve savaş meydanlarında yıkılamıyan bir kudretin kalın duvarlar ve kafesler ardında nasıl yere vurulmak istendiğinin uyarıcı misalleriyle doludur.

Bu sebeble HAREM, resimlerde, güzel kadınlarla dolu bir yer, düşüncelerde entrikadan gayrı bir şey düşünmiyen bu kadınların gizli açık mücadele sahası idi. Batılı sanatçı HAREM'i böyle düşündü ve böyle anlatmaya çalıştı.

Yukarıki klişe, Adolphe Thalasso'nun tablosudur. Şu adı taşıyor: Haremde Tuvalet.

İstanbul'a yaydığı ânda şöhret, servet, itibarın en üst kademesine çıkıyordu.

Ruhanî feyzinden meded uman, Telli Haseki, Şekerpâre, Muazzam Sultan, Dilâşûb Sultan, Turhan Sultan, Şivekâr ve daha binlercesi arasında kendisine ümidle bakan Sultan İbrahim'e **nefes etmiş, kuvve-i vâhime ve tesir-i itikad imdadıyla** (Naima, cild 4, sahife 324) **bu nefes Padişah-ı sâfderûna teselli getirmekle...»** artık **CİNCİ HOCA**, Sultan İbrahim devrinin en önde şahsiyeti oluvermişti.

Artık bütün şehir, ne hazindir ki, aralarında tanınmış ilim ve tarikat üstadları, Cinci Hoca'nın etrafına toplanıyorlardı: Sülâlesinden Şeyhülislâmlar, Kadıaskerler yetişmiş olan Karaçelebizade Mahmut Efendiye damad olmuştu. Süleymaniye Müderrisliği ihsan edildiği

zaman Şeyhülislâm Yahya Efendi mukavemet etmek istemiş: «— **Kanun ve örf değildir. Bunca lâyıkı bekler iken bir câhil-i nâdana böyle makam-ı ulvînin bahşı ne iştir?**» demiş, fakat ferman-ı şâhâneye mukavemet edememişti. Aynı günlerde Cinci Hocanın lâkabı **Hoca-ı Sultanî** oluyordu!

Bu ândan itibaren dalkavukluk ve o koskoca devleti dış düşmanlardan evvel yıkan riyâkârlık almış, yürümüştü. Şimdi vak'anüvisler, Hoca-ı Sultanînin şeceresini tahkik ediyorlardı. Cinci Hüseyin Efendinin aslen ve nesben Sultan Alâüddin-i Selçuki'nin kızı ile izdivaç eden Şeyh Sadrüddin-i Konevi'nin oğlu Hüseyin Efendiye müntehî olduğu, hatta ceddi Karabaş İbrahim Efendinin «**vâiz-i nâsih bir üstad-ı merd-i sâlih**» olduğu anlaşılıyor, hayır, daha doğru tâbirle keşfediliyordu!... Cinci Hoca kendisi de bu olup bitenlerin hayreti içinde idi. Sultan İbrahim, onun dualarıyla zihnen küşâyiş, bedenen kuvvet bulmanın inancı ile çevresinde Hasekileri, bahar günlerini, mehtablı geceleri çalgılar ve eğlenceler içinde geçirirken, Hoca-ı Sultânisi daima yanında idi. Şimdi şehrin en kibar semtlerinde saraylar yaptıran, devlet makamlarını belirli rüşvet kademelerine bağlıyan bu softa **mukrib-i pâdişah ve nail-i izz-ü câh** olmasının sebebini kendisinin de anlıyamadığı bir **kuvve-i batına'ya** bağlıyor bu gizli kuvveti temsil ettiğine bütün varlığı ile inanmış bulunuyordu. Girit için cenk açılırken Padişah, Cinci Hoca'nın fikrini sormuştu. Bu çetin savaşı kendi çıkarına uygun bulan Cinci: «— **Zafer ve Gâzilik mukadderdir.**» kerametinde bulunmuştu. Nihayet, Ankara kadılığını dört yüz altına iki ayrı kimseye satması rezaletine kadar devam eden bu nüfuz, Valde Kösem Sultanı da düşündürmiye başladığından ve artık Sultan İbrahim istibdadı için İstanbulda ayaklanmalar belirdiğinden Hocaya bir müddet Saraya gelmemesi haberi uçurulmuştu.

★ — **CAN PAZARIDIR... BÖYLE BİLSİN...**»

Fakat Cinci Hoca'yı daha başka felâketler bekliyordu: Sultan İbrahim önce tahtından indirilip, sonra da feci şekilde öldürülünce (1) Cinci Hocanın yıldızı da sönüverdi: Şimdi, aldığı rüşvetleri verenler, O'nun nüfuz kullanarak mallarına el koydukları, ondan zarar görenler birer birer ortaya çıkıyorlardı.

Fakat o, bütün bunların dışında ve üzerinde idi: Öylece ki, Sultan İbrahim'e karşı ayaklananlar Orta Cami'de toplandıkları zaman o da şikâyetçilerin arasına karışmıştı. Kayınpederi Karaçelebi zade Mahmut Efendi, hemen haber salmış, derhal bir yere saklanmasını söylettiği zaman, inanılmaz fütursuzlukla şu cevabı vermişti:

«— **Biz buraya niçin gelmeyiz? Bugünü isterdik. Alem ne şekilde yıkıldı? Sizlerde insaf yok mudur? Elbet böyle bir günde bizim yerimiz ibadullâhın yanıdır.**»

Fakat Saraydan gelen aracıların kabaran kin ve hiddet içinde parçalandığını görünce, âriyet bor sof bularak kılığını değiştirmiş, kaçmış, gizlenmişti.

Cinci Hocanın mazisi ve şahsiyeti, böylece kaçıp gizlenmelerle kendisini unutturacak gibi değildi: Sultan İbrahim hal'edilip Sarayda taş bir odaya kapatılınca, çevresindekiler birer birer akibetlerini bulmıya başlamışlar, yeni sadrıazam Sofu Mehmet Paşa âsilerin beklediği ve her İstanbul ayaklanmasının başı ve sonu olan talan ve yağmaya para bulma zoru içinde kapanan devrin elebaşılarının saraylarını basarken Cinci Hocayı da unutmamış hemen hazinesini alıp huzuruna getirmesini emretmişti. Bu haberi getiren Çavuşbaşıya Sadrıazamın kethüdası Cinci Hocaya şu tavsiyede de bulunmasını tenbih etmişti:

«— **Hariçte kelleler bedenlerinden karbuz kapuğu gibi ayrılır. Bu pazar can pazarıdır. Hıfz-ı cân için bezl-i mâlden gayrı çare olagelmiş değüldür. Kendisine efsun dahi kâr etmez...**»

Cinci Hocaya bu haber geldiği zaman, o Saraçhanebaşındaki Sarayının bodrumunda, gömdüğü güğümlerle Flori altınları arasından siliklerini ayırmakla meşgüldü!... Para hırsına öylece dalmıştı ki, gelenleri duymamıştı. Kethü-

---

(1) — **Tarih Konuşuyor. Sayı: 7 Sahife 549 — 555. Anber ve Samur Devri Sultanının sonu.**
Tarih Konuşuyor. Sayı: 8 Sahife 661 — 665 Anber ve Samur Sultanının ölümü.

SADRAZAM SOKAKTA

Osmanlı Devletinin teşrifatı, dünya içinde en zengin ve muhteşem debdebeyi temsil ederdi. On Sekizinci Yüz yılın başında bile bu merasim dolu hayat, öylecesine şaşaalı idi ki, İngiltereden hususî bir heyet gelmiş bu resmî töreyi tesbit etmişti. Daha sonra İngiliz sarayının kabul ettiği ve an'aneleşen merasim içinde bu ziyaret intibalarının çok tesiri olmuştu.

Yukarıdaki klişede, Sadrıazam, yâni Başvekili, sokak yürüyüşünde görüyoruz. Altın ve gümüşler içinde cins ata binmiş Sadrıazamın arkasında, yanlarında ve önünde hususî kıyafetleri içinde yüzlerce kapı kulu gelirdi. En küçük bir kayıtsızlık ve lâübalilik bulunmıyan bu hasmet, devlerin itibar ve kudreti üzerinde derin bir tesir yapardı. Böylecesine tantana içinde olan Sadrıazamın boynu on dakika sonra vurulup ölüsü sürüklense dahi... Çünkü kıymet mefhumu şahıslardan çok, işgal edilen makamlara tevcih edilirdi.

(Bütün titiz dikkat ve itinalara rağmen zamanımızda da az çok aynı değil midir?)

dasına şöyle diyor, âdeta kendi kaderine kendisi hükmediyordu: **«— Âlem-i menâda (yâni uykumda) bir hâlet-i garibeye uğradım. Kendi adımın sonunu getiremedim. Boğazım tıkandı. Hayrola amma bu hengâmenin encamı mahûf gözükür.»**

Bu, Cinnî Hüseyin Efendinin, kayıp dân kendisi için belki hayatının biricik doğru hükmü idi. Çünkü yukarıdaki patırdı mahzene kadar erişince can havliyle fırlamış, onu yakalamıya memur çavuşbaşı ile maiyeti üzerine çullanıvermişlerdi:

«— Efendi Hazretleri, şimdiyedek ol ervâh-ı tayyibeyi davet ederken şimdi izbelerde ervâh-ı hâbise ile meşgul olur...» alayı içinde bağlamıya kalkışmışlardı. Cinci Hocanın: **«— Bre asılacaklar... Ben kadıasker ve ülemâdan değil miyim? Bre bî edebler... Çekin elinizi.»** feryadını dinlemeden yakapaça Sadrıâzamın huzuruna getirmişlerdi. Sarayı didik didik aranan Cinci'nin serveti müthişti: Paşa Kapısına yük yük taşınan bu inanılmaz servet dört yüz sandık altın, iki yüz kese çil kuruş, elli kadar samur kürk, yığın hâline gelen inciler, riyâller, dibâlardı. Sadrıâzam bu serveti tamamen meydana çıkarmak için onu cellâtlarla tehdit etmişti. Kendi kaderine dair gördüğü rüyâyı kendisi tâbir eden Cinci Hoca, boynunda cellâdın yağlı kemendini hissederek nesi var nesi

yoksa verdiğine yemin ediyor, fakat kapı altında geçirdiği her ölüm gecesinin sabahında yeni bir mal defteri sunuyordu. Duvar içlerine, merdiven diplerine saklanan bu güğüm güğüm çil akçeden Dördüncü Sultan Mehmed'in tahta çıkış bahşişi verilmişti. Ayarı bozuk devlet parası yanında bu hâlis seçkin altınlar, öyle şöhret bulmuştu ki, zamanlarca **Cinci Akçesi** en çok özlenen ve aranan para olmuştu. Servetinden sadece zevcesine nikâh şartnamesinde kayıtlı mühür verilmiş, kendisi, hemen bir çekdiriye bindirilerek Mısır'a sürülmüştü.

★ — **KORKULU RÜYANIN SONU:**

Bu akibet, Cinci Hocanın yüreğine işlemişti... Her gördüğüne başına gelenin bir haksızlık olduğunu anlattı: «**Bunca mâlimi aldılar. Bilirim ki padişah-ı âlempenâha öşrünü dahi vermemişlerdir.**» demişti. Mısır'da, vaktiyle kendisine iyilik ettiği Kırım Hanı'nın şefaatini istemiş, nihayet Kalkan Girây'ın Valde Kösem Sultan nezdindeki delâlet ve şefaati sâyesinde affedilmiş: «— **Hanesinde oturmak ve cümle dünya işlerinden fârig olmak şartı ile**» İstanbul'a gelmesine izin verilmişti.

Cinci Hoca, bıraktığı İstanbul'u bulamamıştı: İlk günler akıllılık etmiş, Boğaziçinde münzevî günler geçirmişti. Fakat daha sonra çevresine toplananlar onu tahrike başlamışlardı. Hâdiseleri ve o günlerin dönmemek üzere kapandığını idrâk edemiyen Cinci, bu tahriklere kapılmaktan ürkmüş, Hacca niyet etmişti. Fakat o devirler, yeni gelenlerin eskilere asla tahammül edemedikleri ve bir tasfiyeyi ancak, kapanan devrin şahsiyetlerinin başlarının bedenlerinden ayrılmasıyla hükümlendirecek devirdi. Cinci Hoca, Sultan İbrahim'i hatırlatacak günlerden hayatta kalabilmiş tek insandı. Siyahîlerin, artık iktidarı tamamen ellerine geçirmiş Yeniçeri Ağalarına karşı isyan hazırlığında olduğu şayialarının dolaştığı günlerde, bu tahriklerin kimler tarafından yapılacağı araştırıldı. İsimleri hayıra gelenlerin başında Cinci Hoca da vardı. Fakat bu tahrikler için bir hâdise de olmasına lüzum duyulmadı. Çünkü Naima'nın hayret ve hatta dehşet içinde sıraladığı «ganimet listesi» ne göre bütün serveti üç bin kese'den fazla idi. Bu inanılmaz servet, öşr-ü şer'isi Padişaha ayrılmadan talan edilmişti. Servetin sahibi hayatta kalır ve yine Osmanlı tahtına efsuna değer veren bir Padişah geçerse, Cinci Hoca yine ikbale erişir ve daima sızlandığı servetinin hesabını sorabilirdi. Bu sebeple en sağlam tedbir, O'nun, **diyâr-ı âdeme revân olmasında menfaat-ı âmmenin bulunduğunu** isbat eden bir fetvâ idi. Cinci Hocaya karşı kalbleri kin dolu olan ülemadan böyle bir fetva almak ise güç değildi.

Sadrıazam Sofu Mehmet Paşa, çavuşbaşının eline katil fermanını verip iki cellâdla beraber gönderdiği zaman, Cinci Hüseyin Efendi tek başına idi. Hâlinde artık, dünya hâdiselerine karşı kayıtsızlıkdan doğan tevekkül vardı. Çavuş'u gördüğü zaman, eski günlerin itiyadı ile sormuştu:

«— **Nedir, Çavuşbaşı? Bize bir hahaber mi getirdin?**»

İnsan başlarının bedenlerinden ayrılması için adalet hükümlerinden çok, siyaset kudretlerinin sözünü yürüttüğü bir devirde, tabiileşmiş ölüm kararlarını yerine getirmeyi sanat ve vazife edinmiş olanların el çabukluğu ve kayıtsızlığı içinde tövbe ve istiğfarı için kendisine ancak bir namaz zamanı ayrılan Cinci Hocanın ölüsü, vasiyeti üzerine Mihaliç'a gönderilmek üzere ailesine teslim ediliyordu.

Abdülaziz Efendi Anlatıyor...

Devrinin tanınmış ilim adamı Karaçelebi Zade Abdülaziz Efendi, Ravdat-ül Ebrar'da Cinci Hocayı (bugünkü dilimize çevirerek) şöyle anlatır:

«— Efsun yolu ile günü gece yapıp Sultan İbrahim'in zihnine, oradan Saraya, Yeniçeri ocağına, daha sonra bütün memlekete el atıp cümleyi şeytana teslim, sonra onunla pazarlık edip sihir ve füsununa malzeme yapan Hüseyin Cinnî...»

⁂

Biz de iddia ederiz ki, İmparatorluğumuzu dış düşmanlar batırdı!

★★★★★★★★

Birinci Dünya Harbinde, o hâlâ üç kıt'a üzerindeki topraklarımızı koruyabilme için yapılan mücadelenin meçhûl destanları arasında OSMANCIK HÜCUM TABURU'nun destanları muhteşem bir safhadır. Kuruluşunu üçüncü sayımızda verdiğimiz bu fedaîler topluluğunun arasında, henüz çocuk yaşında bulunmuş ve Irak savaşlarına katılmış olan muhterem Hamza Osman Erkan, Osmancığın, imparatorluğumuzun dört bucağından seçilmiş yiğitleri arasında yukarıdaki klişede görülüyor. Sağdan sola doğru oturanlar: Binbaşı Yusuf Bey, Hamza Osman Erkan, Topçu teğmeni Ziyaettin Bey. Arkada, hususî kıyafetleri ile üç Osmancık mücahidi.

Basra Müdafaasında

ROTA Savaşı :

Osmancık Gönüllülerinin Destanı

★ — **KANLI SAVAŞLAR :**

Bundan 49 yıl önce, Birinci Dünya Harbinin, unutulmuş, ihmal edilmiş, metrûk bir köşesinde (Basra) yakınlarında çok kanlı savaşlar olmuştu.

Irak müdafaasının ilk günlerinde, Dicle ile Fırat nehirlerinin kavuşarak «Şattularap» adiyle akmağa başladığı «Korna» mevkii civarında (Rota) suyunun kenarındaki bataklık arazide ve «Şuaybe» müstahkem ordugâhı önlerinde cereyan eden bu muharebelerde birkaç misli üstün müstevlî kuvvetlerini aylarca durduran bir avuç çelik yürekli Anadolu çocuklarından, onların fedakâr subay ve komutanlarından bahsedeceğim.

Adları bugün birçoklarımızca hiç bilinmiyen, tanılmıyan bu mütevazi yiğitlerin hayatı cephelerde ve ateş altında, yakından takip edebilmek fırsatını bulmuş olanlardan başkaları bunların yüksek feragat ve feda-

kârlıklarını güç ölçebilirler. Canlarını ve her şeylerini vatan uğruna, gülerek ve istiyerek feda etmek düşüncesinden asla fariğ olmamak ancak onlarda yanan mukaddes iç ateşiyle mümkün olabilir.

İşte, «Osmancık» gönüllü taburu da bunlardan biri idi. Irak çöllerinde ölmez ve unutulmaz bir nam bırakan Osmancık taburunu İstanbul'da teşkilâtlandıran ve yetiştirenlerin başında yüzbaşı Cemil, yüzbaşı Hayri, üsteğmen Nazillili Fuat, doktor yüzbaşı Sinoplu Sefer, yüzbaşı Fatihli Lûtfi, yüzbaşı Emirgânlı Şevket, Yahya Kaptan (1) ve yüzbaşı Halimin adlarını zikretmek lâzım gelir.

Bunlardan yüzbaşı Cemil ve doktor Sinoplu Sefer'i ben ilk defa olarak harbin ilk haftalarında «Nuruosmaniye» deki (Teşkilât-ı Mahsusa) binasında teşkilâtın cephe şefi Süleyman Askerî Beyin (2) odasında görmüş ve tanımıştım.

Teşkilât-ı Mahsusanın muhterem müessis ve reisi rahmetli Eşref Sencer Kuşçubaşı ile birlikte bir vazife ile gitmiş olduğu «Necit» Emîri ve Türk dostu (İbn-ül Reşid) in yanından henüz dönmüş olan meşhur yaver Mümtaz bey (3)le başbaşa vermiş uzun uzun görüşüyorlardı. Ailemizi yakinen tanıyan rahmetli «Mümtaz Bey» bizi tanıştırırken il-

---

(1) Yahya Kaptan: Millî Mücadele kahramanlarından meşhur (Yahya Kaptan) Gebze civarında şehit edilmiştir.

(2) Süleyman Askerî Bey: (İttihat ve Terakki) tarihinin fedakâr komiteci şahsiyetlerinden biri ve Osmanlı imparatorluğu (Teşkilât-ı Mahsusa) sının meşhur cephe şefi olan Irak ve havalisi kumandanı kurmay Yarbay Askerî Bey (Bercisiye) ormanı civarında intihar etmiştir. (Nuhayle) nam mevkiinde medfundur.

(3) Mümtaz Bey: Birinci dünya harbinde Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekili olan (Enver Paşa) merhumun yâveri ve eski inkılâp / arkadaşı idi. Sadık, mert ve cesur bir insan olarak tanınmıştır. Bundan birkaç sene evvel memleketi olan (İzmit) de vefat etmiştir.

****

Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât-ı Mahsusa Reisi rahmetli Eşref Sencer Kuşçubaşı anlatır:

«— Balkan Harbi bize milis kuvvetlerinin zarureti üzerinde açık bir fikir vermişti. Baskınlar, cephe gerisi savaşları, keşifler için bu tip yardımcı kuvvetler şarttı. Üstelik, Trablus - Garb harbinde tecrübe etmiştik ki, harb sahası olan yerlerde yaşıyan ahalinin milis kıt'ası halinde kullanılması daha müsbet neticeler veriyor ve daha kısa zamanda yetiştirilmeleri de mümkün oluyor.

Birinci Dünya Harbinde, bu hizmeti genişletmeyi, aynı zamanda **Gönüllü Taburları** da kurmayı düşündük. Bu **GÖNÜLLÜ** tâbirinin halk arasında başka bir mânâsı olduğunu tecrübe etmiştim. Enver Paşaya hazırladığımız planı Süleyman Askerî merhumla beraber takdim ettik.

Osmancık Adı Üzerinde!..

Mutabık kaldık. Nazırlar Meclisinde mevzuubahsetmiş olacak ki, bir kaç gün sonra rahmetli Talât Paşa o babacan hâliyle:

«— Maşaallah... Sivil kimse bırakmıyacaksınız anlaşılan...» cümleleriyle takıldı ve sordu:

«— Peki amma bu kuvvetlere ne isim vereceksiniz? Bir adı yok mu?»

Bunu hatırlamamıştık. Düşündük: Akıncı, Fedaî, Sebükbâr, Bayraktar, Keşşaf ve saire... Doğrusu hiç birisini pek benimsemedik. Talât Paşa:

«— Bir de HOCA'ya sorahm. Onun aklına kimsenin hatırına gelmiyenler teşrif ederler!..» dedi. HOCA, İttihad ve Terakkide merhum Ziya Gökalp'a verilen unvandı.

Nitekim bir kaç gün sonra Ziya Gökalp Beyin **OSMANCIK** ismini teklif ettiği bildirildi. Ben bu ismi önce biraz yadırgamıştım. Fakat hatırıma hemen **MEHMETÇİK** geldi. Biz, bu gönüllü teşkilâtı bütün imparatorluk hudutları içinden yapacaktık. Müdafaasına çabaladığımız ve uğruna hayatımızı fedâya ahdettiğimiz vatanın ve devletin adı da OSMANLI İMPARATORLUĞU idi. Onun yaşaması için hayatını vakfeden insanlara da en münasib isim, OSMANCIK olabilirdi.

Bu ismi benimsedik: Bu ad altında toplananların aldıkları isme lâyık olabilmek için insan gücüne sığabilecek her fedakârlığı göz kırpmadan ifa ettiklerine tarih şâhittir. Ölenlere rahmet, kalanlara sağlık ve huzur duaları...»

tifatkâr ve samimî bir muhabbetle kardeşim «Gazi Osman» ve benden bahsetti. Doktor Sefer Beyi esasen daha evvelden tanıyordum; Enver Paşanın ve Süleyman Askerî Beyin çok sevdikleri ve itimat ettikleri bu genç subaylar cesaret ve fedakârlıklariyle tanınmış teşkilâtçı adamlardı. Eşref Bey bu seçkin kadroyu on binlerce Osmanlı zabiti arasından titiz bir itina ile ayırmıştı.

★ — **YILDIZ İSİMLER :**

Balkan Harbinin sonlarına doğru (Garbî Trakya) Türklerini Bulgar istilâsından kurtarmak gayesiyle teşekkül eden (Garbî Trakya Hükûmeti muvakkatesi) dâvasında canla başla çalışmış olan «Yüzbaşı Cemil», Trablus-Garp ve Bingazide yararlık göstermiştir. Yüzbaşı Fatihli (4) Lûtfi, yüzbaşı Fehmi ve arkadaşlarının da Garbî Trakya işlerinde cansiperane hizmetleri olmuştur.

İstanbul'a varışımızdan birkaç gün sonra, İzmit mebusu emekli yüzbaşı Ziya Beyin delâletiyle teşkilâttan bir Bulgar filintasiyle nagant tabancasını aldığım günün sevincini hâlâ hatırlarım. Benim, ailece yerleşmiş bulunduğumuz İsviçre'den gönüllü olarak memlekete gelişim hayata ve istikbale doğru bilmiyerek attığım ilk adımdı. İsviçre, Osmanlı Türklerinin HASTA ADAM'dan sağlam bünyeli bir devlet yaratmaya hayatlarını vakfeden bu bir avuç insandan efsane şahsiyetleri gibi bahsediyordu. Memlekete gelirken Enver Paşa, Eşref Bey, Süleyman Askerî adları genç kafamda cezbeden birer yıldız idiler.

Şimdi, geçmiş günlere bakarak I. Cihan harbine ait notlarıma gözgezdirirken çöl maceralarımıza ait birçok hâtıraları, vaktiyle bütün teferruatiyle kaydetmediğimden kısmen unutmuş olduğumu işaret ediyorum; yalnız unutmadığım ve unutamıyacağım vak'alar arasında başlıca bir şey varsa o da kumandanımız Süleyman Askerî'nin «Bercisiye» koruluğu civarındaki intiharı, ve birçok silâh arkadaşlarımızın şehadetiyle neticelenen (Şuaybe) muharebesiyle Osmancık taburu kumandanı Üsküdarlı Cemil ve doktor yüzbaşı Sinoplu Sefer Beyleri kurban vererek başardığımız (Rota) müdafaasıdır. O mahrumiyet, mücadele ve ıstıraplı günleri, bugün imiş gibi hatırlıyorum; mahrumiyetin en büyüğü ve herkes için kıymetli olan bir tek şey vardı: «SU»...

Rota destanının unutulmaz adı Kısıklılı Yüzbaşı Cemil... O, Trablus-Garbde, Garbî Trakya'da ilk Türk Cumhuriyeti nin kuruluşunda da bir millete şeref olacak yiğitliklerini esirgemeden göstermişti.

(Bugün, ne adı var, ne sanı. Başkaları, yeni nesillerinde yiğitliğin itibar ve devamı için romanlara sığınır, biz de gerçekleri unuturuz, hatta hiç bilmeyiz!)

Harp meydanlarında verdiğimiz zayiattan başka, kuş uçmıyan, kervan geçmiyen çöllerde, binbir zahmet ve meşakkatten, açlık, susuzluk, güneş çarpması ve sıcak memleketlere mahsus birçok hastalıklardan ne aslan gibi delikanlılar kaybetmiştik. Ne kadar mert ve kıymetli subay ve erlerimiz oralarda son nefeslerini vermişlerdi. Kumların seraplarına karışmış olan bu mezarsız, şehitlerimizin de aziz hâtıraları önünde kalbimden taşan saygı hisleriyle eğilirim. Vatan uğrunda, imanla ölenlerin yüksek şerefi ya-

---

(4) Fatihli Lûtfi: Emekli Albay, geçenlerde vefat etti.

Yabancı şahadetler...

Birinci Dünya Harbinde bilhassa İngilizler, resmî tebliğlerinde savaş safhalarını mümkün olduğu kadar doğru ve katıksız vermiye çalıştılar. Bu, elde ettikleri zaferlerin veya uğradıkları bozgunların değerini yücelten ayrı bir tutum tarzı idi. Nitekim, Rota müdafaası için General Tavshend, günlük emrinde şunları söylüyordu:

«— 18 Ocak 1914 den 20 Ocak 1914 akşamına kadar anûdane devam eden muharebeler, Türklerin Rota suyunun sağ sahilini ellerine geçirmesiyle neticelenmiştir. Kuvvetlerimiz mümkün olduğu kadar mukavemet etmiş, fakat Türklerin çok ağır tazyikine mukavemet edemiyerek Mezriâ'daki müstahkem mevkilerimize çekilinmiştir. Türkler mıntakaya, iyi yetiştirilmiş ve Gerilla muharebelerinde ihtisas yapmış miliş kuvvetler sevketmişlerdir.»

***

ROTA muharebesinde ağırlığın merkez sıkletini, OSMANCIK GÖNÜLLÜ TABURU omuzlarında taşıdı. İngiliz resmî tebliğine rağmen bu tabur, **«— Gerilla savaşları için hususî surette yetiştirilmiş...»** değildi.

Fakat bu özellikler, Türk Milletinin öz varlığından kopup geliyordu. Birinci Dünya Harbinin tenkide hak kazanmış binbir hatası içinde hususiyeti, Balkan Savaşı acılarının izleri ruhları ve bedenlerde iken cesaretli hamlelere girilebilmesi ve nefis emniyeti getirmiş olmasıdır: İki yıl önce, Balkanlılar önündeki bozgunları hatırlıyanlar bunların devamını bekliyorlardı: Birinci Dünya Harbinde sadece vatanı değil, haysiyetimizin de müdafaasını yaptık ve o ruhla Millî Mücadeleye başladık ve başardık...

nında her şeref sathî ve geçicidir.

Adetçe çok faik düşman kuvvetlerinin (Fav) boğazındaki ilk ihraç hareketlerine mühimmatsız, topsuz ve vesaitsizlik içinde göğüs geren ve iklim ve arazi güçlüklerine rağmen tarif edemiyeceğim fedakârlıklar göstererek ilk müdafaayı tesis eden, kahraman kurmay binbaşı **«Adil Bey» in müfrezesi olmuştur. Bu müfreze efradının harp ederek çekilirken katlandıkları mezahim ve müşkülât her türlü tasavvurun üstünde idi;** ekserisinin elbiseleri parça parça, yarı çıplak vücutları, yorgunluk, susuzluk ve gıdasızlıktan iskelete dönmüş bir halde henüz vardıkları sol cenah cephemizin çarpışmalarına soluk almadan atılışları başlı başına bir kahramanlık destanıdır.

★ — **28 KASIM 1914 :**

(Rota) mevkiini tutan, (Osmancık taburu) gönüllülerile bunlara katılan bu şanlı Türk müfrezesinin fedakârlıklarını ölünceye kadar unutmıyacağım.

Millet ve memleket uğrunda gösterilen fedakârlık ve sadakat hiçbir zaman boşa gitmez.

Cepheye gitmek üzere Haydarpaşadan 28 Kasım 1914 cumartesi günü hareket etmiştik. İzmitte bir saatten fazla bir duraklamadan sonra yolumuza devam ettik ve (Büyük Derbend) i de geçtik, (Sabancaya) kadar uzanan göl ve orman ne güzel.. Bilhassa (Sabanca) gölü İsviçre göllerini, İsviçreyi ve orada bıraktığım anne ve kardeşlerimi, mektebimi, bana hatırlattı. Her geçen dakika beni onlardan biraz daha ayırıyordu.

Kimbilir onları bir daha ne zaman görecektim?.. — Bir dost elin birdenbire, yavaşça omuzuma dokunmasile bu tatlı hayal serap gibi bir anda söndü... ve yokoldu...— Harp adamı olduğu kadar ince bir fikir ve kalem adamı olan yol arkadaşlarımızdan (yüzbaşı Halil Türkmen) (5) birlikte çay içmek üzere beni kompartımanına davet ediyordu.

Halil Beyle karşı karşıya oturuyoruz, istasyonlar sinema şeridi gibi gözümün önünden geçiyordu... Böylece, candan ve samimî arkadaşlarla seyahat ederek birkaç

---

(5) Halil Türkmen: Zonguldak milletvekili rahmetli.

Teşkilât-ı Mahsusanın Arab Yarımadasında vazifelendirdiği ve içlerinde her ihtisas kolundan değerli unsurlar bulunan Osmanlı zabitlerinden bir grub. (Hepsinin şahsiyeti, İngiliz İntellicens Servisince malûmdu. Nitekim, Mütareke ile beraber ve harb sırasında esir kamplarından toplanarak Malta'ya sürülenler, daha çok bunlardı. Yukarıdaki klişe Maltada esaret hayatı sırasında alınan bir fotoğraftır.)

günde, o sıralarda Bağdat şimendiferinin son istasyonu olan (Pozanti) ye, vardık. Pozantiden sonra, yolun mühim kısmını yaya olarak ve gerisini yaylı arabalarla yaparak Adanaya; oradan da, kısmen tren kısmen de kamyonla yolculuk ederek Halebe vardık.

★ — **ROTA'YA TAARRUZ :**

Halepten itibaren, bidayette bizden bir kaç gün evvel otomobille hareket eden «Süleyman Askerî Bey» in faytoniyle, kara ve sonradan Osmancık taburundaki arkadaşlarla tekrar birleşerek, birlikte nehir yoliyle keleklerle yolumuza devam ettik; burada binbaşı Vedat Bey, yüzbaşı Ziya Bey, yüzbaşı Cemil, doktor Sefer, binbaşı Ali, yüzbaşı Lûtfi, muharrir ve sporcu Mehmet Ali Fetkeri ve üsteğmen Nazilli'li Fuat (6) Beyleri daha yakından tanımak fırsatını elde etmiş ve daha sonraları da çöl hareketinde, kendilerine karşı daima artan bir hürmet ve bağlılık duymıya başlamıştım. Vatanı içten bir aşkla seven Süleyman Askerî Beyin bu genç idealist silâh arkadaşları, granit kadar sağlam birer insan nümunesi idiler. Maddî dünyayı hiçe sayan ve ateş hattında aslan kesilen Askerî Beyin karargâh subayları, kendi haline bırakılmış uzak bir cephenin âdeta ruhu ve her şeyi idiler. Cephenin, müdafaa tertibatını temin edecek, yardımcı bir kuvvet halinde düşmanla uğraşması için sol cenah emrine müstakil bir fedaî taburu verilmişti: «Osmancık taburu». Efradının mühim kısmı Kocaelili seçme gönüllülerden müteşekkil olan bu taburun geceli gündüzlü, cüretkârane taciz baskınlarından usanan düşman, nihayet 20 Ocak 1915 sabahı, şafak sökerken, «Rota» daki ileri hatlarımıza anî bir surette taarruz etti. O tarihlerde, Irakta cereyan eden muharebeler 19 uncu ve 20 inci asırların pek garip bir musaraası idi.

Birkaç asır evvelki (Elcezire) ahalisinin zamanımıza aynen intikal etmiş nehir vasıtalarile cephane, teçhizat ve askerlerimizi nakletmek 19 uncu asrın artık müzelere devredilmiş eski toplarını kullanmak zorunda bulunan (Basra) cephesindeki fedakâr

---

(6) Fuat Bey : Yarbay, bir aralık İstanbul kumandanlığı (2) nci şube müdürü idi vefat etti.

müfrezelerimiz, 20 inci yüzyılın son sistem vesaiti harbiyesile mücehhez, metanet ve cesaretile tanınmış bir milletin evlâdı olan İngiliz askerleriyle aslanlar gibi harp ediyorlardı.

Servet ve endüstrinin, bizden esirgediği modern eksiklikleri Mehmetçiklerimizin kuvvetli pazusu, metin göğsüyle telâfiye çalışıyor ve insan takatının dışında bir gayretle bütün güçlükleri yenmiye çalışarak ölümle pençeleşiyorduk. Bu gayri müsait şartlar ve ahvale rağmen mühim muvaffakıyetler de elde ediyorduk: İşte «Rota» ve «Şuaybe» muharebeleri, böyle, gayri müsavi şartlar içinde cereyan etmişti. Kuvvetli düşman «Rota» kanalının şimalindeki eski mantelli toplarımızı son sistem seri ateşli bataryalariyle susturarak, Rota'nın cenup sahilinde, kahraman piyadelerimizin anudane bir müdafaasiyle karşılaşmıştı. Karşımızdakiler de, cidden, cesurane ve fedakârane harp ediyorlardı. Bu arada, erlerinin mühim kısmı, İngiliz çocukları ve hatta bir kısmı halis Londralı olan (Oksfortşayer), ve (Bukinggamsayer) hafif piyade taburları bataklıkta, dizlerine kadar suya batarak, ileri siperlerimize büyük bir cüretle yaklaşmışlar ve kanalın 700 metre yakınına ilerlemişlerdi. Yan tarafımıza sarkarak, arkamızı çevirmek istiyen bu iki cüretkâr taburu durdurmak ve püskürtmek vazifesini üzerine alan yüzbaşı Cemil Bey, Osmancık taburu fedailerinin başında yerden fışkırırcasına, harp meydanını inleten:

— Allah... Allah... nidalariyle şiddetli bir çıkış hareketi yaptı.... Bu anda, muharebe, son derecede kızışmış bulunuyordu. Karşımızdakiler biraz hâkim vaziyette idiler. Osmancık gönüllülerinin bağırarak, haykırarak el bombalariyle hücuma geçişlerile çöl âdeta titriyordu.

★ — HALÂ SÖYLENEN DESTAN :

Öğleye kadar süren, çok çetin ve inatlı bir boğuşmadan sonra, müdafaadan mukabil taarruza kalkan ve tamamen hücuma geçebilen erlerimizin azimkârâne savlet ve takibi karşısında, karşı tarafın esas kısmı da geri çekilmek zorunda kalarak (Mezria) daki müstahkem ordugâhına sığınmıştı. 20 Ocak 1915 günü, Rota suyunun kenarındaki bataklık arazide, Türk süngüsü, saatlerce korku ve ölüm saçmış, sonunda da savaşı kazanmıştık. Ne yazık ki, hain bir mermi ve bir şarapnel bu muharebenin kahramanları Osmancık taburu kumandanı Cemil Beyle doktor yüzbaşı Sefer Beyi aramızdan ebediyen alıp götürmüştü...

Cemil Bey, bu muharebede, en öne geçerek sadık ve fedakâr Osmancık taburu gönüllülerini hücumdan hücuma kaldırırken, omuzuna isabet eden ve gövdesinin bir parçasını alıp götüren bir şarapnel parçasiyle ölmüştü!

O anda, hemen taburun başına geçen «doktor yüzbaşı Sefer Bey», esatirî bir kahraman gibi döğüşerek ve haykırarak, kurşun ve mermi yağmuru altında hücum ederken çok ağır bir yara almıştı; bu sırada kumandan Süleyman Askerî Bey de, en ön hatlarda ilerlerken iki bacağından oldukça mühim bir yara alarak ilk vasıta ile Bağdat Askerî hastanesine nakledildi. Doktor Sefer Bey, vapurla Bağdada götürülürken arkadaşı «doktor Nihat Sezai» nin kolları arasında son nefesini vermiştir. Çölde bu kahramanların destanı halâ söylenir.

Cemil ve Sefer Beylerin şehadetleri ve kumandan Süleyman Askerî Beyin ağır bir surette yaralanması üzerine hayret ve dehşet içinde kalan Osmancık taburu gönüllüleri çılgına dönerek öfke ve şiddetle katî bir intikam saldırışına geçerek karşı tarafın dökün tülerini de tamamen püskürtmüşlerdir. Geç vakit yara bere içinde ordugâha muzafferen dönen ve fakat pek sevdikleri subay ve kumandanlarının acısivle teessür içinde içleri yanmakta olan yiğitlerimizin hepsi de aç ve susuz bulunmalarına rağmen, ağızlarına bir lokma koymadan tüfeklerine sarılmış yarı uyku yarı uyanık sabahı etmişlerdi. İşte «Osmancık taburu» nun Rota müdafilerinin bu kahraman ve cidalci ruhu bütün harp boyunca Irak cephesinin her köşesinde yaşamıştır. Şimdi, birçoklarının kemikleri yâdellerin toprak zerrelerine karışmış olan bu kahramanları sevgi ve saygı ile anarak yazdığım bu satırlara son veriirken, kimin olduğunu şimdi hatırlayamadığım şu kıymetli sözleri tekrarlamaktan kendimi alamıyacağım.

«İnsanlar doğar, yaşar, ölür, ölenlerin çoğu unutulur. İsmi unutulmıyan, kendi ölmüşken adı, sanı yaşıyanlar milletine, vatanına, insanlara iyilik edenler, büyüklük gösterenlerdir.»

Yerleri Boş Kalanlar

Ölümünün Kırkıncı Yıldönümünde

ZİYA GÖKALP'I YAHYA KEMAL ANLATIYOR...

Bu yıl ve bu ay, 25 Ekim 1964 de, yeri hâlâ boş olan bir büyük Türk düşünürünün kırkıncı ölüm yıldönümüdür: Ziya Gökalp'in...

Milliyetçi Türklüğün bir temel taşı idi O... Millî Kafası içinde Batı'nın yaşayışını ilmin ve bilhassa sosyolojinin süzgecinden geçirip, Osmanlı İmparatorluğunun ümmet, kavmiyet milliyet **akışları arasından aydınlığa çıkarabilme şerefi Ziya Gökalp'e aittir. Bu gerçeği de, en güzel, Yahya Kemal anlatır:**

Üstad şairin en güzel nesirlerinden birisi de, fikirleri arasında zaman zaman belirmiş ayrılıklara rağmen, en gönülden dostluğu ölüm ânına kadar uzatabilmiş olduğu ziya Gökalp içindir.

Kırk yıl önce yazılmış olmasına rağmen, tek bir kelimesini, bugünün diliyle anlatabilme ihtiyacını duymadan bu içli seslenişi dinliyelim:

★ — **MEŞRUTİYETİN İLK GÜNLERİNDE:**

Meşrutiyet ilân edildiği zaman, fecir kuşları gibi, Paris'e ilk gelen Türkler arasında, Selânik'ten gelmiş bir Doktor Ali Agâh vardı; yeni fikirlere meraklı bir gençti, inkılâbın patırdılı hâdiselerinden ve patırdıcı adamlarından ziyade meydana atacağı fikirlere dikkat eden nadir insanlardan biri idi. O günlerin baş döndürücü galeyanları arasında, Diyarbakır'dan Selâniğe gelmiş, oraya yerleşmiş ve etrafına garip bir lehçeyle bir takım yeni fikirler söylemeğe başlamış olan Ziya Beyin adını, bana, ilk defa, Paris'te, samimi ve sakin bir hayranlıkla, bu genç haber verdi. Bu gencin haber verdiği insana ve ondan lime lime naklettiği fikirlere ilk vehlede hayret ettim. Ziya Beyin henüz, ne nesir ve ne de nazım, hiçbir yazısını görmemiştim; lâkin bir râvi ağzından işittiğim ilk fikirleri bana bir havari olduğu hissini verdi. Onun, iki asır evvel Almanya içinde Almanlığı keşfeden «Lâyenyiç» gibi, Osmanlı İmparatorluğu içinde Türklüğü keşfeden bir adam olduğundan şüphelendim.

Paris'te uzun süren gençlik hayatımı kapayıp da İstanbul'a döndüğüm za-

man, garip bir tesadüf olmak üzere, daha dostlarımı görmeden evvel, Bâbıâli Caddesinin kaldırımı üstünde Paris arkadaşım Doktor Nâzım Beye tesadüf ettim; yanında şişman, deyirmi yüzlü, hal ve şanı taşralı ve çocuk gibi mahcup biri vardı. (Sen - Simon), en öz ve en hassas bir şair olan (Rasin) i târif ederken söylüyor ki (Rasin) in şair olduğunu belli eden hiçbir hâli yokmuş; Ziya Bey de tıpkı böyleydi. Doktor Nâzım Bey beni ona tanıttı: «— Sana Paristen gelmiş eski bir Türkçü takdim edeyim, konuşunuz ve anlaşınız!» dedi. Ziya Bey pek ziyade sevindi, Cağaloğlu'na doğru hem yürüyor, hem konuşuyorduk. Lâkin ben artık Doktor Nâzım Bey'in, Abdülhamid devrinde, Paris'teki muhitimizde, tanıdığı müfrit Türkçü değildim, hayâlini Türkçülüğe ilk kaptıran her Türkün gördüğü Turan rüyasından uyanmıştım, ırk birliği gibi ve saf menşe'lerimize rücu gibi ilk şedid arzularımız bahsinde uslanmıştım, kendi vatanımızın o zamanki siyasî hudutları içinde bir Türklüğe razı olmuştum, bin yıl evvelini «Kabletarih» sayarak, bin yıldan beri kökleştiğimiz Anadolu ve Rumeli topraklarında, daha küçük mikyasta bir Türkçülüğe meyletmiştim, o vakitki tâbiri ile, bir Osmanlı Türklüğü arzu ediyordum. Ziya Beye benim uslanmış düşüncelerim dar ve tatsız göründü. Maamafih çok samimî bir lisanla sık sık görüşmemizi istedi. Gerek siyaset ve gerek san'at telâkkilerinden başka muhitlerimizin de farkı yüzünden bu ilk mülâkattan sonra senelerce görüşemedik.

★ — **BÜYÜKADA'DA TOPLANANLAR:**

Balkan Harbinden sonra Türkçülük İstanbul'da galeyanlı ve heyecanlı bir sene geçiriyordu. Ocaklar, dernekler, yurtlar, mecmualar, bir tekevvün devrinde olduğu gibi, kaynaşıyorlardı. Ben bütün bu hareketlere uzak yaşıyordum, hattâ bazı gençler arasında muarız bir Türkçü telâkki ediliyordum. Hareketi sevkedenler arasında yalnız Yusuf Akçora Beyden sıcak bir teveccüh görüyordum. O sıralarda Orhan Seyfi ve Enis Behiç gibi Türk şiirinin mümessilleri, neşrettiğim derme çatma birkaç eserdeki lisanı ve zevki Ziya Gökalp'in, bütün ayrılıklara rağmen, pek ziyade beğendiğini ve gençlere nümune olarak gösterdiğini söylüyorlardı. Ziya Gökalp bu teveccühünü, hiç görüşmediğimiz halde, Darülfünun müderrisliğine intihap edildiğim sırada tekrar gösterdi. İstanbul Darülfünununa, maatteessüf en değerli bir baş olan Yusuf Akçora Bey müstesna olmak üzere, bir kafile Türkçü müderris ve muallim girmiştik. Ziya Bey'le senelerce süren yakın arkadaşlığımız bu zamandan başladı.

Kışın İstanbul'da, her gün beraber, bitmek tükenmek bilmeyen bir fikir güftügûsu içinde yaşıyorduk. Ben Büyükada'da oturduğum için, Ziya Beyi, yazı geçirmek üzere Büyükada'ya getirmeyi arzu ediyordum. Ziya Beyin sıhhatça böyle bir sayfiye hayatına ihtiyacı vardı, lâkin tereddüt ediyordu. İstanbul içlerinde, tıpkı Diyarbakırda yaşadığı gibi kapalı bir ömür sürmeğe alışmış ve o çerçeveden dışarıya çıkmamıştı. Türklüğün en yeni kafası, yeni hayatın en cesur ve imanlı mübeşşiri böyle sakin bir kenar hayatı sürüyordu, o hayatı bir hamlede bırakamıyordu. Nihayet sıhhatça ihtiyacı arttı, razı oldu, ona adada, «Dil» e yakın, bahçeli bir köşk tuttuk. ailesiyle beraber nakletti; havadan, manzaradan ve sükûndan hoşlandı. Her sabah ve her akşam beraber gezintiye çıkıyorduk. Cuma günleri İstanbul'daki arkadaşları: Ağaoğlu Ahmed'i, Suphi'yi, Celâl Sahir'i, Köprülüzâde Fuad'ı, Necmeddin Sadık'ı, Halim Sabit'i, yemeğe dâvet ediyordu. Bu toplanışlarımız fikirlerin meydan muharebesi gibi bir şey oluyordu. Akşama kadar fasılasız, yalnız fikirler etrafında, sürekli münakaşalar içinde konuşurduk. Bu devre Ziya Beyin kitapların içinden hayata açıldığı, şimdi dediğimiz gibi, hayatça asrîleştiği devredir. (Yat) kulübünde beni görmeğe geliyor, saatlarca kalıyor, yeni hayatın bu çerçevesinden hoşlanıyor, Türklük için bir «Kulüp nazariyesi» neşretmeğe koyuluyordu. Nihayet «Kulüp» e âza oldu. O ilk yazı geçirdik.

★ — **MEHTAP RÜYASI İÇİNDE İÇTİMAİYAT:**

Ferdası baharda Ziya Bey Adaya kendi ailesiyle geldikten başka, millî fikirlerin başında çalışan, diğer arkadaşlarımızı da aileleriyle beraber sürükledi. Orada muayyen kafalardan bir muhitimiz oldu. Ziya Bey, Akademus bahçelerinin ağaçları altında konuşan

Eflâtun gibi, ya kendi evinin yahut da Ada kulübünün bir köşedeki ağaçları altında, bizim ortamızda, söylemeğe koyulur, Türk içtimaiyatının bir bahsini tutturur, muttasıl söyler, önce lezzetle dinlettirir, bir yumağı açar gibi bahsi sıkı bir silsilede muttasıl açar, uzatır, bir türlü bitirmek bilmez, nihayet en anlayışlı ve meraklı samilerini bıktırasıya kadar konuşur, yorduğunun farkına varmaz, bazan bir düziye iki saat tahliline ve terkibine devam ederdi.

Sokrat'ın usulü sormakmış, Ziya Beyin bilâkis sormaksızın söylemekti. Sorup bir fikri dinlese bile, kendisine serdedilen noktadan hareket eder, yine görüşlerini söylemeğe başlardı. Öyle zan olunurdu ki Ziya Beyin, İstanbul'da, ilmi Garptaki aşri mânasiyle anlar adamlar olduğuna itimadı yoktur. Ziya Beyin bu telâkkisini burada fazla kurcalamak istemem. Lâkin, mutlak bir mütalâa olarak diyebilirim ki, diğer meziyetlerinden sarfınazar, Ziya Bey ilmi, yirminci asırdaki telâkkisiyle anlamış ve benimsemiş bir adamdı. Sokrat'tan Bergson'a kadar süzülen felsefeyi tam bir kudretle kavramış, derinden derine hazmetmiş, o yükün altında bunalmış, berrak bir dimağ sahibi idi. Anladığını, hakikaten anlamış insanlar gibi, kolay, bariz, şeffaf ve ihtiraslı bir halde anlatırdı.

İnsanlara ateş vermek istediği için Kaf dağlarına zincirlenmiş olan (Peromete) gibi Ziya Bey kafası ile ilme zincirlenmişti, o zincirinden bir an ayrılamıyordu, hayata, tabiata, hevaiyyata dair, dereden tepeden konuşmak nedir bilmiyordu. Her kelime ve her hâdise onda bir fikir silsilesini uyandırırdı.

Ziya Bey şevki, cûşişi, ihtirası severdi. Kendi aramızda, bazan onun evinde, bazan adanın Yorgolu, Dil, Viranbağ, Hıristos mesirelerinde rakı ve yemek tertip ederdik. İçmeğe başlarken şevklenir, sofraya otururken bu eski beyti söylerdi:

İçelim içelim şarap içelim
Nice bir kâv gibi âb içelim.

Şarabın lehinde ve suyun aleyhinde söylemeğe başlar, derken, Türklerin Asyadaki şarap şehri olan Ferganeden tutturur, ilk «şölen»lere geçer, Peder şahi aileden asrı hâzıra kadar uzanıverirdi. Bir gece «Ayayorgi» de bir mehtap rüyası içinde bile içtimaiyyattan bahsettiğini hatırlıyorum.

Arkadaşları, hepimiz, onun nazarında ayrı ayrı bir mevzuyduk. Şevkli zamanlarında içimizden birini, ya beni, ya Fuad'ı, ya Celâl Sahir'i lâkin tercihen Hamdullah Suphi ve yahut da Ağaoğlu Ahmed'i parmağına dolar, kızdırır, tasniflerin ağı içine alırdı. Bu saatlar en eğlenceli saatlarımız olurdu. Fazıl Ahmedle konuştuğu bir gün Fuad'a bir diken ucu ile dokunmak için, mukayeseden bana bir takdir hissesi ayırmış: «Köprülüzâde cehd adamı, Yahya Kemal de vecd adamıdır.» demişti. Bana târiz etmek istediği bir gün, kafamı tarihin zevklerine kaptırdığımı vesile bulmuş:

Harâbîsin harâbâtî değilsin!
Gözün mâzidedir âtî değilsin !

Demişti. İrtical dedikleri nadir tesadüfün sevkiyle, ben de kendisine demiştim ki:

Ne harâbî, ne harâbâtîyim,
Kökü mâzide olan âtîyim.

Bu mevzun muhaveremizin zeminini bir türlü unutmamış, beni mağlûp edinceye kadar tazelemiş, devam ettirmişti. Ziya Bey (Ernest Ronan) ın meşhur «Gençlik ve Çocukluk Hâtıraları»ndaki «Baba Sistem» gibi sistem adamıydı. Bir sisteme dahil olmayan fikirlere değer vermezdi, hezarfenlığı sevmezdi, nazarında «malûmat» ın «vesika» dan yüksek bir meziyeti yoktu. Bunun için de, memleketin en malûmatlı kafalarından ziyade bir bahisde ihtiras ve ihtisas sahibi olanlarını severdi. Bu son zümredeki kafaları, küçük bir seviyede olsalar bile, takdir ve teşvikle ilerletmek isterdi.

★ — **YENİ MECMUA ÇIKARKEN:**

Ziya Bey, yalnız kitaplara ve fikirlere kapanmış bir adam olduğu için çok iyi bir insandı, lâkin maddî mânada iyilik etmeyi bilmezdi. Bu noksanı hilkatinde değil, bilâkis hayatın fiil sahasına münhasır bîgâneliğindendi. Bunun için de ilmin birer şubesine ihtirasla sarılmış gençlere, kendi mevkiinden istifade ederek, lâzım olduğu gibi iyilik edemedi. Bilirim ki Ziya Beyi bu bahisde tenkid eden iki taraf vardır. Ziya Beyi hiç tanımamış olan bir taraf onun, fikir arkadaşlarını ve tilmizlerini, hükûmetteki nüfuzu sayesinde, nimetlere garket-

tiğini yazdılar ve muttasıl geveledîler. Hem dostu, hem de Darülfünunda muavini olan Necmeddin Sadık gibi en yakınlarından biri herkesten iyi bilir ki bu bir efsanedir. Ziya Beyi tanımış diğer bir taraf da, onun, maddi iyiliklerden içtinap etmesini ahlâki hodkâmlığına verirler, kendi siyasi nüfuzunu kırmamak için böyle hareket ettiğini söylerler. Bu görüş de yanlıştır. Dediğim gibi, Ziya Bey maddî hayata bîgâne idi. Yalnız dostlarını ve değerli fikir adamlarını değil, kendini, ailesini ve çocuklarını bile bir an düşünmedi.

Ziya Bey maddî hayata ne derece bîgâne olduğunu «Yeni Mecmua»yı çıkarmak istediğimiz zaman taraftar olduğu fikir iyi anlatır. Adadaki muhitimizde, yavaş yavaş bir mecmua çıkarmak arzusu doğmuştu. Ziya Bey mecmuanın ismini benden istemişti. Süslü, mânalı ve güzel isimlerden kaçınarak, sadece «Mecmua» demeği teklif etmiştim. O da önce bu tesmiyeyi beğenmiş, lâkin son dakikada bir «Yeni» sıfatiyle süslemeğe lüzum görmüştü. «Yeni Mecmua» yı çıkarmak için paramız yoktu, hükûmet parasının bulaşmayacağı hür bir mecmua çıkarmak istiyorduk. Bu iki ucu bir araya getirmek imkânsızdı. Ziya Bey, o zaman, kesemizden beşer kâğıt lira sermaye vererek mecmuayı çıkarmak kaabil olacağında ısrar ediyordu; Köprülüzâde Fuad ve Ahmet Refik gibi tab' işlerine vakıf arkadaşlar Ziya Beyin bu ısrarına gülüyorlardı. Lâkin o kadar ısrar etti ki «Yeni Mecmua» yı çıkardık. Ziya Bey her türlü siyasî tesirlerden âzâde, hür, müstağni bir mecmuayı idame edebileceğimiz kanaatinde hâlâ musırdı. Lâkin maddî imkânsızlık daha ilk nüshalarda baş gösterdi. O aralık merkez-i umumi âzasından Talât Bey müdahale etti. Mecmuanın maddî işlerini deruhde ederek yazı ve fikir cihetinde bizi tamamiyle müstakil bırakmak teklifinde bulundu. «Yeni Mecmua» nın idaresini eline aldı. Bizim ilk içtihadımızın zıddına olarak, hükûmetin muaveneti ile mecmuayı çıkarmağa başladı, büyüttü, güzelleştirdi, bu suretle Türk edebiyatına hizmet etti.

«Yeni Mecmua» kat'i bir rengi ve fârikası olan bir mecmua olduğu için, memleketin en taze ve en yeni edebiyatını topladığı için, muntazam ve iyi çıktığı için muvaffakiyet kazanmıştı. Gerek şahsını, gerek de eserini sevdiğim Hüseyin Rahmi Beyi temin ederim ki «Yeni Mecmua» nın bir para selsebili olduğuna dair neşrettiği telâkki doğru değildir. En iyi nesirlere, en iyi şiirlere üç kâğıt lira, gençlerin en güzel eserine bir buçuk kâğıt lira verildiğini şimdi, o ihtirasların sustuğu bu zamanda, tahkik edebilir.

★ — **MALTAYA SÜRÜLÜŞ VE SON GÜNLER:**

Mütareke «Yeni Mecmua» yı söndürdü... Vatan çatır çatır yıkılırken, Ziya Bey muzdaripti, lâkin o en fena günlerde bile kurtulacağımızdan ümit var olduğunu söylüyordu. Adadan Cağaloğlundaki küçük evine nakletmişti. Kendisini orada görmeğe gidiyordum. Er geç tevkif edileceğini biliyor ve tevkif edilmeği büyük bir kayıtsızlık ve tevekkülle bekliyordu. Tevkif edildikten sonra birkaç defa Bekir Ağa Bölüğündeki yatağının yanında görüştük. Aynı neş'e ile içtimai tasniflerine devam ediyordu. Malta'ya gittikten sonra Anadolu mecmualarına gönderdiği manzumelerde ümidinin bir türlü solmadığını görüyordum. Nitekim Malta'dan dönüşünde, Diyarbakırda, «Küçük Mecmua»yı aynı ruh tazeliğiyle çıkarmağa koyuldu. Muzafferiyetten sonra tekrar mebus intihap edildiği zaman, gerek eski arkadaşları ve eski muarızları kendisine serzenişkâr oldular. Devlet değişmiş, vatan değişmiş, hâsılı Türklüğün hayat sistemi değişmiş iken, ister dâhi, ister âlim olsunlar, nihayet birer ferd olan insanların değişmesinde ayıp aramak bilmem ne derece doğrudur? Her halde Ziya Beyin bu sitemlerden feylesofane tegafül ettiğini görüyor ve memnun oluyordum. Bu defa kendisini sevenler serzeniş edenlerden daha fazlaydı.

Ziya Beyi son defa Fransız hastahanesinde gördüm ve hastahanenin müdürü dostum Doktor «Gasen» e onun bizim en kıymetli bir hazinemiz olduğunu söyledim; kurtarabileceğini, bütün meş'um tahminlere rağmen, umdum. Lâkin iş işten geçmişti. Ziya Beyi kaybettik; hem de öyle bir zamanda kaybettik ki kaybettiğimiz başlı cevherini havas zümresi bile hakiki bir şuurla anlayamadı. Ziya Beyin bir radyum olan dimağı söndüğü günden beri vatandaki ilimde karanlık vardır.

MİLLİ TASARRUFUN SENBOLÜ

TÜRKİYE İŞ BANKASI

paranızın... istikbalinizin emniyeti

Açık Haberleşme

Sayın Necati Kemalyeri — İstanbul.

Beşinci Sultan Murat, 31 Ağustos 1876 da tahttan indirilmiştir. Beşinci Murat, Osmanlı Padişahlarının otuz üçüncüsü idi, doksan üç gün tahtta kalmıştır. Aydın kafalı, gerçekten hürriyetçi, memleketin şahsına ümidler bağladığı bir insandı. Alkole aşırı iptilâsı, kendisini melânkolik yapmıştı. Veliahtlığı zamanında Yeni Osmanlılarla yakın münasebetler kurmuştu. Şair Ziya Paşa ve Namık Kemal pek yakın dostları idiler. Asabî buhranı bir aklî muvazenesizlik halini aldığından, biraz da, tahrikler ve Meşrutiyetin ilânından çekinenlerin teşvik ve tazyikleriyle tahttan indirilmiş, yerine, Meşrutiyeti ilân ve Kanun-u Esasinin bütün hükümlerine mutlak riayet edeceği vaadıyla veliahd Abdülhamid Efendi, **İkinci Sultan Abdülhamid** unvanıyla, Osmanlı Padişahlarının otuz dördüncüsü olarak tahta geçmiş ve malûm şartlar içinde otuz üç senelik karanlık bir istibdad devresi başlamıştır. Beşinci Sultan Murad tahttan indirilmesinden kısa zaman sonra aklî muvazenesi yerine gelmiş ve kendisini iki defa kaçırarak tekrar tahta çıkarma teşebbüsü olmuştur. Bunlardan bir tanesini, şahsı ve ferdî kıymetleri maalesef hâlâ anlaşılamamış olan Ali Suavî merhum başarmak istemiş, diğerini Aziz Bey - Skaliyeri komitesi düzenlemiş, fakat ikisi de başarılamamıştır. Beşinci Sultan Murad'ın, bilhassa ölümünden yedi ay evvel Sultan Abdülhamid'e yazdığı bir mektup vardır ki, Yıldız Evrakı içinde şahsen okuduğum bu mektup, cidden şâheserdi. Bizim İmparatorluğumuzun en hazin tecellilerinden birisi, değişmez sanılan çöküş neticesini değiştirebilecek çaptaki şahsiyet ve hâdiselerin basit ihtiraslar ve şanssızlıklar sebebiyle hükmünü icra edememiş olmasıdır. Beşinci Sultan Murad hailevî bir hayat safhasından sonra ve yirmi sekiz yılı aşan fecî ve ağır baskılı hapis hayatından sonra, 1904 de, elemli ve kederli hayata gözlerini kapamıştır. Oğlu şehzade Selâhattin Efendinin Sultan Vahidüddin'in yerine veliahtlığa getirilmesini İttihad ve Terakki erkânı istemişler, fakat Selâhattin Efendi, Al-i Osman kanununda değişikliğe sebep olamam itirazıyla reddetmişti. Sultan Murad'ın torunu, Birinci Dünya Savaşında Trablus-Garb'de gerçekten kahramanca döğüşen ve Sünnûsîlerin kendilerine «Padişah» yapmak istedikleri Osman Fuad Efendidir. Saygılarımız.

Sayın Mithat Alankuş — Soma.

Saltanat-ı Yezidiye tâbiri, Anadolu Alevîlerinin aşırı Sünnîlik hareket ve gayelerini, devletin hâkim varlığı olarak benimsemiş iktidarlara verdikleri isimdir ve Emevî Halifesi Yezid'e izafetle kullanılır. Malûmdur ki, Yezit, bir Müslüman Halifesi olmasına rağmen, iktidar devri içinde ne din, ne de islâmî inanç ve duygularla bağdaşmıyan hareketleriyle şöhret bulmuş bir insandı. Bu tâbir Yezid'den sonra, müfrit mezhebciliği siyasî veçhesine istikamet vermiş idareler için kullanılır olmuştur. Saygılarımız.

Sayın Kâmil Yusuf Azaroğlu — Kars.

Osmanlı İmparatorluğunun hudutlarının en çok genişlemiş olduğu devir Üçüncü Sultan Murad devridir. Size, biraz acı olmakla beraber, Osmanlı Tarihi üzerinde tavsiye edebileceğimiz eser, Hammer'in Devlet-i Osmaniye tarihidir. Eser, rahmetli Ata Bey tarafından tercüme edilmiştir. Eski harflerle basılmıştır. Saygılarımız.

Sayın Nezihe Baybars — Ankara.

Seçilmiş Türk Adları, Besim Atalay ve Dr. Rıza Nur tarafından ayrı ayrı neşredilmiştir. Bu hususta en geniş incelemeleri, Veled Çelebi merhum yapmıştı. Türk Yurdu dergisi bunları neşir hazırlığında idi. Harf devrimi tekmillenmiş olan eserin neşrini geri bıraktırmıştı. Saygılarımız.

Sayın Aytekin Vardar — Ankara.

Bahsettiğiniz espri, Keçeci zade Fuat Paşaya aittir ve Sultan Aziz'in Fransa seyahatinde, Üçüncü Napolyon'un bir sualine verdiği cevaptır: Fransız İmparatoru, dünyanın görebildiği en kudretli devletin kim olduğunu sorunca, Fuad Paşa şu cevabı vermiştir:

«— Bizim Osmanlı İmparatorluğudur Haşmetmeâb... Çünkü sizler dışardan, bizler içerden bunca gayretimize rağmen hâlâ yıkılmadı...»

Fuad Paşaya ait fıkralar, böylesine zarif bir cild teşkil edecek kadar çoktur. Saygılarımız.

TARİH Konuşuyor

AYLIK TARİH Mecmuası

CİLT: 2 SAYI: 9 EKİM 1964 FİATI: 250 KRŞ.

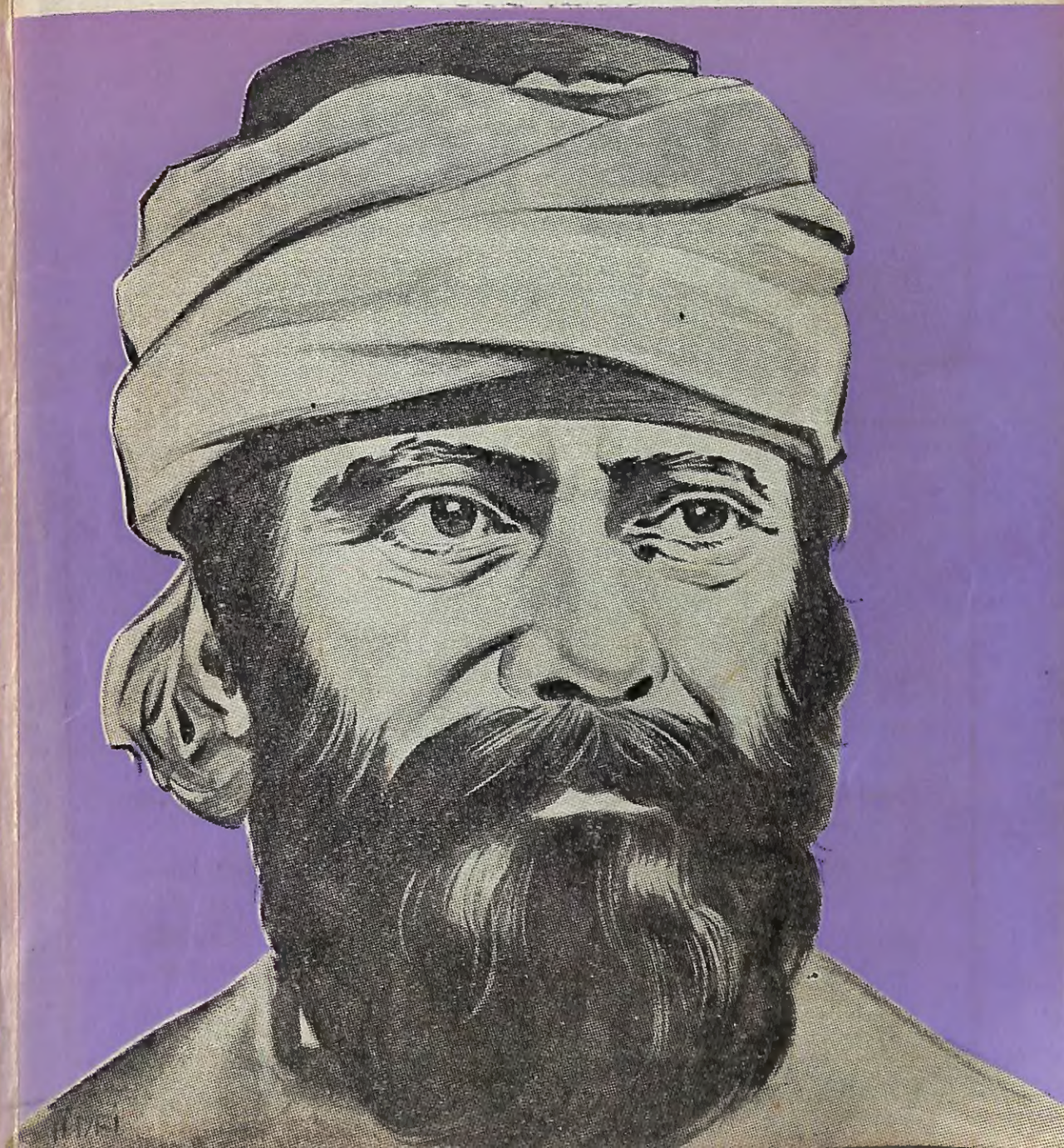

LÛGATÇE

Asabe: Sıhriyyet yakınlığı, soydanlık.
Ayâr-ı Bedhah: Kötü huylu kişi.
Agâh: Bilebilme, öğrenme.
Âmal-i Müzehher: Zengin duygular, aşırı çıkarlık hisleri.
Atabe-i Şevket: Kudret sahibinin önü.
Bergüzar: Yaşıyan, ölmiyen.
Baziçe: Oyuncak.
Bezletmek: Vermek.
Cem etmek: Toplamak.
Düyûn: Borçlar.
Demgüzar: İçen
Dûn: Altında.
Dalâlet: Çıkmaz yol, kötü gidiş.
Diriğ: Esirgeme.
Dibâ: Kıymetli kumaş cinslerinden birisi.
Eyyamperest: Günlük çıkarlar peşinde koşan
Ekmel: Ülkü.
Engizisyon: Katolikliğin kurallarını zor yoluyla yürüten din mahkemeleri.
Ekzarh: Ortodoksluğun bölge din makamı. Pis kopos.
Elemnâk: Dertli, kederli.
Eshel: Kolaylık sağlamak.
Enflâsyon: Düşüş, değerinden kaybetme.
Edanî: Değeri olmıyanlar, düşük kıymetler.
Encam: Kader, gelecek.
Fuhûl: Ayna.
Fariğ: Vaz geçme.
Gülgûn: Gül renkli.
İhdas: Yaratmak.
İrtifa: Yükseklik.
İptizal: Düşme, değerinden kaybetme.
İnha: Bir yere lâyık görme.
İktiran: Erme, erişme, ona yını alma.
İrşad: Aydınlatma
İrtişa: Rüşvet yolu, kanun dışı gidiş.
İhticac: Karşılama, tatmin etme.
İşret: Alkol, tahammür etmiş maddeleri kullanma.
İbadullah: Halkın hakkı, hakka ait varlıklar.
Hükm-ü Kaza: Felekden gelen, başa gelen, irade dışı olaylar.
Hedaya: Armağanlar.
Hakîm: Felsefe ve hikmet sahibi kişi.
Hazinedar: Değerli varlıkların bekcisi.
Hafî: Gizli.
Hande: Gülmek.
Hırs-ı Zer: Altın ve para hırsı.
Haşyet: Korku.
Halâskâr: Kurtarıcı.
Haseki: Harem hayatında padişahın gözdeliğine sahib olabilmiş cariye.
Hanikah: Çile yeri.
Komitacılık: Kanunları ve düzeni zor kuvvetiyle değiştirme hareketi.
Kütüp: Kitaplar.
Kurb: Yakınlık.
Kalfa (Sarayda): Cariyelerin kendisine verilen harem hizmetlerinin idarecisi.
Kat'a: Asla, hiç bir zaman.
Kethüda: Vekilharç, işlere bakan.
Kadıasker: (İlmiyye terimi) Kadıların bağlı olduğu dinî makam.
Küşayiş: Genişlik, rahatlık, ferahlık.
Kuvve-i Batına: Gizli, göze görünmez kuvvetler.
Keremkâr: Bağışlıyan, veren, ikram eden.
Levh: Yüz (tasavvuf terimi olarak kader çehresi).
Lâyuhtî: Sonsuz, ölümsüz.
Mevakıf: Duraklar.
Makamat-ı Mubareke: Kutsal yerler.
Mevize: Söyleyiş, vaaz.
Mütenebbih: Uyarılmış.
Menkuha: Nikâhlı.
Mehd-i Ülya: Valde Sultanların ünvanlarından birisi.
Mukaddem: Önce, evvel.
Mekr-ü Al: Alay, aldatma kandırma.
Münadi: Dellâl, bağırgan
Mutatabbıb: Tıb ilminin ve hekimliğin görenekden yetişeni.
Mansab: Mevki, makam.
Müntehî: Sonuna eren,
Mukribi Padişah: Padişaha yakın olan.
Mahuf: Korkunç.
Militan: Duyguları sömürme hareketi.
Nan-ü Nimet: Ekmek bulabilme mutluluğu.
Nâmizaç: Hasta, rahatsız.
Nasıh: Yol gösteren.
Nail-i izz-ü câh: Yürekde duyulanlara erme, yücelmiye kavuşma.
Peyman: And, yemin.
Rayihedar: Güzel kokulu.
Revş: Gidiş.
Riyal: Bir para değeri.
Skolâstik: Deyrini tamam lamış düşünce düzeni.
Sikke (giyimde): Başa geçirilen kavuk üstü.
Selâm-ı selâmet encamı şahane: Padişahın iyi dilekleri.
Sayha: Bağırma.
Silâhtar: Padişahın şahsını koruyucu hassa kolu askerleri.
Sehhar-ı nâbeğâr: Kötülüklere dayanıp sihir yapan.
Serdengeçti: Canını bir ülküye adıyan kişi.
Şekavet: Eşkiyalık.
Şehriyari: Padişaha yakın
Tedvin: Düzenleme.
Teslis: Üçleme.
Tekellüf: Üzerine alma.
Tevakki: Geri durma.
Tavk: Zencir.
Tuba Ağacı nazariyesi: Kültürün yukarıdan aşağıya inmesi düşüncesi.
Tekfir: Küfürle suçlama
Ülemay-ı rüsûm: Medrese kafası ile yetişmiş bilginler.
Vesaya: Nasihatler, yol göstermeler.
Vak'anüvis: Olayları yazan.
Zevaya: Tarikat kurallarının tatbik edildiği binalar.